

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Μάθημα: Η ελληνοτουρκική διένεξη

Η Ελληνοτουρκική αντιπαλότητα

από το Μαντζικέρτ στο Αιγαίο:

Μύθοι και πραγματικότητα

Αλέξης Ηρακλείδης

Μάρτιος 2015

Σημ.: Το παρόν βοήθημα δεν έχει περάσει από τη διαδικασία της φιλολογικής επιμέλειας και
ως εκ τούτου δεν επιτρέπεται η παράθεση εδαφίων από το κείμενο αυτό.

Μέρος Α.

Η ιστορική διάσταση: από τους εθνικούς μύθους και αναχρονισμούς στην πραγματικότητα

Εισαγωγή

Οι Έλληνες και οι Τούρκοι θεωρούνται ιστορικοί αντίπαλοι. Ευρέως διαδεδομένη είναι η άποψη περί προαιώνιας αντιπαράθεσης και έχθρας, με τη σύγκρουση να ξεκινάει στον Μεσαίωνα, στις μάχες του Μαντζικέρτ (1071) και του Μυριοκεφάλου (1176) όταν οι Βυζαντινοί ηττήθηκαν στην Μικρά Ασία από τους Σελτζούκους Τούρκους. Αν και η πραγματικότητα είναι πιο σύνθετη και διαφορετική (π.χ. στις μάχες αυτές δεν συγκρούστηκαν Έλληνες με Τούρκους, αλλά Βυζαντινοί, δηλαδή Ρωμαίοι-Ορθόδοξοι με Μουσουλμάνους Σελτζούκους) και η τελική σύγκρουση Ελλήνων-Τούρκων πολύ μεταγενέστερη, εντούτοις δεν χωράει αμφιβολία ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με κλασική περίπτωση «αντίπαλης δυάδας», με πολύχρονη αντιπαράθεση και εχθρότητα, όπως οι περιπτώσεις Γάλλων-Γερμανών (1800-1945), Αρμενίων-Τούρκων, Σέρβων-Αλβανών, Ισραηλινών-Αράβων, Ινδών-Πακιστανών ή Κινέζων-Ιαπώνων.

Οι αντίπαλοι στο Μαντζικέρτ, στο Μυριοκέφαλο ή στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) ήταν Ρωμαίοι Ορθόδοξοι και Σελτζούκοι και Οθωμανοί Μουσουλμάνοι Σουνίτες αντιστοίχως, οπότε είναι άκρως αναχρονιστικό να μιλάμε για ελληνοτουρκική αντιπαράθεση πριν χίλια ή εξακόσια χρόνια. Όμως δεν χωράει αμφιβολία ότι οι απόγονοι τους, για την ακρίβεια μία μερίδα των απογόνων τους, όρισαν τους εαυτούς τους ως Έλληνες και Τούρκους (μάλιστα με διαφορά εκατό χρόνων περίπου) και ήρθαν σε αντιπαράθεση.

Αναμφίβολα η ελληνοτουρκική αντιπαράθεση είναι από τις ελάχιστες μακροβιότερες συνεχιζόμενες αντιπαλότητες ακόμη και αν τοποθετηθεί η έναρξη της, με αυστηρά κριτήρια, το 1821 ή το 1912 και όχι πριν. Πάντως αυτό καθαυτό το γεγονός των εντάσεων και ένοπλων συγκρούσεων μεταξύ των δύο γειτονικών λαών και κρατών είναι συνηθισμένο φαινόμενο, ειδικά σε σχέση με εδαφικά και συνοριακά θέματα. Η έρευνα δείχνει ότι 50-65% των γειτονικών δυάδων έχουν οδηγηθεί σε πόλεμο κατά τους τελευταίους αιώνες για εδαφικά κυρίως θέματα και 85-95% εξ αυτών έχουν οδηγηθεί σε πιο περιορισμένες ένοπλες συμπλοκές πάλι κυρίως για εδαφικά μεταξύ τους ζητήματα.¹

¹ Βλέπε Vasquez 1993, 123-26.

Ωστόσο οι ελληνοτουρκικές (ή ελληνο-οθωμανικές) σχέσεις, σε διακρατικό επίπεδο, κάθε άλλο παρά ήταν συνεχώς τρικυμώδεις. Ίσως πιο κατάλληλος θα ήταν ο όρος πολυκύμαντες σχέσεις. Τις συγκρούσεις διαδέχονταν προσπάθειες για ομαλοποίηση, ενίοτε και επιτυχείς, οδηγώντας σε ύφεση, όπως κατά την περίοδο 1930-1940, 1945-1954 ή 1959-1963. Αλλά καμία προσπάθεια ομαλοποίησης των σχέσεων και προσέγγισης δεν ήταν οριστική, όπως στην περίπτωση Γάλλων-Γερμανών. Η αντιπαλότητα επανερχόταν και πάλι στην προηγούμενη κατάσταση έντασης και αμοιβαία καχυποψίας. Ακόμη και η πιο πρόσφατη ύφεση που ξεκίνησε το 1999 βρίσκεται από το 2007 σε μία πιο αβέβαιη φάση χωρίς να μπορεί να πει κανείς με απόλυτη βεβαιότητα ότι η Ελλάδα και η Τουρκία έχουν πράγματι περάσει τον Ρουβίκωνα της μεταξύ τους αντιπαλότητας και οδεύουν προς την παγίωση της καλής γειτονίας και την οριστική προσέγγιση που είναι και το ζητούμενο και που συμφέρει απολύτως στα δύο κράτη και στους λαούς τους. Χαρακτηριστικό είναι ότι ενώ οι σχέσεις τους είναι σαφώς πολύ καλύτερες από τότε άλλοτε, από το 1954 και μετά, εντούτοις δεν έχουν κατορθώσει να επιλύσουν τις κύριες διαφορές που τους χωρίζουν, όπως είναι η διένεξη του Αιγαίου που θα μας απασχολήσει στο Β και Γ μέρος του πονήματος αυτού.

Στην προσπάθεια εντοπισμού της πιθανότερης αφετηρίας της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης, για την ακρίβεια την έναρξη της χωρίς επιστροφή, δηλαδή την ιστορική εκείνη στιγμή μετά από την οποία ήταν δύσκολη η επιστροφή σε ομαλές και φιλικές σχέσεις, μπορεί κανείς να ακολουθήσει τρία μονοπάτια και την αντίστοιχη λογική που τα διέπει:

- ❖ Τη θέση περί προαιώνιας σύγκρουσης (1071-σήμερα)
- ❖ Τη θέση περί νεωτερικής σύγκρουσης (1821-σήμερα)
- ❖ Τη θέση περί σύγχρονης σύγκρουσης (1912-σήμερα)

Η ιδέα της προαιώνιας σύγκρουσης και εχθρότητας

Η ιδέα της προαιώνιας σύγκρουσης δίνει στην ελληνοτουρκική αντιπαλότητα μία διάρκεια της τάξης των 700 με σχεδόν 1000 ετών, με αφετηρία τα μέσα του 11^{ου} αιώνα (Βυζαντινοί-Σελτζούκοι) ή τις αρχές του 14^{ου} αιώνα (Βυζαντινοί - Οθωμανοί). Υπάρχει και μία παρατραβηγμένη εξωπραγματική εκδοχή, τουρκικής προέλευσης που τοποθετεί την απαρχή της διένεξης όχι στον Μεσαίωνα αλλά στην Αρχαιότητα, στον Τρωικό πόλεμο, τη σύγκρουση Αχαιών (Ελλήνων, Ευρωπαίων) με Τρώες (Ασιάτες υποτίθεται προγόνους των σημερινών Τούρκων).

Η ιδέα περί προαιώνιας εχθρότητας και αντιπαράθεσης είναι βαθιά ριζωμένη και στους δύο λαούς. Έλληνες και Τούρκοι, στην πλειοψηφία τους μέχρι και σήμερα, έχουν την

εντύπωση ότι η αντιπαλότητα τους δεν είναι πρόσφατη, προϊόν των τελευταίων εκατό ή διακοσίων χρόνων, αλλά χάνεται στα βάθη του χρόνου. Υπάρχει και μία αίσθηση ντετερμινισμού στις μεταξύ τους σχέσεις. Θαρρείς ότι είναι προορισμένοι από την ιστορία, από τη γεωγραφία (ως γείτονες και γεωπολιτικά), από τις πολιτισμικές διαφορές, από τη διαφορετική τους θρησκεία, ίσως και από την ίδια τη φύση, να είναι παραδοσιακοί εχθροί από τότε που αντίκρισαν ο ένας τον άλλο στη Μικρά Ασία και στα νότια Βαλκάνια. Έτσι εξηγείται εν μέρει και το γεγονός ότι οποιαδήποτε ομαλοποίηση των σχέσεων τους δεν διαθέτει βάθος και στο τέλος ανατρέπεται και ερχόμαστε και πάλι στην «πιο φυσιολογική κατάσταση» της αντιπαλότητας. Μία πιο σύγχρονη παραλλαγή της θέσης αυτής αντλεί επιχειρήματα από το σχήμα του Bernard Lewis και του Samuel Huntington περί σύγκρουσης πολιτισμών και αγεφύρωτων πολιτισμικών ρηγμάτων.²

Πρόκειται για μία Χομπσιανή εικόνα του κόσμου ή για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις από την οπτική του Καρλ Σμιτ. Ο Σμίτ προχωρούσε πέρα από το σκεπτικό του Μακιαβέλι, του Χομπς ή του Σπινόζα περί αναρχίας στη διεθνή ζωή που επιτάσσει επιθετικότητα για λόγους επιβίωσης, κάνοντας σαφή διάκριση μεταξύ του «κράτους μας» και του κράτους του «άλλου» (*Andere*) ως «εχθρού» (*Feind*), διάκριση που εκλαμβάνει ως εντελώς αγεφύρωτη: ο εχθρός ουδέποτε μπορεί να γίνει «φίλος» (*Freund*). Σε αυτή τη λογική υπάρχουν κατά βάση τρεις επιλογές στο διακρατικό επίπεδο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Η μία είναι η στρατιωτική οδός: ο πόλεμος με στόχο τη νίκη και τελική συνθηκολόγηση του αντιπάλου. Η δεύτερη είναι η νίκη χωρίς πόλεμο: να καμφθεί ο αντίπαλος και να δεχθεί τις θέσεις μας λόγω της ισχύος μας ή/και της διεθνούς διπλωματίας ή συγκυρίας. Η τρίτη οδός είναι «ο μη πόλεμος», η αποτροπή στη βάση της οξύμωρης προτροπής του Ρωμαίου στρατηγού Vegetius, ότι «όποιος επιθυμεί την ειρήνη πρέπει να προετοιμάζεται για πόλεμο» (*quid desiderat pacem, preparat bellum*). Δηλαδή ότι το μόνο ικανό εχέγγυο κατά της επιθετικότητας της άλλης πλευράς που θεωρείται δεδομένη είναι η αποτρεπτική ικανότητα που πηγάζει από την στρατιωτική ισχύ μας.³

Από την πλευρά των τρίτων η παραδοσιακή ελληνοτουρκική αντιπαλότητα και εχθρότητα, προαιώνια ή όχι, υποδηλώνει και κάτι άλλο που δεν γίνεται εύκολα αντιληπτό στο μέσο Έλληνα και στον μέσο Τούρκο: ότι η σύγκρουση δεν φαίνεται να υπόκειται στους νόμους της λογικής και στον ορθολογισμό. Η αντιπαλότητα, όντας άκρως συναισθηματική

² Βλέπε για πειστική αποδόμηση της σχολής Lewis-Huntington σε ότι αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις Bertrand 2003, 11-16.

³ Μία πιο ήπια εκδοχή της αναπόφευκτης αντιπαλότητας είναι η εδραίωση στέρεων συνόρων μεταξύ των δύο λαών, «ότι οι καλοί φράκτες τελικά κάνουν τους καλούς γείτονες», μια και η ειρηνική συμβίωση υπό μία κρατική σκέπη έχει αποτύχει (στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προς τη δύση της και στην Κύπρο, το 1960-1974).

και φορτισμένη, δεν επιτρέπει στα δύο μέρη να συνεννοηθούν μεταξύ και να βρουν λογικές μέσες λύσεις στα θέματα που τους χωρίζουν, με αποτέλεσμα συχνά να μοιάζουν να κινούνται τα δύο κράτη και οι λαοί τους στα όρια της παρανοϊκής στάσης.

Θα ξεκινήσουμε με την ιδέα της προαιώνιας έχθρας και σύγκρουσης μεταξύ των δύο «εθνών», όπως εμφανίζεται κατά κύριο λόγο στην ελληνική αφήγηση και αυτό επειδή στην ελληνική περίπτωση, σε αντίθεση από την τουρκική, υπάρχει γενική συναίνεση ως προς ένα εθνικό αφήγημα, μία εθνική ιστορία γενική αποδεκτή από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα. Αντίθετα στην τουρκική περίπτωση υπάρχουν συγκρουόμενα εθνικά αφηγήματα, χωρίς κανένα να έχει κατορθώσει μέχρι σήμερα να κυριαρχήσει. Το γεγονός αυτό οφείλεται εν μέρει στο ότι η ανάδυση της τουρκικής εθνικής ταυτότητας είναι πολύ μεταγενέστερη από την ελληνική, οπότε δεν έχει ακόμη αποκρυσταλλωθεί ένα εθνικό αφήγημα.

Η αντιπαλότητα στην ελληνικό εθνικό αφήγημα

Στο ελληνικό περιβάλλον η λογική της προαιώνιας εχθρότητας καταγραφεί ως αφετηρίες της συνεχιζόμενης σύγκρουσης (α) τον ύστερο 11^ο αιώνα, (β) τον 14^ο αιώνα και (γ) ως σημείο χωρίς επιστροφή, το 1453 και τα επακόλουθα του, τον «τουρκικό ζυγό». Στην ελληνική εθνική αφήγηση η σύγκρουση ξεκινάει ως μία ηρωική πάλη μεταξύ των Ελλήνων ως υπερασπιστών του πατρώου εδάφους της Μικράς Ασίας, υπερασπιστών ενός ανώτερου ελληνικού πολιτισμού (την κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού) κατά των «βάρβαρων Τούρκων εισβολέων» που κατέληξε στην Άλωση της Πόλης από του βαρβάρους και στην υποδούλωση του Γένους και της Εκκλησίας του, χωρίς ωστόσο το γεγονός αυτό να καταφέρει να εξαφανίσει τους Έλληνες και τη θρησκεία τους, την Ορθοδοξία.

Ύστερος 11^{ος} αιώνας: η απαρχή στο Μαντζικέρτ

Στην εκδοχή της απαρχής της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης στον 11^ο αιώνα, οι δύο αντίπαλοι θεωρούνται ότι είναι οι Βυζαντινοί «Έλληνες» και ο Σελτζούκοι «Τούρκοι», που ήρθαν σε αντιπαράθεση στη Μικρά Ασία. Στην οπτική αυτή προεξέχουσα θέση έχει η μάχη του Μαντζικέρτ (1071) και η μάχη του Μυριοκεφάλου (1176).

Η μάχη του Μαντζικέρτ προέκυψε μερικές δεκαετίες μετά την εμφάνιση των Σελτζούκων στις παρυφές της Μικράς Ασίας, μετά από νίκη τους επί του Αρμενικού Βασιλείου που υπήρχε στη βορειοανατολική Μικρά Ασία. Βυζαντινοί και Σελτζούκοι βρέθηκαν αντιμέτωποι πλησίον της αρμενικής πόλης Μαντζικέρτ, με δύο μεγάλες στρατιές υπό τις ανώτατες ηγεσίες τους: ο Βυζαντινός στρατός υπό τον Αυτοκράτορα Ρωμανό Δ΄

Διογένη και ο στρατός των Σελτζούκων υπό τον Σουλτάνο Αλπ Αρσλάν. Στην αρχή η νίκη έγερνε προς τους Βυζαντινούς αλλά στο τέλος νίκησαν οι Σελτζούκοι. Ο Αλπ Αρσλάν αναζήτησε τον Αυτοκράτορα Ρωμανό. Βρίσκοντας τον τραυματισμένο στο μπράτσο τον δέχθηκε με τιμές και τον φιλοξένησε επί οκτώ μέρες.⁴ Οι δύο υπέγραψαν συνθήκη ειρήνης και οι Σελτζούκοι επί δεκαετίες έστρεψαν την προσοχή προς ανατολάς και προς τη βόρειο Αφρική και στη Μικρά Ασία.

Ένα αιώνα μετά, το 1176, είχαμε μία σχεδόν επανάληψη του ιδίου επεισοδίου έλαβε χώρα μία ακόμη κρίσιμη μάχη μεταξύ των δύο αντιπάλων, αυτή τη φορά στο Μυριοκέφαλο, πάλι σε ανώτατο επίπεδο, μεταξύ του αυτοκράτορα Μανουήλ Α' Κομνηνού και του σουλτάνου Αζεντίν Κιλίτζ Αρσλάν Β', με τη νίκη του δευτέρου. Τότε κυρίως είναι που οι Σελτζούκοι στερέωσαν το κράτος τους στη Μικρά Ασία,⁵ καθιστώντας την καρδιά της αυτοκρατορίας τους, με πρωτεύουσα τη Νίκαια της Βιθυνίας, με τους Βυζαντινούς λίγο μετά σχεδόν να εξαφανίζονται με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους Σταυροφόρους το 1204.

Στη συνέχεια, καθώς στο δεύτερο ήμισυ του 13^{ου} αιώνα οι Σελτζούκοι παρήκμασαν και συρρικνώθηκαν (με ένα μικρό κράτος με πρωτεύουσα το Ικόνιο), οι Βυζαντινοί ισχυροποιήθηκαν και πάλι, ειδικά μετά την επανάκτηση της Κωνσταντινούπολης (1261) από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο.

Η άποψη υπέρ του Μαντζικέρτ και του Μυριοκεφάλου ως της απαρχής της συνεχιζόμενης ελληνοτουρκικής αντιπαλότητας στηρίζεται στη θέση ότι επί αιώνες η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε καταστεί στην ουσία ελληνική, όπως πιστοποιείται, μεταξύ άλλων από τη χρήση της ελληνικής γλώσσας ως επίσημης και πλέον διαδεδομένης γλώσσας της αυτοκρατορίας επί αιώνες. Από την άλλη ο νέος αντίπαλος, οι Σελτζούκοι, ήταν η πρώτη τουρκογενείς (*Turkic*) εθνοτική ομάδα, που εμφανίστηκε από τα ανατολικά νικώντας τους Βυζαντινούς.

⁴ Για λεπτομερή και γλαφυρή παρουσίαση της μάχης του Μαντζικέρτ και του διαλόγου που ακολούθησε μεταξύ Ρωμανού και Αλπ Αρσλάν, όπου διακρίνει κανείς τον μεγαλοψυχία, μετριοπάθεια και αρετή του δεύτερου, βλέπε Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Αθήνα: Εκδοτικός οίκος «Ελευθερουδάκης» Α.Ε., 6^η έκδοση, 1932), τόμος 4^{ος}, μέρος 2^{ον}, βιβλίο 12^ο, 16-20. Επίσης για μία άλλη κλασική παρουσίαση της μάχης και των παρελκόμενων της, με τους μεν να αναφέρονται ως Βυζαντινοί, αλλά τους Σελτζούκους να αναφέρονται κυρίως ως «Τούρκοι» και «βάρβαροι», βλέπε το μνημειώδες βιβλίο του Σπύρου Βρυώνη, *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11^{ος} – 15^{ος} αιώνες)* (2000, αρχική αγγλική έκδοση, 1971), 88-93.

⁵ Στάθη Καραβία κá, *Παγκόσμιος Ιστορία* (Αθήνα: Εκδοτικός οίκος «Ελευθερουδάκης» Α.Ε.1933), τόμος Δεύτερος, 279.

Από την ελληνική πλευρά η θέση αυτή ως έναρξη της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης κινείται στα αχνάρια της καθιερωμένης ιστορικής αφήγησης κατά Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο, δηλαδή της «επίσημης ελληνικής ιστορίας», της «ιστορίας του ελληνικού έθνους». Το αφήγημα αυτό υποστηρίζει την άρρηκτη συνέχεια και επιβίωση του ελληνικού έθνους επί 3,000 και πλέον έτη, από την Ομηρική εποχή μέχρι σήμερα. Πιο συγκεκριμένα στη δεκαετία του 1850, πρώτος ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος και αμέσως μετά, πιο ολοκληρωμένα, ο Παπαρρηγόπουλος, ενσωμάτωσαν το κρίκο που έλειπε μεταξύ του αρχαίου ελληνικού κόσμου και του «Αγώνα του 21»: τα 1100 χρόνια της Βυζαντινής ιστορίας και του Βυζαντινού πολιτισμού.

Προηγουμένως, από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα κυρίαρχο ήταν το αφήγημα του Αδαμάντιου Κοραή περί «παλιγγενεσίας» από την Αρχαία Ελλάδα στους σημερινούς Έλληνες, με τους Βυζαντινούς (ως Ρωμαίους) να εμφανίζονται ως κατακτητές των Ελλήνων και, στη συνέχεια ως «Γραικορωμαίοι» (μια και χρησιμοποιούσαν την ελληνική γλώσσα), οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για πολλά από τα δεινή που υπέστησαν οι υπόδουλοι Έλληνες.⁶

Στο πλαίσιο του Παπαρρηγοπούλειου σχήματος που έχει ευρύτατη απήχηση στους Έλληνες μέχρι και σήμερα, ως *η απόλυτη και αδιαμφισβήτητη αλήθεια*, «οι Έλληνες» (οι Βυζαντινοί ως Έλληνες) συνάντησαν ως αντίπαλο τους «Τούρκους» (Σελτζούκους) στη Μικρά Ασία στον 11^ο αιώνα και τους πολέμους συνεχώς και στη συνέχεια, από το 1300, συγκρούστηκαν με τους συγγενείς διαδόχους τους Οθωμανούς Τούρκους μέχρι την επική Άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1453.

Το αφήγημα αυτό σε σχέση με τους Έλληνες το ακολούθησαν, με ορισμένες παραλλαγές οι περισσότεροι από τους σημαντικότερους Έλληνες ιστορικούς μέχρι και τη γενιά του 50', όπως ο Απόστολος Βακαλόπουλος, ο Νίκος Σβορώνος, ο Δ.Α. Ζακυθινός και ως ένα σημείο και ο Κ.Θ. Δημαράς.⁷ Ωστόσο οι ιστορικοί αυτοί ως πιο σύγχρονοι που είναι παρουσιάζουν μία πιο εκλεπτυσμένη εκδοχή της πορείας του ελληνικού έθνους και της ελληνικής εθνογένεσης, κυρίως ως ελληνική πολιτισμική συνείδηση και την τοποθετούν στα τελευταία διακόσια-πενήντα χρόνια του Βυζαντίου (1204-1453).⁸

⁶ Βλέπε αποσπάσματα από τον Κοραή στο Μήλλας 2001, 299.

⁷ Η κύρια εξαίρεση σε αυτή τη συνέχεια του ελληνικού έθνους ήταν ο Γιάννης Κορδάτος που πρώτος τόλμησε να γράψει, το 1925, ότι το ελληνικό έθνος είναι σύγχρονο φαινόμενο και όχι όπως το παρουσιάζει ο Παπαρρηγόπουλος. Ο Κορδάτος υπέστη τότε την μίνιν των ιστορικών αλλά και της ελληνικής πολιτείας ως άσχετος και χονδροειδής μαρξιστής. Βλέπε Μήλλας 2001, 292.

⁸ Σβορώνος 1983^α, 1983^β. Βακαλόπουλος 1966, 1974. Zakythinis 1976. Δημαράς 1988, 21. Σβορώνος 1988, 44, 64. Για την πιο επεξεργασμένη και εκλεπτυσμένη εκδοχή του Κ.Θ. Δημαρά, βλέπε Δημαράς 1994, 2002 [1977], 1988, 21. Η θέση αυτή ειδικά στην εκδοχή της υπό τον Σβορόνο, έχει

Στον Σβορώνο και στον Βακαλόπουλο δεν υπάρχει τόσο συνέχεια του έθνους και της ιστορίας του, όπως στον Παπαρρηγόπουλο. Υπάρχει περισσότερο μία εμφάνιση, μετά εξαφάνιση και μετά επανεμφάνιση των Ελλήνων στο προσκήνιο της ιστορίας: αρχικά ως πολιτισμικά Έλληνες (στην αρχαιότητα) μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση, στη συνέχεια, από το 900 με 1000 μ.Χ. ως «νέος ελληνισμός» που εδραιώνεται για τα καλά στον 13^ο αιώνα, με την έννοια «Έλληνα» και «Γένος» να αποτελούν έκτοτε εθνικό χαρακτηρισμό. Κατ'αυτούς, η αίσθηση του Έλληνα, όχι πλέον ως ειδωλολάτρη, αλλά με το πολιτισμικό του περιεχόμενο, αρχίζει και υποστηρίζεται, σε επίπεδο ορισμένων διανοουμένων, στον 10^ο και 11^ο αιώνα, με προεξέχοντα τον Πατριάρχη Φώτιο και τον επιφανή λόγιο Μιχαήλ Ψελλό, πρύτανη του Πανδιδακτηρίου (του Βυζαντινού Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης). Θεωρείται ότι η ελληνική εθνική ενότητα ρίζωσε τρεις δεκαετίες μετά το Μαντζικέρτ, με ορόσημο το 1204 (Φραγκική άλωση της Κωνσταντινούπολης στη 4^η Σταυροφορία). Ως άμεση συνέπεια της Φραγκοκρατίας πλειάδα στοχαστών, διαπνέονταν από την αίσθηση ότι είναι «Έλληνες» και όχι «Ρωμαίοι», τόσο πολιτισμικά όσο και εθνικά. Ο Σβορώνος μάλιστα κάνει λόγο για τη δημιουργία τότε ελληνικών «εθνικών κρατών», εννοώντας τα διάφορα ελληνόφωνα βυζαντινά βασίλεια και πριγκιπάτα που είχαν ξεπηδήσει από τον Πόντο έως την Πελοπόννησο μετά το 1204.⁹

14^{ος} αιώνα, 1453 και ο Τουρκικός ζυγός

Σε σχέση με τον 14^ο αιώνα ως την απαρχή της αντιπαλότητας που συνεχίζεται μέχρι τον 20^ο αιώνα, οι αντίπαλοι και πρόγονοι των σημερινών Ελλήνων και Τούρκων ήταν οι Βυζαντινοί «Έλληνες» και οι Οθωμανοί «Τούρκοι» που εμφανίστηκαν με κρατική οντότητα, αυτονομημένη από τους Σελτζούκους, το 1300 στη Μικρά Ασία. Σε αυτή την οπτική των πραγμάτων, ιστορικοί σταθμοί ήταν οι καίριες κατακτήσεις των Οθωμανών σε βάρος των Βυζαντινών σε όλη τη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα (κατάληψη της Προύσας το 1326, της Νίκαιας το 1331, της Νικομήδειας το 1337 και της Αδριανούπολης το 1362) που είχαν ως αποτέλεσμα η νέα μεγάλη δύναμη στην περιοχή, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, κυριολεκτικά να περικυκλώνει το μικροσκοπικό πλέον Βυζαντινό κράτος (τυπικά μόνο αυτοκρατορία), επιλέγοντας ως πρωτεύουσα αρχικά την Προύσα (Bursa) και στη συνέχεια την Αδριανούπολη (Edirne) και τις δύο σε απόσταση αναπνοής από την Κωνσταντινούπολη.

παρουσιάζει, τα τελευταία χρόνια μία αναβίωση στην Ελλάδα, εν είδει «διορθωτικού» στις υπερβολές του Παπαρρηγοπούλειου σχήματος, αλλά και σαν απάντηση στις θεωρούμενες υπερβολές των «μεταμοντέρνων ιστορικών», όπως ο Αντώνης Λιάκος και η σχολή του.

⁹ Βακαλόπουλος 1966, 11-27, 39-48. Του ιδίου 1974, 46-420. Σβορώνος 1983α, 130-132, 150-56. Επίσης του ιδίου 1983β, 3-36.

Υπέρ της απαρχής της αντιπαλότητας το 1300 και όχι το 1071 συνηγορούν τρεις λόγοι. Πρώτον, είναι το προφανές, ότι οι Οθωμανοί – και όχι οι Σελτζούκοι – είναι που σταδιακά υποδούλωσαν «το Γένος» (ελληνικό έθνος) καταλήγοντας με την Άλωση του 1453 στα «τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς και φυλακής». Δεύτερον, από τους Οθωμανούς ξεπήδησαν οι σημερινοί Τούρκοι. Τρίτον, θεωρείται δεδομένο ότι, ειδικά στις απαρχές του 14^{ου} αιώνα πολύ περισσότερο απ'ότι στους προηγούμενους δύο αιώνες η ελληνική συνείδηση είχε εδραιωθεί για τα καλά στην μικρή Βυζαντινή Αυτοκρατορία και στα άλλα «ελληνικά βασίλεια», από τον Πόντο (Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας) έως την Πελοπόννησο (Μυστράς).

Σε σχέση με τους Βυζαντινούς η θέση αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι κατά τον 14^ο αιώνα και κατά τον επόμενο αιώνα μέχρι την Άλωση, ο προσδιορισμός «Έλληνας» δεν ισοδυναμούσε απαραίτητα με την ταύτιση με την αρχαιότητα και τη λατρεία στο Δωδεκάθεο. Αυτό ίσχυε κυρίως για ορισμένους στοχαστές, ειδικά στη Θεσσαλονίκη ή στο Μυστρά, με προεξέχοντα το μεγάλο νεοπλατωνικό φιλόσοφο του 15^{ου} αιώνα, Πλήθωνα (Γεώργιο Γεμιστό).¹⁰ Ο Πλήθων όντως υποστήριξε ότι «είμαστε Έλληνες» με βάση τη γλώσσα, τη φυλή και την «πάτριον παιδεία» και είχε κάνει γραπτές εισηγήσεις προς τον Αυτοκράτορα Μανουήλ Β προτείνοντας τη μεταλλαγή της ορθόδοξης αυτοκρατορίας σε μία μικρότερη «ελληνική αυτοκρατορία» στις περιοχές που επικρατούσε η ελληνική γλώσσα και παράδοση και ειδικά στην Πελοπόννησο. Τις θέσεις του Πλήθωνα τις διέδωσε ο μαθητής του Βησσαρίων της Τραπεζούντας. Κατά τον Βακαλόπουλο και τον Σβορώνο, το φαινόμενο αυτό δεν ήταν πια μεμονωμένο όπως ήταν πριν. Κατά τον 14^ο αιώνα και έως την Άλωση είχαμε μία όλο και μεγαλύτερη και πιο διαδεδομένη αίσθηση συνείδησης περί κοινού Γένους (έθνους) των Ελλήνων, που άρχισαν να ενστερνίζονται όχι μόνοι πολλοί διανοούμενοι, αλλά και ανώτατοι λειτουργοί της Αυτοκρατορίας, με προεξέχοντα των ίδιο τον τελευταίο Αυτοκράτορα, Κωνσταντίνο ΙΒ Παλαιολόγο που ο Βακαλόπουλος θεωρεί κατεξοχήν «Βασιλέα των Ελλήνων».¹¹

Η κατάληξη αυτής της σύγκρουσης μεταξύ Βυζαντινών Ελλήνων και Οθωμανών Τούρκων δεν μπορούσε παρά να αποβεί υπέρ των δεύτερων, με το Βυζάντιο σκιά του προηγούμενου του αυτού και τους Τούρκους (Οθωμανούς) πλέον μια πανίσχυρη αυτοκρατορία που δέσποζε στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία. Τα τέλος ήρθε την αποφράδα 29^η Μαΐου 1453, με την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Η Άλωση οδήγησε, παρά τα κάποια προνόμια στους Έλληνες, στην υποδούλωση του «Γένους», «στα τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς και φυλακής», τον «Τουρκικό ζυγό», θέση που υποστηρίζεται τόσο από το

¹⁰ Runciman 1968, 119-27. Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη 1994, 139-40. Κιτρομηλίδης 1996, 23-5.

¹¹ Βακαλόπουλος 1974, 282-306.

κυρίαρχο σχήμα του Παπαρρηγόπουλου, στα πλαίσια του Ελληνικού Ρομαντισμού (βλέπε π.χ. ειδικά το έργο του Σάθα), όσο και στο προγενέστερο σχήμα περί παλιγγενεσίας του Ελληνικού Διαφωτισμού (Κοραΐς) καθώς επίσης και στον Βακαλόπουλο, Σβορώνο και Βρυώνη που μιλούν για την παρακμή του Ελληνισμού.

Ας δούμε όμως τώρα τα πραγματικά ιστορικά δεδομένα όπως εξάγονται από τη σύγχρονη επιστημονική (εννοείται μη εθνικά στρατευμένη ή εθνικιστική) μελέτη της ιστορίας, από το 11^ο αιώνα έως τα τέλη τις αρχές του 19^{ου} αιώνα (1071-1800).

Από την ελληνική εθνική ιστορία στα πραγματικά δεδομένα της εποχής

Καταρχήν, οι δύο κρατικές οντότητες, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (επίσημο όνομα «Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία» ή «Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία»)¹² και η Οθωμανική, που συνυπήρξαν για εκατόν-πενήντα χρόνια, είχαν εννοείται πολλές χτυπητές πολιτισμικές, κοινωνικές, πολιτικές και άλλες διαφορές μεταξύ τους. Είχαν όμως τρία βασικά κοινά χαρακτηριστικά.

Πρώτον, ήταν κράτη απολυταρχικά και αυταρχικά, απόλυτες μοναρχίες, κάτι που αποτελούσε και τον κανόνα σε όλη την Ευρώπη αλλά και παγκοσμίως, έως την έλευση της Γαλλικής Επανάστασης. Πλην όμως δεν ήταν κράτη-τυραννίες, στυγνές απολυταρχίες, χωρίς νομιμοποίηση. Έτσι ερχόμαστε στο δεύτερο κοινό τους στοιχείο, ότι ήταν κράτη θρησκευτικά και θεοκρατικά.

Η πηγή νομιμοποίησης τους και δικαιολογητική βάση για την απολυταρχία του καθεστώτος και τις υπερεξουσίες του αυτοκράτορα και του σουλτάνου, ήταν η θρησκεία, ο Χριστιανισμός (Ορθοδοξία) και το Ισλάμ (το ορθόδοξο Ισλάμ, δηλαδή ο Σουνισμός) αντιστοίχως.¹³

Τρίτον, ήταν κράτη που δεν στηριζόντουσαν σε μία γλωσσική, πολιτισμική ή εθνοτική ομάδα. Οι ελληνόφωνοι ή τουρκόφωνοι γλωσσικά (εθνοτικά με τη στενή έννοια του όρου) δεν είχαν προνομιούχο ή κεντρικό ρόλο στις δύο απολυταρχικές θεοκρατικές αυτοκρατορίες, στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιστοίχως,

¹² Ο όρος «Βυζαντινή Αυτοκρατορία» είναι εφεύρεση των μελετητών της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, για πρακτικούς λόγους, προκειμένου να διακρίνεται η ξεχωριστή αυτή αυτοκρατορία και οι ίδιοι οι μελετητές της από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

¹³ Αν και στις δύο περιπτώσεις ίσχυε «καισαροπαπισμός», δηλαδή ο μονάρχης σαφώς υπερίσχυε της θρησκευτικής ηγεσίας και επιπλέον ήταν και ο αρχηγός της πίστης, εντούτοις στο σημείο αυτό η αυθαιρεσία του μονάρχη είχε όρια και ελεγχόταν από την ηγεσία της θρησκείας, από τις εικονομαχίες στο Βυζάντιο έως της ανατροπές σουλτάνων από εξεγέρσεις υπό την ηγεσία μουφτήδων.

αν και είναι προφανές ότι οι δημόσιοι λειτουργοί έπρεπε να χρησιμοποιούν ελληνικά και Οθωμανικά τουρκικά αντιστοίχως, αφού ήταν οι επίσημες γλώσσες των δύο αυτοκρατοριών. Δηλαδή οι δύο αυτές αυτοκρατορίες δεν μπορούν να θεωρηθούν κράτη εθνικά ή εν δυνάμει εθνικά, όπως ίσως η καστιλιάνικη Ισπανία, η Αγγλία (όχι η Βρετανία) ή η Γαλλία, κατά μία τουλάχιστον ερμηνεία που μιλάει για έθνη πριν την έλευση της Νεωτερικότητας, για «πρώτο-έθνη» σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας και αριστοκρατίας στον ύστερο Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση.

Το Ανατολικό Ρωμαϊκό και το Οθωμανό περιβάλλον ήταν εντελώς διαφορετικό, ένας άλλος κόσμος από το σημερινό κόσμο των εθνών-κρατών, κάτι που εξηγεί εν μέρει και τη μεγάλη δυσκολία που έχουμε να συλλάβουμε τα δεδομένα και τα δρώμενα εκείνης της εποχής. Έτσι καταλήγουμε, συχνά και άθελα μας (όχι δηλαδή στρατευμένα υπέρ του έθνους), σε αναχρονισμούς, όπως με το να θεωρούμε ότι η χρήση μίας γλώσσας αποδεικνύει την ανάδυση μίας εθνότητας ή η επίκληση του Έλληνας (αντί του Ρωμαίου) ισοδυναμεί με το εθνοτικά ή εθνικά Έλληνες της σημερινής εποχής.

Οι τοποθετήσεις της ελληνικής εθνικής ιστορίας κατά Παπαρρηγόπουλο δύσκολα βρίσκουν ερείσματα γιατί με οποιοδήποτε δυνατό κριτήριο, ακόμη και με το πολιτισμικό κριτήριο που είναι στην προκειμένη περίπτωση ασαφές, έθνη δεν υπήρχαν τότε πουθενά στον κόσμο. Βέβαια οι ιστορικοί αυτοί έδρασαν σε μία εποχή που η μελέτες και θεωρίες περί έθνους και εθνικισμού δεν ήταν ευρέως γνωστές, ειδικοί στους ίδιους τους ιστορικούς. Έτσι ήταν φυσικό να μην αντιλαμβάνονταν ότι η έννοια του έθνους είναι από μόνη της προβληματική, πριν από την έλευση της Νεωτερικότητας.

Γενικότερα, το έθνος, η εθνική συνείδηση και η εθνική ιδεολογία (εθνικισμός) θεμελιώνονται με την καθιέρωση και πλήρη αποδοχή μίας «εθνικής ιστορίας», που με πειστικά επιχειρήματα (πειστικά τουλάχιστον για το έθνος στον οποίο αναφέρονται αλλά συχνά ακατάληπτα ή παράλογα για τους λοιπούς λαούς) αποδεικνύει την ύπαρξη και συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας. Οι εθνικές ιστορίες προεκτείνουν αναχρονιστικά την ύπαρξη ενός έθνους σε ένα μακρινό και ένδοξο παρελθόν, σε εποχές που δεν υπήρχε ακόμη η σημερινή έννοια και αίσθηση του έθνους και της εθνικής ταυτότητας. Όπως ο Παπαρρηγόπουλος στην ελληνική περίπτωση, εθνικοί ιστορικοί, διαπρεπείς και εκείνοι ως επιστήμονες, όπως ο Nicolay Karamzin στους Ρώσους, ο František Palacký στους Τσέχους, ο Eoin MacNeil στους Ιρλανδούς ή ο Nicalae Iorga στους Ρουμάνους, ερμήνευσαν, όπως και ο Παπαρρηγόπουλος, το παρελθόν του έθνους τους ως ενιαίο και συνεχές στον χώρο και τον χρόνο και τοποθέτησαν την γένεση πολύ πριν την πραγματική της γένεση. Επίσης χαρακτηριστικό είναι ότι και μεγάλοι μη Έλληνες βυζαντινολόγοι αναφέρονται σε

«Έλληνες» ενώ από τα συμφραζόμενα αντιλαμβάνεται κανείς ότι εννοούν Βυζαντινούς ή Ανατολικούς Ρωμαίους, όπως η περίπτωση του Steven Runciman.¹⁴

Όσο για τον Βακαλόπουλο και τον Σβορώνο, παρά την αδιαμφισβήτητη εμβρίθεια και ιστορική τους γνώση, δίνουν τη σαφή εντύπωση ότι προσπαθούν να επαληθεύσουν την αρχική υπόθεση εργασίας τους περί ελληνικής ταυτότητας στον ύστερο Μεσαίωνα. Έτσι δεν βλέπουν ή αποσιωπούν ότι δεν επιβεβαιώνει την αρχική τους θέση στην προσπάθειά τους να εκσυγχρονίσουν το αρχικό σχήμα έμπνευσης Παπαρρηγόπουλου. Δεν τοποθετούν την υπόθεση τους στο μικροσκόπιο για να δουν κατά πόσο ισχύει η όχι στη βάση των δεδομένων όπως ίσχυαν κατά την εποχή εκείνη, στη συγχρονία. Σε μία γραφή σαφώς στρατευμένη στο όνομα του έθνους, μεγαλοποιούν τις εξαιρέσεις ή «βλέπουν» Έλληνες και ελληνικό φρόνημα εκεί που μάλλον δεν υπάρχει ή σήμαινε διαφορετικά πράγματα (σήμαινε π.χ. όχι στην παντοδυναμία της Ορθοδοξίας, όχι στο θεοκρατικό κράτος, ναι στην κλασική αρχαία ελληνική παιδεία που είχε παραμεληθεί, όχι τόση έμφαση στις θεολογία σαν το άπαν της διανόησης, κλπ.).

Ας περάσουμε όμως πρώτα στο θέμα της υποτιθέμενης ανεξίτηλης ελληνοτουρκικής αντιπαλότητας κατά την περίοδο 1071-1453. Πριν από το 1453, οι σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών, δηλαδή για τη ακρίβεια των δύο θρησκευτικών κοινοτήτων κάθε άλλο παρά ήταν εξ ορισμού και συνεχώς συγκρουσιακές. Για τα δεδομένα της εποχής και λαμβάνοντας υπόψη ότι ήταν επί ενάμιση αιώνα άμεσα γείτονες, οι σχέσεις τους ήταν σχετικά ήπιες και ομαλές. Υπήρχαν πολλές επαφές μεταξύ τους, συνεργασία, αρκετές περιπτώσεις μεικτών γάμων (παρά τη μεγάλη αντίθεση Ισλάμ-Ορθοδοξίας, π.χ. ο περίφημος Διγενής Ακρίτας λεγόταν Διγενής ακριβώς επειδή καταγόταν από δύο γένη, από Χριστιανούς και Μουσουλμάνους), και κατά πρώτο λόγο δυναστικοί γάμοι (αρκετές Βυζαντινές πριγκίπισσες, ειδικά από τις οικογένειες των Κομνηνών της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας και των Παλαιολόγων της Κωνσταντινούπολης παντρεύτηκαν μέλη της Οθωμανικής αυτοκρατορικής οικογένειας, ακόμη και σουλτάνους). Στην Κωνσταντινούπολη, στη Προύσα, στην Αδριανούπολη και στις άλλες πόλεις των δύο αυτοκρατοριών ζούσαν δίπλα-δίπλα, ειρηνικά σε πόλεις και χωριά, Χριστιανοί Ορθόδοξοι (ελληνόφωνοι, αρμενόφωνοι, κ.α.) με Μουσουλμάνους Σουνίτες (τουρκόφωνους, αλβανόφωνους, κ.ά.).

Υπήρχαν επίσης, όχι λίγες φορές, στρατιωτικές συμμαχίες κατά κοινών εχθρών (όπως στην περίφημη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, το 1389, που οι Βυζαντινοί στήριξαν τον

¹⁴ Βλέπε π.χ. Runciman 1968.

Μουράντ Β΄) και στο Βυζαντινό στρατό υπηρετούσαν επί δεκαετίες τουρκόφωνοι μισθοφόροι.¹⁵

Ίσως ακόμη πιο εντυπωσιακό είναι ένα άλλο γεγονός: ο εκτεταμένος οικειοθελής εξισλαμισμός ορθόδοξων και άλλων χριστιανών της Μικράς Ασίας (με ή χωρίς διατήρηση της ελληνικής ή άλλης μητρικής γλώσσας), προκειμένου να «περάσουν» στην πιο ευνομούμενη και τότε πιο δίκαιη Οθωμανική Αυτοκρατορία (πάντως πιο ευνομούμενη και δίκαιη τότε από τα Φραγκικά ή Ενετικά κράτη αλλά και από το παραλυμένο και μικροσκοπικό Βυζαντινό κρατίδιο που επέμενε να λέγεται Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία).¹⁶

Ένα άλλος μεγάλος αντίπαλος των Βυζαντινών ήταν η Καθολική Δύση ξεκινώντας από το Σχίσμα (1054) και την άλωση και ανηλεή λεηλασία της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους (1204), που ήταν πιο καταστροφική από αυτήν του Μεχμέτ Β΄ το 1453. Όταν μάλιστα, κατά τον 15ο αιώνα, τέθηκε πλέον αδήριτο το μεγάλο δίλημμα, «τιάρα ή τουρμπάνι»,¹⁷ υπήρχαν δύο σχολές σκέψεις στην Κωνσταντινούπολη. Όταν τελικά, σε κρατικό αυτοκρατορικό επίπεδο επικράτησε η ενωτική θέση, δηλαδή η επανένωση Καθολικισμού και Ορθοδοξίας (στην ουσία η προσχώρηση των Ορθόδοξων στον Καθολικισμό), στο τέλος της θρησκευτικής Συνόδου της Φερράρας-Φλωρεντίας το 1439, ο λαός της Κωνσταντινούπολης δεν δέχθηκε το αποτέλεσμα. Νίκησαν οι ανθενωτικοί, με αρχηγούς τους θεολόγους Μάρκο Ευγενικό και Γεώργιο Σχολάριο Δηλαδή, θα λέγαμε, οι Βυζαντινοί αντιμετώπιζονταν το μεγάλο δίλημμα να σώσουν τη ζωή τους και την Αυτοκρατορία από τους Οθωμανούς ή «να χάσουν τη ψυχή τους» (με το να γίνουν Καθολικοί), προτίμησαν να σώσουν τη ψυχή τους, κάτι που εξασφαλιζόταν με τους Οθωμανούς. Άλλωστε στη δεύτερη περίπτωση δεν θα έσωζαν μόνο τη ψυχή τους, αλλά και τη ζωή τους (την Ορθοδοξία και μέρος του Βυζαντινού Ορθόδοξου πολιτισμού), με βάση και τη στάση των Οθωμανών ως τότε στην περιοχή, που ήταν ασύγκριτα καλύτερη από ότι εκεί που κατακτητές ήταν οι Φράγκοι ή οι Ενετοί.

Στη συνέχεια, από το 1453 έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η Οθωμανική περιπέτεια δεν ήταν στην πραγματικότητα και με τα δεδομένα της εποχής εκείνης, για τους Ορθόδοξους

¹⁵ Ακόμη και στη μάχη του Μαντζικέρτ, στη πλευρά των Βυζαντινών υπηρετούσε σώμα τουρκόφωνων μουσουλμάνων.

¹⁶ Βλέπε Βρυώνης 2000. Χαρακτηριστική ήταν και η περίπτωση του μεγαλύτερου Βυζαντινού θεολόγου της εποχής εκείνης, Γρηγορίου Παλαμά (14^{ου} αιώνα), που διάκειτο φιλικά προς τους Οθωμανούς και έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για το Ισλαμικό δόγμα, στην προσπάθεια να βρει συνάψεις μεταξύ Ορθοδοξίας και Ισλάμ. Βλέπε Runciman 1968, 127, 144-5.

¹⁷ Η περίφημη αυτή φράση αποδίδεται στον Μεγάλο Λογοθέτη (δηλαδή στον αρχηγό της αυτοκρατορικής κυβέρνησης) Λουκά Νοταρά, που τάχθηκε υπέρ της δεύτερης επιλογής και έτσι συγκρούστηκε με τον Κωνσταντίνο (αν και συγκρούστηκε στο τέλος πολέμησε στις επάλξεις).

«τετρακόσια χρόνια σκλαβιά και φυλακή», όπως υποστήριζαν στα τέλη του 18^{ου} και έως το 1821 ο Κοραΐς, ο Ρήγας και οι άλλοι εκπρόσωποι του Ελληνικού Διαφωτισμού (για να δικαιολογείται η ανάγκη εθνικού αγώνα ανεξαρτησίας κατά των «τυράννων» και «βάρβαρων Τούρκων»). Από την άλλη δεν ήταν μία ζωή απόλυτης αρμονίας και ανοχής, ένας παράδεισος πολυπολιτισμικότητας, όπως έχουν την τάση να υποστηρίζουν σήμερα οι περισσότεροι Τούρκοι.

Αναμφίβολα οι χριστιανοί ορθόδοξοι (οι Ρωμιοί) δεν ήταν ισότιμοι υπήκοοι με τους Μουσουλμάνους της χώρας. Τυπικά έως τη δεκαετία του 1830 (πριν δηλαδή των μεταρρυθμίσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γνωστές ως Τανζιμάτ), ήταν τυπικά «υπόδουλοι», υπό τους μουσουλμάνους στην απολυταρχική θεοκρατική ισλαμική αυτοκρατορία των Οθωμανών. Πλην όμως ειδικά σε ότι αφορά τους ελληνόφωνους, το Πατριαρχείο και τους Φαναριώτες (την ελληνόφωνοι οιονεί αριστοκρατία της Πόλης), ήταν σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με όλους τους λοιπούς μη μουσουλμάνους (των γνωστών ως *Τζίμι*), αλλά και έναντι των περισσότερων Μουσουλμάνων, τουρκόφωνων και μη, ειδικά οικονομικά και μορφωτικά.

Ειδικοί από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί, δηλαδή το *Ρουμ μιλλέτ* (η χριστιανή ορθόδοξη κοινότητα), αν και θεσμικά πληθυσμός κατακτημένος, διέθεταν μεγάλη ισχύ, επιρροή, κύρος και υψηλές κρατικές θέσεις, ιδιαίτερα όσοι ήταν ελληνόφωνοι, είχαν εξελληνιστεί ή γνώριζαν ελληνικά. Έκτος από τον πανίσχυρο Πατριάρχη που διέθετε μία ξεχωριστή δική του οιονεί κυβέρνηση με την οποία διοικούσε την ορθόδοξη κοινότητα σε όλη την αχανή αυτοκρατορία, ο Σουλτάνος διόριζε, από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, από τις τάξεις των Φαναριωτών το Μεγάλο Δραγουμάνο της Πύλης, στην ουσία τον υπουργό εξωτερικών, μέχρι ότου δημιουργηθεί ο θεσμός αυτός προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, που λεγόταν Ρεΐς Εφέντι (υπεύθυνος του κράτους αντίστοιχο με το αγγλοσαξωνικό secretary of state) καθώς και τους ηγεμόνες/πρίγκιπες (οσποδάρους) στις δύο αυτόνομες Παραδουνάβιες Ηγεμονίες (Βλαχία, Μολδαβία). Επίσης ο υπ' αριθμός δύο του Οθωμανικού Στόλου κάτω από τον Ναύαρχο (τον Καπουντάν Πασά), διοικητικά υπεύθυνος για τα νησιά του Αιγαίου ήταν ο Δραγουμάνος του Στόλου, που προερχόταν και αυτός από τις τάξεις των Φαναριωτών.

Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα και κυρίως στον 18^ο αιώνα η ελληνική παιδεία βρήκε μεγάλη άνθηση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹⁸ Η άνοδος των Ρωμιών ήταν τέτοια στον 18^ο αιώνα, ώστε να γίνεται λόγος για τον «αιώνα των Ρωμιών» στην αυτοκρατορία και αυτό παρά τις διακρίσεις που συνέχιζαν να υπάρχουν, με τους Ελληνόφωνους ή εξελληνισθέντες

¹⁸ Εξυπακούεται βέβαια ότι «κρυφά σχολειά» δεν υπήρχαν. Αυτός ο ελληνικό εθνικό μύθος εμφανίστηκε στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα.

να είναι μορφωτικά και οικονομικά πρώτοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, πάνω και από τους μουσουλμάνους που ήταν μέλη του κυρίαρχου *μυλλιέτ*, ακόμη και από τους τουρκόφωνους μουσουλμάνους.

Οι κύριες διακρίσεις των Οθωμανών σε βάρος των *Ρουμ* ήταν ότι δεν ήταν δυνατόν να γίνουν υπουργοί (βεζίρηδες) ή Μεγάλοι Βεζίρηδες (πρωθυπουργοί), διοικητές επαρχιών, στρατηγοί ή ναύαρχοι (πασάδες),¹⁹ παρεκτός αν αλλαξοπιστούσαν, κάτι που δεν ήταν ασυνήθιστο φαινόμενο από την Κωνσταντινούπολη ως την Κρήτη και την Κύπρο. Τότε ήταν που οι πύλες άνοιγαν διάπλατα για μία λαμπρή καριέρα στην ανώτατη διοίκηση και κυβέρνηση για τους πιο προικισμένους. Ανάλογη εξέλιξη μπορούσαν να έχουν και οι πιο ευφυείς και ικανοί «γενίτσαροι» (οι «σκλάβοι ελίτ» που προέρχονταν από χριστιανικές οικογένειες), με τον ιδιότυπο θεσμό του *devshirme* που έπαψε να εφαρμόζεται κατά τον 18^ο αιώνα.

Ένα άλλο πολύ βασικό σημείο που καθιστά τις θέσεις της ελληνικής εθνικής αφήγησης περί προαιώνιας σύγκρουσης Ελλήνων και Τούρκων, από το 1071 ή από το 1300, μη πειστικές είναι ότι, όπως είπαμε, δεν υπήρχαν τότε (από τον 11^ο αιώνα έως τον 14^ο) τα δύο υποκείμενα της σύγκρουσης όπως τα γνωρίζουμε σήμερα, δηλαδή οι Έλληνες και Τούρκοι ως συλλογικές οντότητες, ως λαοί ή ως έθνη. Ούτε βέβαια άρχισαν να προβάλλουν ως έθνη (εθνογένεση) κατά τον 15^ο αιώνα, μέχρι την Άλωση, ούτε μετά το 1453, στον 16^ο ή στον 17^ο αιώνα.

Μέχρι το 1453 από τη μία βρισκόντουσαν οι αυτοαποκαλούμενοι Ρωμαίοι (δηλαδή οι Βυζαντινοί) των διαφόρων ανατολικών ρωμαϊκών κρατικών οντοτήτων από τον Πόντο έως το Μυστρά και από την άλλη βρισκόντουσαν, αρχικά οι Σελτζούκοι (ένα *Turkic* λαός φυλετικά-γλωσσικά αλλά όχι ο τουρκικός λαός) και στη συνέχεια, από το 1300, με την ανάδυση του πρώτου Οθωμανικού (Οσμανλικού) Σουλτανάτου υπό τον Οσμάν Α', οι Οθωμανοί (άλλος *Turkic* λαός), που κύριο στοιχείο δεν είχαν τη γλώσσα, αλλά το Ισλάμ, και την ιδιότητα τους ως ακριτικών ηρωικών υπερασπιστών της πίστης (των περίφημων *Γκαζί*).

Στα 1100 χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, «Έλλην» σήμαινε ειδωλολάτρης, δηλαδή μη χριστιανός, εσωτερικός εχθρός της Αυτοκρατορίας. Η ειρωνεία είναι ότι «Έλληνες» ονόμαζαν τους Βυζαντινούς οι Δυτικοί Καθολικοί προκειμένου να υποσκιάσουν

¹⁹ Επίσης υπήρχαν και διάφορες συμβολικές διακρίσεις, όπως π.χ. ότι δεν μπορούσαν να εμφανίζονται έφιπποι ή να έχουν ενδυμασία που θα έδιναν τη εντύπωση ότι συγκαταλέγονταν στις κυρίαρχη μουσουλμανική τάξη. Ωστόσο οι διακρίσεις αυτές με τον καιρό δεν εύρισκαν μεγάλη εφαρμογή, ειδικά στα μεγάλα αστικά κέντρα, ειδικά από τον 18^ο αιώνα μέχρι το Τανζιμάτ που ξεκίνησε το 1839. Με την έλευση των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ καταργήθηκαν και επισήμως οι διακρίσεις αυτές.

τη γνησιότητα τους ως Χριστιανών, ότι δηλαδή ήταν στην ουσία ειδωλολάτρες και ψευτοχριστιανοί, όχι αληθινοί Χριστιανοί όπως οι Καθολικοί.

Μόνο κατά τα τελευταία εκατό-διακόσια χρόνια του Βυζαντίου, και ειδικά από το 1350 περίπου και μετά, αρχίζει η έννοια Έλληνας να γίνεται αποδεκτή σε ορισμένους κύκλους ελίτ ως συλλογική ταυτότητα που δεν ισοδυναμούσε απαραίτητα με την ταύτιση με την αρχαιότητα και τη λατρεία στο Δωδεκάθεο. Αυτό ίσχυε κυρίως για κάποιους στοχαστές και λόγιους, ειδικά για όσους βρίσκονταν μακριά από την Κωνσταντινούπολη, όπως στη Θεσσαλονίκη ή στο Μυστρά, με προεξέχοντα το μεγάλο νεοπλατωνικό φιλόσοφο του 15^{ου} αιώνα, Πλήθωνα (Γεώργιο Γεμιστό).²⁰ Ο Πλήθων και ορισμένοι άλλοι υποστήριζαν ότι είναι «Έλληνες» όχι με την έννοια του ειδωλολάτρη ή αρχαίου Έλληνα (αν και ο ίδιος ο Πλήθων, σημειωτέον, δεν ήταν Χριστιανός αλλά ειδωλολάτρης όπως οι Αρχαίοι Έλληνες).

Ωστόσο μέχρι το τυπικό τέλος της Αυτοκρατορίας (το 1453), η άποψη αυτή δεν απέβη ποτέ η επίσημη γραμμή της αδύναμης μικρής Αυτοκρατορίας που της είχε μείνει μόνο η απaráμιλλη αίγλη της Κωνσταντινούπολης.²¹ Έως το 1453, η επικρατούσα θέση ήταν αυτή που εξέφραζε διακεκριμένος θεολόγος, Γεώργιος Σχολάριος (ο μετέπειτα πρώτος πατριάρχης ως Γεννάδιος μετά την Οθωμανική κατάκτηση που επέλεξε ο Μεχμέτ Β' ο Πορθητής): «Αν και είμαι Έλληνας κατά τη γλώσσα δε θα ονόμαζα ποτέ τον εαυτό μου Έλληνα, γιατί δεν σκέφτομαι όπως οι παλαιοί Έλληνες · θέλω αντίθετα να με αποκαλούν σύμφωνα με την πίστη μου, και αν κανείς με ρωτήσει ποιός είμαι θα απαντήσω ότι είμαι χριστιανός».²²

Δηλαδή, άλλο Έλληνας (είτε ειδωλολάτρης, νεοπλατωνικός φιλόσοφος ή πολιτισμικά-γλωσσικά Έλλην κατά Πλήθωνα) και άλλο Ρωμαίος (Βυζαντινός). Τα δύο αποτελούσαν τότε σχήμα οξύμωρο. Μπορούσες να είσαι είτε το ένα είτε το άλλο αλλά όχι και τα δύο μαζί. Βέβαια, όπως σημειώνει ο Γιώργος Δερτιλής, «[δ]εν ξέρουμε, και ίσως δεν θα μάθουμε ποτέ με βεβαιότητα, ποιά ήταν η συλλογική ταυτότητα που επικρατούσε στα ύστερα χρόνια του Βυζαντίου. Ήταν άραγε απλώς και μόνο “Βυζαντινή”; Ήταν ελληνική; Ρωμαϊκή; Χριστιανική και ελληνίζουσα; Ή μήπως ήταν όλα αυτά μαζί».²³ Πάντως ότι και να ήταν στη

²⁰ Runciman 1968, 119-27. Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη 1994, 139-40. Κιτρομηλίδης 1996, 23-5.

²¹ Αν πάλι ο Αυτοκράτορας γινόταν μόνο αρχηγός των γλωσσικά ή πολιτισμικά Ελλήνων και όχι «των Ρωμαίων» δεν θα ήταν πια ο αρχηγός όλων των Ορθόδοξων Χριστιανών στο κόσμο, από τη Μόσχα ως την Αλεξάνδρεια. Βλέπε Runciman 1968, 119-27. Ostrogorsky 1989 [1963], τόμος Γ', 256, 260-1.

²² Σε Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη 1994, 140.

²³ Δερτιλής 1996, 19.

συνέχεια αλλοιώθηκε με την Ενετοκρατία και Οθωμανοκρατία για να «αναβιώσει κατόπιν και να μεταλλαχθεί, βαθμιαία από “συλλογική” σε “εθνική”». ²⁴

Γενικότερα, ο όρος «Έλληνας» ή «Τούρκος» δεν φαίνεται δόκιμος όρος για τις συλλογικές ταυτότητες των Ορθόδοξων ελληνόφωνων ή των Ορθόδοξων γενικά ή των Μουσουλμάνων τουρκόφωνων ή μη στη Μικρά Ασία και στα Βαλκάνια. Για τους Οθωμανούς έως το τέλος του 19^{ου} αιώνα και τα πρώτα έτη του 20^{ου} αιώνα, «Τούρκος» σήμαινε άξεστος χωρικός από τα βάθη της Ανατολίας.

Στην ελληνική περίπτωση μπορούμε να μιλήσουμε για την αυτοσυνείδηση του έθνους («ανάδυση» ή «κατασκευή» ανάλογα με τις θεωρητικές προτιμήσεις του μελετητή) στο τέλος του 18^{ου} αιώνα σε επίπεδο διανόησης, και από το 1810 και μετά πιο μαζικά. Στην τουρκική πάλι περίπτωση, επικρατεί η ιδέα του τουρκικού έθνους ακριβώς έναν αιώνα μετά, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, με κομβικό σημείο την Επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908.

Παρά ταύτα ακόμη και σήμερα οι περισσότεροι Έλληνες και Τούρκοι (που προφανώς δεν έχουν επίγνωση των συμπερασμάτων της μελέτης των πιο σύγχρονων ιστορικών), μιλούν και οι δύο, με χαρακτηριστική άνεση, για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ως ελληνική και για την Οθωμανική Αυτοκρατορία σαν να ήταν τουρκική. Κατά την εποχή εκείνη όμως, στη συγχρονία, οι Ευρωπαίοι επέμεναν να ονομάζουν τους Οθωμανούς «Τούρκους» (κάτι που άφηγε άναυδους τους Οθωμανούς που θεωρούσαν ότι τους υβρίζουν) και την αυτοκρατορία τους «τουρκική», προφανώς με όρους γλωσσικούς-πολιτισμικούς και όχι εθνικούς (κάτι που έκαναν βέβαια και οι Ρωμιοί-Έλληνες).

Καταλήγοντας, το προαιώνιο και ανεξίτηλο της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης, από το 1071 ή το 1300 μέχρι το 1821, που υπάρχει μέχρι σήμερα στην ελληνική εθνική αφήγηση δεν αποτελεί επακριβή αποτίμηση των πραγμάτων αλλά πολύ μεταγενέστερη αντίληψη που πήγασε από την νέα ιδεολογία του εθνικισμού κατά την εποχή της Νεωτερικότητας. Στην τουρκική πάλι περίπτωση το αντίστοιχο αφήγημα είναι, όπως θα δούμε παρακάτω πολύ μεταγενέστερο, εμφανίζεται, σε μία πρώτη μορφή, έναν αιώνα μετά, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και στη δεκαετία του 1930.

²⁴ Στο ίδιο, 19. Βλέπε για λεπτομέρειες για τις διάφορες μεταμορφώσεις που κατέληξαν στην επικράτηση τη των θέσεων του Διαφωτισμού (ελληνικό έθνος) σε ότι αφορά τα νότια Βαλκάνια αλλά όχι την Κωνσταντινούπολη (Πατριαρχείο, Φαναριώτες, Μικρά Ασία) Κιτρομηλίδης 1996.

Οι τουρκικές εθνικές αφηγήσεις

Από την πλευρά των Τούρκων δεν υπάρχει, όπως είπαμε, μέχρι σήμερα μία ξεκάθαρη εθνική ιστορία που εδραιώνει μία συγκεκριμένη εθνική ταυτότητα αποδεκτή από τη συντριπτική πλειοψηφία των σημερινών Τούρκων. Γι' αυτό αντί να μιλήσουμε για μία εθνική ιστορία ή εθνικό αφήγημα, θα κάνουμε λόγο για πλείονα ανταγωνιστικά εθνικά αφηγήματα. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι οι Τούρκοι δεν έχουν γίνει έθνος ή ότι η Τουρκία δεν είναι το εθνικό κράτος των Τούρκων από το 1923 και έπειτα, κάτι που άλλωστε είναι γενικά αποδεκτό από τους Τούρκους.

Οι κύριες θέσεις που ανταγωνίζονται η μία με την άλλη να επιβληθούν ως η μοναδική ή κυρίαρχη εθνική ιστορία είναι τέσσερις: (1) ο τουρκισμός και παντουρκισμός, (2) η «Τουρκική Ιστορική Θέση», (3) ο Ανατολισμός, και (4) η «Τουρκική-Ισλαμική Σύνθεση». Υπάρχουν και άλλες απόψεις, αλλά αυτές οι τέσσερις είναι που κατέφεραν να έχουν πολλούς οπαδούς από τη δεκαετία του 1920 μέχρι σήμερα. Και οι τέσσερις έχουν έναν κοινό παρανομαστή, μία μήτρα, τον τουρκισμό ή τουρκικό εθνικισμό, δηλαδή την ιδέα περί τουρκικού έθνους που εμφανίζεται με την έλευση του 20^{ου} αιώνα (ως εθναφύπνηση ή ως εθνογένεση) και εδραιώνεται ευρύτερα με *nation-building* (με συνειδητή οικοδόμηση του έθνους από την κεντρική κρατική εξουσία) από το 1923 και έπειτα.

Ο τουρκισμός έκανε την εμφάνιση του στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, τονίζοντας για πρώτη φορά την ύπαρξη των «Τούρκων» όχι ως χαρακτηρισμό για τους άξεστους χωρικούς ή νομάδες (όπως ήταν μέχρι τότε) της ανατολικής Μικράς Ασίας αλλά ως ένα έθνος με ρίζες σε τουρκικούς πολιτισμούς που ήκμασαν στις στέπες της κεντρικής Ασίας κατά την πρώτη χιλιετηρίδα μ.Χ ή και πιο πριν.²⁵ Η σύλληψη αυτή ως προς την προέλευση τους ήταν εν πολλοίς προϊόν των τουρκολογικών οριενταλιστικών σπουδών που εμφανίστηκαν από τα μέσα του 19ου αιώνα σε ορισμένα χώρες της Ευρώπης.²⁶

Η επιλογή του τουρκισμού άρχισε να εδραιώνεται όταν άρχισε να κερδίζει έδαφος η άποψη ότι οι άλλες δύο επιλογές της εποχής εκείνης, δηλαδή ο Οθωμανισμός (των «εκσυγχρονιστών» Νεότουρκων) και ο Ισλαμισμός (του σουλτάνου Αμπντουλχαμίντ Β') δεν θα μπορούσαν ρεαλιστικά να κυριαρχήσουν και να σώσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία

²⁵ Η επικρατούσα τάση ήταν ότι οι πρόγονοι τους δεν ήταν Μογγόλοι, αλλά τμήμα της Αρίας (ινδοευρωπαϊκής) φυλής, κάτι που συνέδεε τους Τούρκους με την Ευρώπη.

²⁶ Το ενδιαφέρον αυτό ήταν ιδιαίτερα αισθητό στο ουγγρικό τμήμα της Αυστρο-Ουγγαρίας, με προεξέχοντα τον Arminius Vambery, ο οποίος έζησε και στην Κωνσταντινούπολη και ήρθε σε επαφή και επηρέασε πολλούς Οθωμανούς που έγιναν πρωτοστάτες του τουρκισμού. Βλέπε Lewis 1968, 346-47.

από τη σχεδόν βέβαιη διάλυση. Αυτή τουλάχιστον ήταν η θέση των Τουρκιστών, πολλοί από τους οποίους ήταν Τατάροι, Αζέροι, Ουζμπέκοι και άλλοι *Turkic* διανοούμενοι και ακτιβιστές που είχαν έρθει ως εξόριστοι από την Τσαρική Ρωσία.

Οι σημαντικότεροι θεωρητικοί του Τουρκισμού και του παντουρκισμού είναι ο Yusuf Akcura και Ziya Gökalp, οι οποίοι υποστήριξαν τη δημιουργία ενός τουρκικού έθνους στη βάση της φυλής ο πρώτος και της κουλτούρας ο δεύτερος. Οι ίδιοι και ορισμένοι άλλοι κινήθηκαν και με όρους παντουρκισμού, δηλαδή της ένωσης όλων των Τουρκογενών (*Turkic* εθνών) υπό την τουρκική αιγίδα. Η παντουρκική εκδοχή και ο έντονος φυλετικός (ρατσιστικός) τουρκικός εθνικισμός βρίσκεται στην τουρκική άκρα δεξιά που εκπροσωπείται από το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης που είχε ιδρύσει στη δεκαετία του 1960 ο παντουρκιστής Arpaslan Turkes.²⁷

Την Ιστορική Θέση την προήγαγε ο Κεμάλ και οι ιστορικοί του περιβάλλοντος του κατά το Μεσοπόλεμο. Η Θέση που υιοθετήθηκε στο 1^ο Τουρκικό Ιστορικό Συνέδριο του 1932 υποβαθμίζει τον ρόλο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η Ιστορική Θέση υποστηρίζει την ύπαρξη ενός πανάρχαιου λαού, πολιτιστικά ανώτερο όλων των άλλων λαών, τους «αρχαίους Τούρκους», που κατέφθασαν το 4.000 ή το 5.000 π.Χ. από την κεντρική Ασία στην Μεσοποταμία και στην Ανατολία (*Anadolu*) όπως αποκαλείται στα τουρκικά η Μικρά Ασία. Στη νέα τους πατρίδα δημιούργησαν λαμπρούς πολιτισμούς, όπως τον Τρωικό, το Σουμερικό, το Μινωικό, το Λυδικό, το Φρυγικό, τον Χετιτικό, τον Ιωνικό (*sic*) και άλλους, δηλαδή, θα παρατηρούσαμε, όλους εκείνους τους πολιτισμούς που χάθηκαν χωρίς επίδοξους «κληρονόμους», αντίθετα δηλαδή από τους Έλληνες, τους αρχαίους Αιγυπτίους, Πέρσες, Εβραίους ή Αρμένιους που βέβαια δεν τους οικειοποιούνται, με μόνη εξαίρεση τους Ίωνες.

Κατ' αυτό το εξωπραγματικό αφήγημα, η πρώτη σύγκρουση Ελλήνων και Τούρκων, ή ακριβέστερα μεταξύ των ενδόξων προγόνων τους, έλαβε χώρα στην Τροία, μεταξύ Ελλήνων της Μυκηναϊκής εποχής και Τρώων, με τους δεύτερους να θεωρούνται από τους πρώτους πολιτισμούς που δημιούργησαν οι «Αρχαίοι Τούρκοι» στην Ανατολία.²⁸ Η σύγκρουση συνεχίστηκε μεταξύ Αρχαίων Ελλήνων (*Yunan*) και των άλλων πολιτισμών που

²⁷ Βλ. Landau 1995.

²⁸ Ας σημειωθεί ότι η Χολιγουντιανή κινηματογραφική ταινία «Τροία» έδωσε λαβή σε τέτοιες σηματοδοτήσεις.

ήκμασαν στην Ανατολία, με προεξέχοντες του Χετταίους (προγόνους υποτίθεται των Τούρκων).²⁹

Στην Ιστορική Θέση αντιτάχθηκε τότε ο μέγας Τούρκος ιστορικός της εποχής εκείνης, M. Fuad Köprülü,³⁰ σώζοντας, θα λέγαμε, την τιμή των Τούρκων ιστορικών. Έκτοτε ουδείς σημαντικός Τούρκος ιστορικός πήρε στα σοβαρά την Ιστορική Θέση (βλέπε τα έργα των διαπρεπών Τούρκων ιστορικών της επόμενης γενιάς, Niyazi Berkes, Halil Inalcik, Sherif Mardin, Kemal Karpat, κ.ά.).

Η Ιστορική Θέση δεν είναι αληθοφανής όπως το σχήμα του Παπαρρηγόπουλου. Είναι τόσο ακραία ώστε να μη χρειάζεται να μπει κανείς καν στον κόπο να την καταρρίψει. Ωστόσο αξίζει να τονιστεί ότι η συνειδητή εφεύρεση-κατασκευή της Ιστορικής Θέσης εκ μέρους του Κεμάλ και των ιστορικών που επιστράτευσε δεν ήταν τυχαία και δεν πήγαζε, όπως θα πίστευε κανείς, από σκέτη μεγαλομανία. Ένας προφανής στόχος για την εφεύρεση της ήταν να προσδώσει στο νέο αυτό έθνος που είχε εξέλθει από την τραυματική διάλυση μίας αυτοκρατορίας, μία αίσθηση υπερηφάνειας. Πρόκειται στη ουσία για έναν αντίλογο στο λόγο της Δύσης για τον «βάρβαρο αιμοσταγή Τούρκο», ένα είδος «αντι-οριενταλιστικής θεωρίας» που λέει ότι «εμείς» - και όχι «εσείς» και οι Έλληνες - είμαστε οι «πραγματικά πολιτισμένοι και εκσυγχρονιστές».³¹ Η ειρωνεία είναι ότι ο Μουσταφά Κεμάλ (Ατατούρκ, όπως ονομάστηκε μετά τη νίκη του 1922, δηλαδή πατέρας ή πρόγονος του τουρκικού έθνους) ήταν κάθε άλλο παρά αντιδυτικός και αντιευρωπαϊστής, τον αντίθετο μάλιστα. Οι συνεχείς προτροπές του προς τον λαό του στη δεκαετία του 1920 ήταν, θα λέγαμε αυτό-οριενταλιστικές: τους παρότρυνε, συχνά με ωμό τρόπο (και με προφανείς συνέπειες για μη συμμόρφωση), ότι αν «θέλουμε να γίνουμε πολιτισμένοι» πρέπει να γίνουμε σαν τους Ευρωπαίους, αλλιώς (αν συνεχίσετε να φοράτε φέσι ή οι γυναίκες μαντίλα) τότε θα παραμείνετε αγροίκοι και απολίτιστοι για πάντα.

Ένας άλλος βασικός στόχος της Ιστορικής Θέσης κατά Κεμάλ, ήταν η εδραίωση της Ανατολίας ως της μοναδικής πατρίδας των Τούρκων και αυτό για δύο λόγους: προκειμένου αφενός να κόψει κάθε δεσμό με την οθωμανική παράδοση που είχε ως ενοποιητικό σύμβολο το Ισλάμ· και αφετέρου να αποφύγει το νέο κράτος τις ανεύθυνες περιπέτειες στη βάση του

²⁹ Βλέπε Βλέπε Μήλλας 2001, 31-33, 57-70, 204-211.

³⁰ Βλέπε Ersanli Behar 1989, 167-73. Ο Köprülü, ο οποίος στις αρχές της δεκαετίας του 1950 έγινε υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας (και προσπάθησε τότε να αποφύγει την ελληνοτουρκική διένεξη για το Κυπριακό), κατηγορήθηκε για τη στάση του ως φιλέλληνας. Βλέπε Papadakis 2005, 38.

³¹ Βλέπε Μήλλας 2001, 62.

παντουρκισμού. Το Κεμαλικό μοντέλο του κράτους ήταν το κοσμικό κράτος και όχι το θρησκευτικό-θεοκρατικό κράτος όπως ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία.³²

Ερχόμαστε τώρα στην τρίτη εθνική αφήγηση, τον Ανατολισμό, που έκανε την εμφάνιση του κυρίως στη δεκαετία του 1950, με τον ιστορικό και λογοτέχνη, Cevat Sakir (αυτοαποκαλούμενο «Ψαρά της Αλικαρνασσού»), και τον λογοτέχνη και μαρξιστή Kemal Tahir. Ο διανοούμενος αυτοί αντελήφθησαν πόσο εξωπραγματική ήταν η Ιστορική Θέση και έτσι κατέληξαν στο να υποστηρίζουν ότι οι σημερινοί Τούρκοι είναι οι απόγονοι όλων των λαών και πολιτισμών που πέρασαν από την Ανατολία. Τονίζουν κυρίως το στοιχείο της συνύπαρξης και της σταδιακής πολιτισμικής ολοκλήρωσης των Τούρκων ως έθνος στη σύγχρονη εποχή στην Ανατολία και όχι την αντιπαλότητα Ελλήνων-Τούρκων στην - ή για την - Ανατολία. Ωστόσο, όπως και η Ιστορική Θέση, ο Ανατολισμός δεν συμπεριλαμβάνει (προφανώς όχι τυχαία) τους πολιτισμούς που ήκμασαν και εκείνοι στη Μικρά Ασία ή σε τμήμα αυτής, αλλά άφησαν «απογόνους», όπως οι Έλληνες, οι Αρμένιοι ή οι Άραβες. Ο Ανατολισμός εμφανίζεται και σε Τούρκους ιστορικούς που ακολουθούν το μαρξιστικό μοντέλο περί «Ασιατικού τρόπου παραγωγής» σε ότι αφορά την Οθωμανική Αυτοκρατορία.³³

Τόσο η Ιστορική Θέση όσο και ο Ανατολισμός (όπως και το αφήγημα του Κοραή στους Έλληνες) δεν μπορούσαν να αγγίξουν τις ψυχές των περισσότερων Τούρκων και να τους συγκινήσουν και αυτό για δύο προφανείς λόγους. Πρώτον γιατί δεν διέθεταν ρίζες στην αμέσως προηγούμενη εποχή, την οθωμανική. Δεύτερον γιατί ειδικά η Ιστορική Θέση αφήνει εκτός το Ισλάμ, την ισλαμική ταυτότητα των Τούρκων. Είναι δηλαδή σαν οι Έλληνες να άφηναν εκτός την Ορθοδοξία και το Βυζάντιο (Κοραής) που στην τουρκική περίπτωση είναι ακόμη πιο χτυπητή παράλειψη γιατί η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν πολύ πιο πρόσφατη ώστε να υπάρχει ακόμη ζωντανές μνήμες γι' αυτήν όπως πράγματι ήταν, ισλαμική και όχι τουρκική, με λαμπρά πολιτισμικά και άλλα επιτεύγματα ως η μοναδική ισλαμική αυτοκρατορία στο κόσμο στον 19^ο αιώνα και μέχρι το 1918.³⁴

Κατόπιν αυτών, σίγα-σιγά από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα άρχισε να εμφανίζεται, μία νέα τουρκική ιστορική αφήγηση, γνωστή ως «Τουρκική-Ισλαμική Σύνθεση». Κατά τη θέση αυτή οι πρόγονοι των σημερινών Τούρκων πράγματι είχαν έρθει

³² Βλέπε B.Lewis 1968, 3, 359-60. Landau 1995, 74.

³³ Βλέπε Millas 2006, 6-7. Τον Ανατολισμό είναι που ενστερνίστηκε ο Τουργκούτ Οζάλ, κυρίως για λόγους σκοπιμότητας (να κατορθώσει να βάλει την Τουρκία στην Ευρώπη) στο βιβλίο του, *La Turquie en Europe*, και όχι την Τουρκική Ιστορική Θέση όπως λανθασμένα υποστηρίζει ο Σπύρος Βρυώνης (βλέπε Vrionis 1991) ούτε ένα νέο-οθωμανικό ιμπεριαλισμό όπως διατείνονται αρκετοί Έλληνες της αντιτουρκικής σχολής. Βλέπε για επισήμανση του λάθους του Βρυώνη, το Μήλλας 2001, 44, σημείωση 17 και 274, σημείωση 21.

³⁴ Βλέπε Millas 2006.

από τη κεντρική Ασία από τον 11^ο μέχρι τον 12^ο αιώνα, ενστερνίστηκαν το Ισλάμ και στη συνέχεια δημιούργησαν ένα μικρό κράτος υπό τον Ερτογρούλ (που του το παραχώρησαν οι Σελτζούκοι όταν βρισκόντουσαν σε παρακμή) στη βορειοδυτική Ανατολία (με σύνορα το Βυζάντιο). Στη συνέχεια, ο υιός του, ο Οσμάν, ίδρυσε το Οσμανλικό μπεϊλίκι (που μετέπειτα έγινε σουλτανάτο) γύρω το 1299 ή το 1300, και η δυναστεία του είναι που κυβέρνησε την Οσμανλική (Οθωμανική) Αυτοκρατορία μέχρι το τέλος της.³⁵ Βλέπουμε δηλαδή το Ισλάμ να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της τουρκικής εθνικής ταυτότητα, μαζί με τη ασιατική καταγωγή των σημερινών Τούρκων. Επίσης στη Σύνθεση, η Οθωμανική Αυτοκρατορία εντάσσεται στο εθνικό αφήγημα και μάλιστα σε περίοπτη θέση.³⁶

Ο κύριος εκπρόσωπος της Τουρκικής-Ισλαμικής Σύνθεσης είναι ο ιστορικός Ibrahim Kafesoğlu που ως επιστήμονας ήταν κυρίως ειδικός στην ιστορία των Σελτζούκων. Επίσης έμμεση συμβολή στην δημιουργία αυτής της τάσης έχουν και οι διακεκριμένοι Τούρκοι Οθωμανολόγοι και κατά κύριο λόγο ο Kōrprülü (που κατά μία άποψη μπορεί να θεωρηθεί ίσως ο πρώτος που συνέλαβε αυτή την ιδέα, υπό την έννοια ότι θεωρούσε ότι ο πυρήνας του Οθωμανικού κράτους ήταν Ισλαμικός και εθνοτικά ή πολιτισμικά τουρκικός), που με τα σημαντικά έργα τους, ανέδειξαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως μία πολιτισμικά σημαντική πολυεθνική ισλαμική αυτοκρατορία (όπως δηλαδή ήταν) αν και ο στόχος τους δεν ήταν βέβαια η εθνική (στρατευμένη) αφήγηση.

Η Τουρκική-Ισλαμική Σύνθεση έχει την τάση να υπερτονίζει τα θετικά στοιχεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ως περίπου παράδεισο πολυπολιτισμικής ανεκτικότητας που οδηγούσε ακόμη και τους μη μουσουλμάνους στην κοινωνική και οικονομική άνοδο χωρίς περιορισμούς (αντίθετα δηλαδή από την παρακμή για την οποία μιλάνε οι αντίστοιχοι Έλληνες ιστορικοί για την ίδια ακριβώς περίοδο, όπως ο Βρυώνης, ο Βακαλόπουλος ή ο Σβορώνος). Από τη λογική αυτή εξάγεται και ο γνωστή τουρκική άποψη (που είναι βαθιά ριζωμένη και γενικά αποδεκτή στην Τουρκία) περί των Ρωμιών (Ελλήνων) και άλλων βαλκανικών λαών, ως «αχάριστων» που ενώ ζούσαν ειρηνικά και ευημερούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στη συνέχεια «δάγκωσαν το χέρι του ευεργέτη τους» και τον «χτύπησαν ύπουλα πισώπλατα», επιφέροντας την καταστροφή της μεγάλης αυτής αυτοκρατορίας.³⁷

³⁵ Η αφήγηση αυτή όντως ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα. Βλέπε π.χ. G.Lewis 1974, 29-30.

³⁶ Millas 2006, 7-8.

³⁷ Στο ίδιο, 8.

Αναζητώντας την απαρχή της σύγκρουσης στην Νεωτερικότητα

Ας περάσουμε τώρα στο άλλο σημείο απαρχής της αντιπαράθεσης, στην εποχή της Νεωτερικότητας, καθώς είχε αρχίσει να πνέει ο άνεμος της Γαλλικής Επανάστασης με τη Διακήρυξη για τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, τη λαϊκή κυριαρχία και την νέα αρχή των εθνοτήτων (γνωστή αργότερα ως εθνική αυτοδιάθεση).

Αναμφίβολα το 1821 αποτελεί ορόσημο λόγω της κατάληξης της Ελληνικής Επανάστασης, της ελληνικής ανεξαρτησίας (με την βοήθεια των τριών από τις πέντε μεγάλες Δυνάμεις). Δεν είναι μόνο αποφασιστική στιγμή για τους Ρωμιούς-Έλληνες αλλά και για την Οθωμανική Αυτοκρατορία (αν και λίγοι το είχαν κατανοήσει τότε στην Υψηλή Πύλη), γιατί με την ελληνική ανεξαρτησία ετέθη η αδήριτη ανάγκη για σημαντικές μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία που κρίθηκαν απαραίτητες για να εκσυγχρονιστεί η αυτοκρατορία και να επιβιώσει.

Η θέση αυτή του 1821 ως ιστορικής απαρχής μίας σύγκρουσης που διατηρήθηκε έκτοτε, είναι προφανώς πολύ πιο πειστική από το 1453, αν μη τι άλλο γιατί η ελληνική ανεξαρτησία και η λογική του νέου κράτους που ασφυκτιούσε με σύνορα ως τη Λαμία, ήταν εξ ορισμού κράτος αλυτρωτικό, αφού η απελευθέρωση τους φάνταζε μόνο «μερική»,³⁸ με την πλειοψηφία των Ελλήνων (ή εν δυνάμει Ελλήνων, δηλαδή των ελληνόφωνων ή Ορθόδοξων) σε μία Οθωμανική Αυτοκρατορία στη δύση της. Ωστόσο ακόμη και ο ιστορικός σταθμός του 1821 έχει να αντιμετωπίσει δυσκολίες ως εναρκτήρια ημερομηνία της εθνικής ελληνοτουρκικής σύγκρουσης και κυρίως ως η στιγμή μετά από την οποία η επιστροφή στην συνύπαρξη (καλή γειτονία και η ειρηνική συμβίωση εντός εκάστης χώρας) δεν ήταν ρεαλιστική.

Μία πρώτη δυσκολία που αφορά ειδικά την απαρχή της εθνικής σύγκρουσης είναι το γεγονός ότι από τους δύο πρωταγωνιστές της μετωπικής σύγκρουσης της περιόδου 1821-1929 μόνο ο ένας θεωρούσε τον εαυτό του έθνος, οι Έλληνες, είτε ήταν ελληνόφωνοι είτε όχι (κυρίως αλβανόφωνοι και ρουμανόφωνοι).

Μία δεύτερη δυσκολία (που αφορά τόσο την απαρχή όσο και τη στιγμή χωρίς επιστροφή) είναι ότι το κάλεσμα για ανεξαρτησία δεν ήταν τότε συντριπτικό, εκφράζοντας τη σαφή πλειοψηφία των Ρωμιών της Αυτοκρατορίας έως το 1821. Από την εμφάνιση του

³⁸ Clogg 1990, 12.

Ελληνικού Διαφωτισμού με αίτημα την απελευθέρωση των Ελλήνων, το *Ρουμ μιλλέτ* διχάστηκε ως προς τι έπρεπε να κάνει.

Το Πατριαρχείο και η πλειοψηφία των Φαναριωτών παρέμεναν πιστοί συνεργάτες και συνέταιροι της Υψηλής Πύλης. Τα Πατριαρχείο ήταν εναντίον οποιασδήποτε ιδέας ελληνικής εξέγερσης και ανεξαρτησίας. Επρόκειτο και για μία ευρύτερη εναντίωση στις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης που εκδηλώθηκε με σφοδρότητα από συντηρητικούς διανοούμενους (με προεξέχοντα τον Αθανάσιο Πάριο) υπό την καθοδήγηση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως· για έναν «ελληνικό αντι-Διαφωτισμό», που στόχο είχε την εξάλειψη των ιδεών περί ελευθερίας και ισότητας και την συνέχιση της υποταγής στον Σουλτάνο με κύριο επιχείρημα ότι ήταν και παρέμενε «θεόσταλτος προστάτης της Ορθοδοξίας». ³⁹ Έτσι όταν ξεκίνησε η Ελληνική Επανάσταση (στη Μολδαβία και όχι στην Πελοπόννησο) ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε την καταδίκασε και αφόρισε τον ηγέτη της Αλέξανδρο Υψηλάντη. Πέρα από την ειλικρινή εναντίωση στις ιδέες του Διαφωτισμού είναι προφανές ότι η στάση του Πατριαρχείου υπό τον Γρηγόριο είχε και εργαλειακά κίνητρα, τη διατήρηση του οθωμανικού καθεστώτος που εξασφάλιζε την μεγάλη ισχύ και επιρροή της Εκκλησίας και των Φαναριωτών. ⁴⁰

Μία τρίτη δυσκολία για την εθνική αντιπαλότητα είναι ότι η πλειοψηφία των Ρωμιών ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αυτή θεωρούσαν πατρίδα τους. Ως εκ τούτου μία άκρως εχθρική και επιθετική στάση εκ μέρους του μικρού ελληνικού κράτους θα έβαζε σε πολύ δύσκολη θέση τους Ρωμιούς της Αυτοκρατορίας. Δεν είναι τυχαίο ότι από το 1830 και έπειτα οι σχέσεις του μικρού Βασιλείου των Ελλήνων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία ομαλοποιήθηκαν (αν και προς στιγμή ο Βασιλιάς Όθων σκέφτηκε να καταλάβει τη Σμύρνη!). Η ελληνική ανεξαρτησία (η «προδοσία του *Ρουμ μιλλέτ*» στα νότια Βαλκάνια) δεν επέφερε, μετά το 1830 οθωμανικά αντίποινα και δεν είχε δυσάρεστες συνέπειες για τους Ρωμιούς της Αυτοκρατορίας, ώστε να προκύψει αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ των δύο πλευρών.

Η κύρια αντίδραση της Υψηλής Πύλης στην «ανταρσία των Ρωμιών του Μοριά» όπως την έλεγαν, ήταν ότι έπαψε οι δύο δραγουμάνοι (ο Μέγας Δραγουμάνος και Δραγουμάνος του Στόλου) και οι ηγεμόνες της Μολδαβία και Βλαχίας να είναι Ρωμιοί, αλλά Ρωμιοί συνέχιζαν να υπηρετούν με το παραπάνω στην προνομιούχα διπλωματική υπηρεσία (με πρεσβευτές ακόμη και στην Αθήνα). Οι δε οικονομικές τους δραστηριότητες, μετά το 1830 (και ως το τέλος το 1912) γνώρισαν ακόμη μεγαλύτερη άνθιση, με Ρωμιούς τραπεζίτες να παίζουν καίριο ρόλο – κυριολεκτικά να ελέγχουν - την οικονομία της αυτοκρατορίας.

³⁹ Κιτρομηλίδης 1996, 272-78, 428-29, 439-44, 450-54.

⁴⁰ Βλέπε για το τελευταίο αυτό σημείο B.Lewis 1968, 62.

Κατά τα άλλα η ειρηνική συμβίωση Ρωμιών (Οθωμανών Ελλήνων) και Μουσουλμάνων συνεχιζόταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σαν να μη είχε λάβει χώρα η ελληνική ανεξαρτησία.

Έτσι οδεύουμε σε μία δεύτερη πιθανή χρονική αφετηρία της εθνικής αυτής σύγκρουσης στη Νεωτερική εποχή: στην ανάδυση της Μεγάλης Ιδέας που επικράτησε στη μικρή Ελλάδα από τη δεκαετία του 1850 και έπειτα. Το εναρκτήριο σάλπισμα της Μεγάλης Ιδέας θεωρείται η αγόρευση στην ελληνική Βουλή του Ιωάννη Κωλέττη (ένα μνημείο μεγαλομανίας, οριενταλισμού και ιμπεριαλιστικής λογικής), ο οποίος υποστήριξε ότι η Ελλάδα (το «Ελληνικό Βυζάντιο») με τη πτώση της είχε φώτισε τη Δύση (Αναγέννηση), τώρα με την επάνοδο της ήταν προορισμένη να εκπολιτίσει την Ανατολή, με το να την εξελληνίσει. Το Βασίλειο της Ελλάδας, αναφώνησε, δεν ήταν η Ελλάδα, αλλά ένα μικρό τμήμα της και το φτωχότερο. Δύο ήταν τα κέντρα του Ελληνισμού, η Αθήνα (η πρωτεύουσα του Βασιλείου) και η Κωνσταντινούπολη, η μεγάλη πρωτεύουσα, η Πόλη, το όνειρο και η ελπίδα όλων των Ελλήνων.⁴¹

Η Μεγάλη Ιδέα «ηλέκτρισε» του Έλληνα. Απέβη «ο λόγος ύπαρξης»⁴² του ταπεινού Βασιλείου επί δεκαετίες και η έμμονη ιδέα των Ελλήνων για τα επόμενα ογδόντα χρόνια. Στη βάση της Μεγάλης Ιδέας που ενστερνίστηκαν όλες οι ελληνικές ηγεσίες (ακόμη και ο προσεκτικός εκσυγχρονιστής Χαρίλαος Τρικούπης), αναπτύχθηκε ένα εντυπωσιακό δίκτυο με στόχο την «εθναφύπνιση» και μεταλαμπάδευση της ελληνικότητας και της Μεγάλης Ιδέας σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με βασικούς φορείς τους διαπιστευμένους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία Έλληνες προξένους (που με τη στάση του ξεπερνούσαν βέβαια κατά πολύ τους κανόνες της διπλωματικής δεοντολογίας), τους δραστήριους ελληνικούς πολιτιστικούς συλλόγους και τα ελληνικά σχολεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία που επανδρώνονταν, όταν χρειαζόταν, από εκπαιδευτικούς απόφοιτους του Πανεπιστημίου Αθηνών.⁴³

Η Μεγάλη Ιδέα παρουσίαζε τρεις κύριες εκδοχές:⁴⁴ (α) την επανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ως ελληνικής εθνικής αυτοκρατορίας (σύνθημα «αυτοκρατορία ή θάνατος»)· (β) τη σταδιακή επέκταση, όπου αυτό ήταν δυνατόν, ειδικά στις περιοχές που υπήρχε έντονη ελληνική παρουσία, με ένοπλο αγώνα ή αν υπήρχε περιθώριο δια της διπλωματικής οδού εξασφαλίζοντας τη βοήθεια των μεγάλων δυνάμεων (σύνθημα

⁴¹ Δημαράς 1982, 408-9.

⁴² Σκοπετέα 1988, 259-60, 285-6.

⁴³ Κιτρομηλίδης 1983. Kitromilides 1990.

⁴⁴ Lellwyn-Smith 1973, 4. Λιάκος 1985, 93-97.

«απελευθέρωση ή θάνατος»· και (γ) τη μετάλλαξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε ελληνο-οθωμανική, στην οποία Έλληνες (λόγω παιδείας, ευρωπαϊκής κουλτούρας και διεθνών διασυνδέσεων) θα κατάφερναν να έχουν το πάνω χέρι. Στα πλαίσια της Μεγάλης Ιδέας έλαβε χώρα ο άφρων ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, με τους Έλληνες να επιτίθενται και να ηττώνται αμέσως οικτρά. Άλλες χαρακτηριστικές εκδηλώσεις της Μεγάλης Ιδέας ήταν ο ελληνικός «Μακεδονικός αγώνας» και η προσπάθεια ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα.

Ωστόσο παρά τον επεκτατικό αλτρωτισμό της Μεγάλης Ιδέας, περιέργως ούτε οι Έλληνες ούτε οι Οθωμανοί θεωρούσαν - με ορισμένες εξαιρέσεις - τον Άλλον, ως τον ανελέητο εχθρό. Πολύ ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων, από το 1840 μέχρι το τέλος του αιώνα, από την μικρή Ελλάδα και τα νησιά του Αιγαίου, δεν ήταν τόσο προς την Αμερική ή τη δυτική Ευρώπη, αλλά κυρίως προς την Κωνσταντινούπολη, το Αϊβαλί, τη Σμύρνη, την Αλεξάνδρεια, δηλαδή θα έλεγα ειρωνικά «πίσω στον τουρκικό ζυγό»!⁴⁵ Εκεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (ειδικά από το 1839 και μετά με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ) υπήρχαν οι ευκαιρίες τόσο για αγρότες και εργάτες, όσο και για φερέλπιδες νέους με όνειρα για οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες και για μία πολλά υποσχόμενη καριέρα. Μέσα σε λίγες δεκαετίες ο πληθυσμός των Ελλήνων στη Μικρά Ασία και στην Κωνσταντινούπολη διπλασιάστηκε κατά λόγω αυτής της μετανάστευσης

Το γεγονός αυτό ότι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ζούσαν και ευημερούσαν οι Ρωμιοί (γηγενείς και μετανάστες) όσο καμία άλλη μη μουσουλμανική εθνότητα (με εξαίρεση τους Αρμένιους, γνωστούς ως «το πιστό *μιλλέτ*»), δυσκόλευε το να ιδωθούν οι Οθωμανοί (οι «Τούρκοι») ως ένας «σαφώς περιγεγραμμένος Άλλος στην ελληνική γειτονιά».⁴⁶ Το γεγονός αυτό καταρχήν εκπλήσσει γιατί η δαιμονοποίηση των Οθωμανών ως «Τούρκων τυράννων, βαρβάρων και ανίκανων για οποιαδήποτε πρόοδο» ήταν ευρέως διαδεδομένη στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Αποτελούσε συστατικό στοιχείο της ελληνικής εθνικής ιστορίας-αφήγησης και γενεσιουργό λόγω της ελληνικής ανεξαρτησίας και του αφηγήματος περί «παλιγγενεσίας».⁴⁷ Ίσως το κλειδί σε αυτή την περίεργη μη αντιπαλότητα – παρά τη Μεγάλη Ιδέα που ζούσε και βασίλευε – βρίσκεται στις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ που επέφεραν ακόμη μεγαλύτερη ευημερία στους Ρωμιούς. Τότε είναι που αυξήθηκε η μετανάστευση από τη φτωχή Ελλάδα και τα νησιά στη δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας και στην

⁴⁵ Βλέπε λεπτομέρειες στο Αναγνωστοπούλου 1997.

⁴⁶ Σκοπετέα 1999, 14.

⁴⁷ Η δαιμονοποίηση αυτή αρχίζει από τον Αδαμάντιο Κοραή και άλλα μέλη του Ελληνικού Διαφωτισμού. Βλέπε Μήλλας 2001.

Κωνσταντινούπολη. Στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και περά την συντηρητική στροφή του Σουλτάνου Αμπντούλχαμίτ, οι Ρωμιοί κυριαρχούσαν στην οικονομία της αυτοκρατορίας ως μεγαλοτραπεζίτες (π.χ. Ζωγράφος, Ζαρίφης), μεγαλοεπιχειρηματίες (π.χ. Σινισιόγλου, Σισμανόγλου, Ευγενίδης) και ως μεγαλέμποροι, επίσης ως διακεκριμένοι πρέσβεις (π.χ. Μουσούρος, Αριστάρχης, Μουσούρος-Γκίκης, Αλέξανδρος Καραθεοδωρής Πασάς, Κωνσταντίνος Καραθεοδωρής, κ.ά.) και ως διαπρεπείς γιατροί (π.χ. Ζωηρός Πασάς) και άλλοι επιστήμονες.

Στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα και ως το 1911, για την Οθωμανική Αυτοκρατορία ο κύριος μεγάλος εχθρός (ο απειλητικός Άλλος) ήταν η Τσαρική Ρωσική Αυτοκρατορία: για την Ελλάδα ήταν οι Βούλγαροι και ο «μπαμπούλας» του Πανσλαβισμού εκ Ρωσίας (για τους δε Βούλγαρους τόσοι οι Οθωμανοί όσο και οι Έλληνες).⁴⁸ Επίσης ενδεικτικό της έλλειψης μεγάλης αντιπαλότητας είναι το γεγονός ενώ η επίσημη Ελλάδα έστελνε, όπως είπαμε, εκπαιδευτικούς και διπλωμάτες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για να διαδώσουν το ελληνικό εθνικό φρόνημα και την ένωση με την μητέρα-Ελλάδα, ωστόσο περιέργως δεν έχουμε δείγματα εκδίωξης ή επέλασης των ανθρώπων αυτών για τις πράξεις τους από τις οθωμανικές αρχές. Ενδεικτικό της έλλειψης βαθιάς εχθρότητας μεταξύ των δύο πλευρών είναι ότι στον ύστερο 19^ο αιώνα και στη πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα (δηλαδή μετά το 1897, με το Μακεδονικό εν πλήρη δράση) κυκλοφορούσε η ιδέα της μετεξέλιξης της Αυτοκρατορίας σε μία ελληνο-οθωμανική αυτοκρατορία ή σε δυαδική δημοκρατία, τόσο από Έλληνες διανοητές και ανθρώπους της δράσης (Συγγρός, Καρολίδης, Σουλιώτης-Νικολαΐδης, Ίων Δραγούμης, ακόμη και από τον Ελευθέριο Βενιζέλο πριν γίνει πρωθυπουργός της Ελλάδας) όσο και από ορισμένους εξέχοντες Τούρκους, με κύριο εκφραστή το δισέγγονο του Σουλτάνου Μαχμούτ Β', Πρίγκιπα Sabahaddin (1877-1948), που ηγήθηκε της φιλελεύθερης πτέρυγας του Κινήματος των Νεοτούρκων.⁴⁹

⁴⁸ Βλέπε Σκοπετέα 1999. Για τους εχθρούς των Βουλγάρων βλέπε Todorova ...

⁴⁹ Οι Νεότουρκοι που οργανώθηκαν ως αντιπολιτευτική ομάδα το 1889 στο Παρίσι (εξού και το περιοδικό τους, *Jeune Turquie*, μια και στη Γαλλία οι Οθωμανοί ονομαζόντουσαν Τούρκοι), το Λονδίνο, τη Γενεύη και το Κάιρο, δεν ήταν Τούρκοι εθνικιστές, αλλά Οθωμανοί (όπως πριν από αυτούς οι Νέοι Οθωμανοί στη δεκαετία του 1860) που απέρριπταν τη δεσποτεία του Σουλτάνου Αμπντούλχαμίτ και επεδίωκαν τον εκσυγχρονισμό και εκδημοκρατισμό της Αυτοκρατορίας για να μπορέσει να επιβιώσει. Ο ιστορικός αρχηγός τους ήταν ο Ahmed Rıza (1859-1930). Ο Rıza ήταν επηρεασμένος από τον θετικισμό του August Comte και ήταν γενικά συντηρητικός και έτσι ο Sabahaddin απέβη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο ιδεολογικός τους αντίπαλος. Στο τέλος η φιλελεύθερη πτέρυγα υπό τον Sabahaddin διασπάστηκε και δημιούργησε ξεχωριστή παράταξη για τους φιλελεύθερους. Βλέπε B.Lewis 1968, 197-204.

Η αφετηρία της αντιπαράθεσης στη σύγχρονη εποχή

Η τρίτη εκδοχή της σύγκρουσης θεωρεί την αντιπαλότητα κυρίως ως σύγχρονη, ότι εμφανίζεται ως ανεξίτηλη από το 1912 και μετά. Οι μεν Έλληνες και η Ελλάδα παρέμεναν προσκολλημένοι στη Μεγάλη Ιδέα, παρά το πάθημα του 1897 και, μετά το Κίνημα στο Γουδί (1909), είχαν έναν ηγέτη του διαμετρήματος του Ελευθερίου Βενιζέλου που μπορούσε να φέρει σε πέρας το ελληνικό όνειρο. Όσο για την Οθωμανική Αυτοκρατορία – το «Μεγάλο Ασθενή της Ευρώπης» - ήταν μεν ακόμη τυπικά οθωμανική (όχι δηλαδή τουρκική) και αυτοκρατορία, αλλά η αυτοκρατορική νοοτροπία είχε αρχίσει να φθίνει και το λόγο τον είχε περισσότερο το έθνος, η νέα σύλληψη περί «τουρκικού έθνους» υπό την αιγίδα της συντηρητικής εθνικιστικής πτέρυγας της οργάνωσης Ένωση και Πρόοδος που ήρθε στα πράγματα με το Κίνημα των Νεοτούρκων το 1908 και κυρίως την επαύριον του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου.

Σε αυτή την εκδοχή, στην αντιπαλότητα στη σύγχρονη εποχή και όχι τόσο πριν, το αποφασιστικό γεγονός ήταν ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος, με επιτιθέμενες την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Σερβία και το Μαυροβούνιο. Εκτός από τη σύγκρουση καθεαυτή και τις βιαιότητες των επιτιθεμένων (συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων) κατά αμάχων μουσουλμάνων, τότε (το 1912-1913) είναι που σημειώθηκε το πρώτο μεγάλο κύμα προσφύγων μεταξύ των δύο χωρών, από τη Μακεδονία, την Ήπειρο και την Κρήτη, με τουρκόφωνους, αλβανόφωνους και ελληνόφωνους (τους Τουρκοκρήτες) μουσουλμάνους να φεύγουν από τις πατρίδες τους οριστικά χωρίς ελπίδα επιστροφής.

Από εκεί και πέρα αρχίζει ένας φαύλος κύκλος για δέκα χρόνια (1913-1922), αρχικά με πολλούς από τους πρόσφυγες αυτούς, που ζούσαν υπό άθλιες συνθήκες στην Κωνσταντινούπολη και στη λοιπή Μικρά Ασία, να βιαιοπραγούν εναντίον των Ρωμιών και των περιουσιών του, από εκδίκηση και φθόνο, με τις οθωμανικές αρχές να δείχνουν ανοχή και να μη σπεύδουν να επαναφέρουν την τάξη και να σώσουν τους Ρωμιούς. Ήταν τότε που το κατά τα άλλα προσεκτικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης μίλησε για «διωγμό».

Γενικά το 1912 ήταν το σημείο καμπής που η έχθρα και η αντιπαλότητα μεταξύ των δύο είχε γίνει αγεφύρωτη.⁵⁰ Ωστόσο ακόμη και μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, ο Βενιζέλος προσπάθησε συνεννοηθεί με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, γιατί κατ'αυτόν ο υπ' αριθμός ένα εχθρός παρέμεναν οι Βούλγαροι (ο Βενιζέλος συνέλαβε την ιδέα της ανταλλαγής

⁵⁰ Στο σημείο αυτό συμφωνούν απολύτως όλοι οι ειδικοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στους Νεότουρκους, έχοντας υπόψη βέβαια και το τι επακολούθησε, το 1919-1922.

πληθυσμών μεταξύ Μουσουλμάνων στην ελληνική Μακεδονία και Ελλήνων της Μικράς Ασίας πλην της Σμύρνης).

Η πλέον δραματική στιγμή των ελληνοτουρκικών σχέσεων ήρθε λίγο μετά κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο στη Μικρά Ασία το 1919-1922.

Στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων ο Βενιζέλος ήταν μαξιμαλιστικός, ζητώντας την προσάρτηση όχι μόνο της δυτικής και ανατολικής Θράκης, έως τα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης, και όλων των νησιών του Αιγαίου, αλλά και όλα τα παράλια της Μικράς Ασίας (παρά το γεγονός ότι οι Έλληνες που ζούσαν εκεί αν και πολλοί δεν πλειοψηφούσαν, δεν πλειοψηφούσαν καν στην επαρχία της Σμύρνης). Μόνο την Κωνσταντινούπολη και τον Πόντο δεν αξίωσε παρά τις έντονες πιέσεις που δεχόταν από τα αντίστοιχα λόμπι (στους Έλληνες Πόντιους είπε να ενωθούν με την Αρμενία υπό τη μορφή ομοσπονδίας). Ο Βενιζέλος ήταν τόσο ακόρεστος (ζητώντας περιοχές στις οποίες το ελληνικό στοιχείο σαφώς δεν πλειοψηφούσε), ώστε ακόμη και οι υποστηρικτές και θαυμαστές τους στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, από τους πολλούς που είχε, να συνοφρυώνονται και να τον χαρακτηρίζουν «μπεριαλιστή».

Τελικά με τη Συνθήκη των Σεβρών (Αύγουστος 1920) η Ελλάδα έλαβε όλη τη Θράκη (δυτική και ανατολική), όλα τα νησιά του Αιγαίου (συν την Ίμβρο και την Τένεδο, και τα Δωδεκάνησα πλην της Ρόδου) και προσωρινά την περιοχή της Σμύρνης, από το Αϊβαλί έως το Αϊδίνι (η τελική τύχη της περιοχής αυτής θα προέκυπτε αργότερα με δημοψήφισμα). Επίσης η Συνθήκη των Σεβρών προέβλεπε τη δημιουργία ανεξάρτητου αρμενικού κράτους και αυτόνομο κουρδικό κράτος. Η Συνθήκη των Σεβρών ήταν αναμφίβολα ελληνικός θρίαμβος (η πραγματοποίηση της «Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών») και οθωμανικός/τουρκικός κόλαφος, αφού περιόριζε τους Τούρκους σε ένα μόνο μέρος της Μικράς Ασίας (το ένα τρίτο περίπου), τιμωρώντας τους πολύ περισσότερο απ'ότι την ηττημένη Γερμανία. Η Συνθήκη των Σεβρών βέβαια δεν εφαρμόστηκε:⁵¹ ο μεν Σουλτάνος στην υπό συμμαχική κατοχή Κωνσταντινούπολη/Ιστανμπούλ την υπέγραψε, αλλά άλλοι την απέρριψαν και άρχιζαν να οργανώνουν την τουρκική αντίσταση, δημιουργώντας ένα νέο κέντρο, τουρκικό αυτή τη φορά, στην καρδιά της Ανατολίας, στην Άγκυρα υπό τον φημισμένο στρατηγό Μουσταφά Κεμάλ.⁵²

⁵¹ Όπως είχε λεχθεί τότε η Συνθήκη αυτή ήταν πολύ εύθραυστη, όπως οι περίφημες πορσελάνες του παρισινού προαστίου των Σεβρών. Αν και η Συνθήκη έγινε θρύψαλα, δεν χάθηκε. Το φάντασμα της ακόμη πλανάται στην Τουρκία (το περίφημο «σύνδρομο των Σεβρών»).

⁵² B.Lewis 1968, 247.

Τα δραματικά γεγονότα που ακολούθησαν ξεκίνησαν από την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη στις 15 Μαΐου του 1919 (με συμμαχική εντολή και ναυτική κάλυψη, και με τις ευλογίες του Βρετανού πρωθυπουργού Λόνντ Τζωρτζ που εμπιστευόταν και εκτιμούσε πολύ τον Βενιζέλο).⁵³

Τέσσερις μέρες μετά αποβιβάστηκε στην Σαμψούντα ο Μουσταφά Κεμάλ (19 Μαΐου)⁵⁴ και άρχισε αμέσως να οργανώνει την τουρκική αντίσταση κατά των Ελλήνων «εισβολέων» και να συγκαλεί εθνικές διασκέψεις για να πάρει η δική του παράταξη την εξουσία από τον Σουλτάνο. Στις αρχές Ιουνίου έλαβε χώρα μία τεράστια διαδήλωση στην υπό ξένη κατοχή Κωνσταντινούπολη κατά της ελληνικής αποβίβασης στη Σμύρνη.

Από την πλευρά του ο ελληνικός στρατός στη Σμύρνη έδωσε τη σαφή εντύπωση από τότε που πάτησε το πόδι του εκεί ότι η ελληνική παρουσία δεν θα ήταν προσωρινή αλλά μόνιμη. Αλλά αντί να ακολουθήσει μία άψογη στάση ως ειρηνευτική συμμαχική δύναμη που θα εξασφάλιζε την ειρήνη και ασφάλεια στην περιοχή προέβη, ως μη έδει, σε ουκ ολίγες βιαιότητες σε βάρος των μη χριστιανών κατοίκων (εξυπακούεται ότι η εγκληματική αυτή στάση δεν βασιζόταν σε εντολές του Βενιζέλου).⁵⁵

Το 1920 ο ελληνικός στρατός πέρασε στην επίθεση (στη γνωστή στην Ελλάδα ως «Μικρασιατική εκστρατεία», με εντολή του Βενιζέλου πριν χάσει τις εκλογές), με επιτυχή προέλαση και συνεχείς νίκες του ελληνικού στρατού (το 1920 και έως τα μέσα του 1921), εκατοντάδες χιλιόμετρα εκτός των ορίων (τη γραμμή του στρατηγού Milne) που είχαν θέσει οι Σύμμαχοι. Τα ελληνικά στρατεύματα έφτασαν, στις αρχές του 1921, μόλις 40 χιλιόμετρα από την Άγκυρα. Τελικά τις ελληνικές δυνάμεις τις ανέκοψαν οι Τούρκοι, με δύο ιστορικές μάχες: την πρώτη στο Ίνονου (31 Μαρτίου-1 Απριλίου 1921), υπό την αρχηγία τον συνταγματάρχη Ισμέτ και τη δεύτερη και πιο αποφασιστική, υπό τον ίδιο τον Κεμάλ, στο Σαγγάριο ποταμό (24 Αυγούστου 1921).

⁵³ Για το πώς λήφθηκε αυτή η απόφαση, κυριολεκτικά «στο πόδι» ανεύθυνα, βλέπε L.Smith 1973, ...

⁵⁴ Είναι φανερό ότι η ελληνική απόβαση αποτέλεσε για τους Τούρκους την τελευταία σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι και τους έκανε να συσπειρωθούν και να αντισταθούν. Όπως γράφει ο Bernard Lewis, ήταν σαφές ότι οι Έλληνες δεν είχαν έρθει εκεί προσωρινά αλλά σκόπευαν να μείνουν εκεί μόνιμα. Και προσθέτει, ότι όλα μπορούσαν να τα ανεχθούν οι Τούρκοι/Οθωμανοί από τις Μεγάλες Δυνάμεις που ήταν οι νικητές του Μεγάλου Πολέμου. Αυτό όμως που δεν μπορούσαν να ανεχθούν ήταν να έρχονται οι Έλληνες ως κατακτητές, αυτός ο γειτονικός και πρώην υποτελής λαός. Το γεγονός αυτό φαινόταν ως «έναν κίνδυνος – και εξευτελισμός – που ήταν αδύνατο να υπομείνουν». Βλέπε B.Lewis 1968, 241-242

⁵⁵ Την ημέρα της αποβίβασης και μόνο φονεύθηκαν περίπου τριάντα συλληφθέντες Οθωμανοί στρατιώτες και στις πρώτες εβδομάδες της ελληνικής παρουσίας (πριν την έλευση του Στεριάδη ως ύπατου αρμοστή) οι νεκροί σε συμπλοκές ήταν περίπου 500, από τους οποίους τέσσερις στους πέντε ήταν μουσουλμάνοι. Ο Βενιζέλος δεν πίστευε στα αυτιά του. Βλέπε L.Smith ...

Οι δύο στρατιωτικές δυνάμεις βρέθηκαν για έναν χρόνο σε ισοπαλία χωρίς καμία να τολμήσει νέα επίθεση. Τότε είναι που έγιναν αποτυχημένες προσπάθειες διεθνούς μεσολάβησης για εκεχειρία και επίλυση της διένεξης. Πλην όμως όχι μόνο οι Τούρκοι υπό τον Κεμάλ, αλλά περιέργως και οι Έλληνες παρέμεναν αδιάλλακτοι. Το καλοκαίρι του 1922 επήλθε κατάρρευση του ελληνικού μετώπου, με τη μάχη του Ντουμλουπινάρ, και ακολούθησε ελληνική υποχώρηση με τον τουρκικό στρατό να φθάνει στη Σμύρνη (9 Σεπτεμβρίου 1922). Η τελευταία πράξη του δράματος ήταν συγκλονιστική, με τη Σμύρνη να καίγεται και τους Έλληνες να αφήνουν τη Μικρά Ασία για πάντα, σε μία έξοδο μαζική με χιλιάδες να πεθαίνουν στην προσπάθεια τους να διαφύγουν δια θαλάσσης, ενώ τα συμμαχικά πλοία δεν πλησίαζαν να τους σώσουν (σώθηκαν τελικά ότι ήρθαν ελληνικά πλοία με αμερικανική ιδιωτική πρωτοβουλία). Επίσης οι νεώτεροι άντρες συνελήφθη για καταναγκαστικά έργα υπό άθλιες συνθήκες (μεγάλος αριθμός από αυτούς πέθαινε μη μπορώντας να αντέξει στις κακουχίες μέχρι που αντηλλάγησαν οι εκατέρωθεν αιχμάλωτοι).

Η σφοδρή αυτή ένοπλη σύγκρουση *in extremis* Ελλήνων και Τούρκων που όμοια της ευτυχώς δεν έχει υπάρξει ποτέ στη μεταξύ τους ιστορία στη σύγχρονη εποχή, έχει μείνει χαραγμένη στις συλλογικές μνήμες των δύο λαών όσο κανένα άλλο γεγονός στη μεταξύ τους ιστορική διαδρομή, περισσότερο και από το 1821-1830, ειδικά επειδή το γεγονός είναι και πιο πρόσφατο. Κατά μία άποψη που έχει διατυπωθεί πρόσφατα, οι δύο λαοί εδραιώθηκαν ως έθνη στη σύγχρονη εποχή «ως πρόσφυγες»⁵⁶ και η ανταλλαγή πληθυσμών και η προσφυγιά είναι που τους κατέστησε τώρα πια πραγματικούς εχθρούς όσο ποτέ άλλοτε.⁵⁷

Η περίοδος 1919-1922 καταγράφεται, εξυπακούεται, πολύ διαφορετικά από στην εθνική αφήγηση της κάθε πλευράς. Για τους Έλληνες είναι η ηρωική «Μικρασιατική εκστρατεία» και «απελευθέρωση της Σμύρνης» που κατέληξε τραγικά, ως «Μικρασιατική Καταστροφή» και ως «ξεριζωμός». Για τους Τούρκους είναι ο ηρωικός «Απελευθερωτικός Πόλεμος», ο «Πόλεμος της Ανεξαρτησίας» εναντίον των «Ελλήνων εισβολέων» και των «καταχθόνιων Μεγάλων Δυνάμεων» που επέτρεψαν την ελληνική «εισβολή και κατοχή της πατρίδας».

Η Λωζάννη και μετά

Στην ιστορική Διάσκεψη Ειρήνης της Λωζάννης (1923) οι δύο χώρες εκπροσωπήθηκαν από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και από τον δεύτερο στην ιεραρχία της τουρκικής ηγεσίας, Ισμέτ Ίνονου.

⁵⁶ Βλέπε Clark 2006.

⁵⁷ Βλέπε Hirschon 2003.

Σε μία διαδικασία μνημειώδη κατά την οποία ο Βενιζέλος κατόρθωσε να περισώσει πολλά για την ηττημένη Ελλάδα, εδραιώθηκαν χερσαία σύνορα μεταξύ των δύο χωρών, που ισχύουν μέχρι σήμερα, ανταλλάχθηκαν οι πληθυσμοί (όσοι δηλαδή δεν είχαν ήδη φύγει κακείν κακώς από τη Μικρά Ασία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία, τη Δυτική Θράκη και την Κρήτη) και ορίστηκε μειονοτική προστασία γι' αυτούς που αποφασίστηκε να παραμείνουν στις γενέτειρές τους (στη ελληνική Δυτική Θράκη και στην Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο, αντιστοίχως).

Η ομαλοποίηση των σχέσεων ήρθε επτά χρόνια αργότερα, με τη Συμφωνία Βενιζέλου-Κεμάλ που υπογράφηκε στην Άγκυρα το 1930. Οι αγαστές αυτές σχέσεις άντεξαν για ένα τέταρτο του αιώνα παρά το γεγονός ότι η προσέγγιση αυτή δεν είχε βαθύτερες ρίζες στους δύο λαούς. Βασικό στοιχείο γι' αυτό τον «ιστορικό συμβιβασμό» των δύο πρώην εχθρών ήταν ο σεβασμός του εδαφικού *status quo* μεταξύ των δύο κρατών και η κοινή αίσθηση απειλής από την Ιταλία του Μουσολίνι.

Μετά από ένα τέταρτο του αιώνα, το 1954, η ελληνοτουρκική διένεξη αναζωοπρώθηκε, με επίκεντρο την Κύπρο αυτή τη φορά. Οι στόχοι των δύο πλευρών φαινόταν ασυμβίβαστοι σε σχέση με την Κύπρο (ένωση από τη μία, διχοτόμηση από την άλλη). Παρά το ασυμβίβαστο των στόχων επιτεύχθηκε, το 1959, ελληνοτουρκική συμφωνία για μία ανεξάρτητη δικοινοτική Κύπρο (Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου). Η συμφωνία όμως είχε λάβει χώρα σε διμερές ελληνοτουρκικό επίπεδο (πρωθυπουργοί Καραμανλής και Μεντερές) και δεν ικανοποιούσε διόλου τους Ελληνοκυπρίους. Έτσι όταν ο Μακάριος, με τα γνωστά «13 Σημεία» τον Νοέμβριο του 1963 προσπάθησε να ανασκευάσει το Κυπριακό Σύνταγμα σε βάρος των Τουρκοκυπρίων, επήλθε σύγκρουση στο νησί μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, με αιματηρά επεισόδια, με κύριο επιτιθέμενο τους Ελληνοκυπρίους και πολύ περισσότερα θύματα από πλευράς Τουρκοκυπρίων.

Στη συνέχεια οι μητέρες-πατρίδες εκλήθησαν να παίξουν ενεργό ρόλο στο Κυπριακό ως αντίπαλοι, όπως και κατά την δεκαετία του 1950. Ωστόσο προσπάθησαν να συνεννοηθούν μεταξύ τους για να επιλύσουν το Κυπριακό. Οι προσπάθειες τους όμως αυτές απέτυχαν κυρίως λόγω της πάγιας στάσης του Μακαρίου, που συνεχώς τους τραβούσε το χαλί κάτω από τα πόδια, μια και δεν ήταν διατεθειμένος να δεχθεί συμβιβαστική λύση, πλην του πλήρους ελέγχου της Κύπρου από τους Ελληνοκυπρίους, με τους Τουρκοκύπριους «μειονότητα» και όχι ως «κοινότητα» όπως αντίθετα προβλεπόταν από τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου και από το Κυπριακό Σύνταγμα. Το αποκορύφωμα ήταν το τραγικό καλοκαίρι του 1974: η πρώτη στρατιωτική επέμβαση, η ελληνική, το «Χουντικό

πραξικόπημα» μαζί με την ΕΟΚΑ-Β κατά του Μακαρίου, και, στη συνέχεια, η δεύτερη στρατιωτική επέμβαση, η τουρκική εισβολή (με κατάληψη του 7% του εδάφους) και, μετά την αποτυχία της πενταμερούς Διάσκεψης της Γενεύης (Αύγουστος 1974), η τουρκική προέλαση και κατάληψη του σχεδόν 37% του κυπριακού εδάφους. Τότε είναι που μετά δυσκολίας αποφεύχθηκε μία γενικευμένη ελληνοτουρκική σύρραξη.

Το δεύτερο αυτό, μετά το 1922, δραματικό γεγονός του 20^{ου} αιώνα για τους δύο λαούς, καταγράφεται στους μεν Έλληνες και Ελληνοκύπριους ως «αιμοσταγής Αττίλας» και παράνομη «εισβολή και κατοχή», και μάλιστα ως η απαρχή του Κυπριακού προβλήματος, στους δε Τούρκους και Τουρκοκύπριους ως «ειρηνευτική αποστολή» που έσωσε τους Τουρκοκυπρίους από την καταστροφική γι' αυτούς Ένωση, αλλά και από ομαδική εξόντωση (μιλούν μάλιστα για «γενοκτονία»), απελευθερώνοντας τους από την ενδεκαετή βία και «στυγνή καταπίεση» από τους Ελληνοκυπρίους υπό τον «κόκκινο παπά», δηλαδή κατ' αυτούς «αιμοσταγή» και «κουμουνιστή» (!) Μακάριο.

Όσο για τις αυστηρά διμερείς ελληνοτουρκικές διαφορές, αυτές του Αιγαίου Πελάγους, έκαναν την εμφάνισή τους στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Στο τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα, μετά την μεγάλη κρίση της Κύπρου του 1974, η Ελλάδα και η Τουρκία, αν και σύμμαχοι στο ΝΑΤΟ, βρέθηκαν να έχουν χειρίστες σχέσεις μεταξύ τους, να βρίσκονται σ' έναν ψυχρό πόλεμο τόσο τεταμένο που δεν αποκλειόταν ακόμη και η πιθανότητα ένοπλης σύγκρουσης. Το πόσο τεταμένες και εχθρικές ήταν οι σχέσεις τους φάνηκε σε τρεις περιπτώσεις, μία ανά δεκαετία, από το 1975 ως το 1996: με την κρίση του Σισμίκ-Ι (Χόρα) τον Ιούλιο του 1976, με την κρίση του Μαρτίου του 1987 και με την κρίση Ιμίων/Καρντάκ στις αρχές Φεβρουαρίου του 1996.

Ένας απολογισμός 100 χρόνων ελληνοτουρκικών σχέσεων

Ας επιχειρήσουμε τώρα να καταγράψουμε τις κύριες φάσεις των ελληνοτουρκικών σχέσεων από το 1912 μέχρι το 2015 (για τη περίοδο 1912-1918 είχαμε ελληνοοθωμανικές σχέσεις και όχι ελληνοτουρκικές σχέσεις). Θα διακρίναμε έντεκα περιόδους:

1. 1912-1913: περίοδος σύγκρουσης και πολέμου.
2. 1919-1922: πόλεμος
3. 1923-1929: ψυχρές σχέσεις.
4. 1930-1940: ομαλές και φιλικές σχέσεις.
5. 1945-1953: ομαλές και φιλικές σχέσεις.
6. 1954-1958: αντιπαράθεση με άξονα το Κυπριακό.

7. 1959-1963: επάνοδος σε ομαλές σχέσεις μετά την προσωρινή επίλυση του Κυπριακού.
8. 1964-1974: περίοδος τεταμένων σχέσεων λόγω Κυπριακού με διαλείμματα συνεννόησης.
9. 1974-1998: ψυχρός πόλεμος με κάποια σύντομα και επιφανειακά διαλείμματα («πνεύμα Μοντραί», 1978-81, «πνεύμα Νταβός, 1988».⁵⁸
10. 1999-2004: ύφεση με προσπάθειες επίλυσης των διαφορών στο Αιγαίο και του Κυπριακού με επανένωση της νήσου.
11. 2005-2015: ύφεση χωρίς επίλυση διαφορών (πλην σύντομης προσπάθειας σε σχέση με το Αιγαίο το 2009-10), με έμφαση στην οικονομική συνεργασία και στο εμπόριο.

Στο δίπολο σύγκρουση-ομαλές σχέσεις και αφήνοντας εκτός, για ευνόητους λόγους, τις περιόδους 1914-1918 και την περίοδο 1940-1944, ο απολογισμός είναι περίπου ένα τρίτο ύφεση και καλές σχέσεις και δύο τρίτα χειρίστες σχέσεις και αντιπαλότητα.

Ποιο γενικό συμπέρασμα άραγε να συνάγει κανείς; Μήπως ότι ο ανταγωνισμός είναι πιο πιθανός, πιο φυσιολογικός στις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών και των λαών τους; Δηλαδή ότι ισχύει ότι «Έλληνες και Τούρκοι είναι προορισμένοι να είναι εχθροί»; Ή μήπως θα πρέπει να βγάλει κανείς το αντίθετο συμπέρασμα: ότι ο ένας χρόνος στα τρία, δεν είναι ευκαταφρόνητος απολογισμός, αλλά σαφής ένδειξη ότι η καλή γειτονία είναι εφικτή αν, εννοείται, υπάρχει η πολιτική βούληση ταυτόχρονα και από τις δύο πλευρές; Για να θυμηθούμε τη γνωστή ρήση, οι Έλληνες και οι Τούρκοι είναι «καταδικασμένοι», «υποχρεωμένοι», ή «προορισμένοι από τη γεωγραφία να γίνουν φίλοι», που έχει ακουστεί στις διάφορες αυτές εκδοχές από επίσημα χείλη τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία,⁵⁹ υπό την έννοια ότι οι γείτονες αν δεν αλληλοεξοντωθούν, δεν κατακτήσει ο ένας τον άλλο ή δεν συμβιώσουν ειρηνικά σε ένα κράτος, κάποτε θα καταλήξουν σε μία σχέση αμοιβαία συμφέρουσας καλής γειτονίας. Ο γνωστός ελληνιστής ιστορικός, Richard Clogg, ωστόσο, έχει αντιτείνει σε αυτή την πιο αισιόδοξη εκδοχή της κατάστασης, ότι οι Έλληνες και οι Τούρκοι «είναι καταδικασμένοι από την ιστορία να είναι εχθροί και όπου συγκρούεται η ιστορία με τη γεωγραφία επικρατεί συνήθως η ιστορία».⁶⁰ Από την πλευρά μου έχω υποστηρίξει ότι δεν υπάρχει τίποτε το νομοτελειακό στην ελληνοτουρκική αντιπαλότητα. Από την άλλη είναι γεγονός ότι αν το τόνο τον δίδει η εκατέρωθεν εθνική αφήγηση με τον Άλλο ως εχθρό χάριν της εθνικής ταυτότητας τότε η προσέγγιση – το τελικό ζητούμενο – είναι πολύ πιο δύσκολη και επίπονη προσπάθεια. Θα επανέλθουμε στο σημείο αυτό στο τρίτο μέρος του πονήματος αυτού.

⁵⁸ Βλέπε Ηρακλείδης 2007, 109-131, 154-6.

⁵⁹ Βλέπε για τις τρεις αυτές εκδοχές και τη σημασία εκάστης Κοσμαδόπουλος 1988, 65-6.

⁶⁰ Clogg 1983, 125.

Μέρος Β.

Η ελληνοτουρκική διένεξη του Αιγαίου

Το σύνολο των ελληνοτουρκικών διαφορών

Η αντιπαράθεση Ελλάδας-Τουρκίας καλύπτει σήμερα ένα ευρύ φάσμα διαφορών. Καταρχήν όμως ποιές είναι οι ελληνοτουρκικές διαφορές κατά τα τελευταία 50 χρόνια; Η απάντηση δεν είναι, περιέργως, και τόσο αυτονόητη. Τα πράγματα περιπλέκονται ήδη από την αρχή γιατί οι δύο χώρες δεν αναγνωρίζουν τις ίδιες διαφορές ως διαφορές, ή ως τα κύρια προβλήματα μεταξύ τους. Ακόμη και εκεί που χονδρικά συμφωνούν ως προς τις διαφορές, τις ιεραρχούν διαφορετικά ως προς τη σοβαρότητα τους.

Κατά την επικρατούσα ελληνική άποψη η κύρια ελληνοτουρκική διαφορά, ο βραχνάς στις ελληνοτουρκικές θέσεις, είναι το Κυπριακό. Αν αυτό ξεπερνιόταν και βρισκόταν σε αυτό το ακανθώδες πρόβλημα μία δίκαιη λύση, που θα οδηγούσε στην επανένωση του νησιού και στην πραγματική ένταξη ολόκληρης της Κύπρου στην ΕΕ, οι λοιπές ελληνοτουρκικές διαφορές, οι αυστηρά διμερείς, θα ήταν ευκολότερο να επιλυθούν. Η Αθήνα κατηγορεί την Άγκυρα για προκλητική στάση και, το κυριότερο, για επεκτατισμό και προσπάθεια αλλαγής του εδαφικού *status quo* στο Αιγαίο κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου. Επίσης παλιότερα κατηγορούσε την Τουρκία για καταπίεση και διακρίσεις έναντι της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη (εκδιώσεις, δημεύσεις περιουσιών, κλπ) με προφανές αποτέλεσμα να παραμείνουν στις εστίες τους ελάχιστα μέλη της. Επίσης της προσάπτει ότι δεν τηρεί την πρέπουσα στάση έναντι του Οικουμενικού Πατριαρχείου, δεν αναγνωρίζει την οικουμενικότητα του και δεν επιτρέπει την επαναλειτουργία της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης.

Από την πλευρά της Τουρκίας τα πράγματα φαίνονται διαφορετικά. Κατά την Άγκυρα, δύο είναι οι ελληνοτουρκικές διαφορές: οι διαφορές στο Αιγαίο που περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα διαφορών και «η Τουρκική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης» τα δικαιώματα της οποίας η Ελλάδα, κατά την Τουρκία, παραβιάζει μέχρι και σήμερα αρά τις κάποιες βελτιώσεις που έχουν επέλθει από το 1991 και μετά.⁶¹ Στις κατηγορίες σε βάρος της Ελλάδας ιδιαίτερη μνεία γινόταν επίσης, μέχρι το 1999, στην ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας την οποία η Ελλάδα «απαράδεκτα» και «εχθρικά» αντιστρατευόταν ως τη Σύνοδο Κορυφής της ΕΕ στο Ελσίνκι (Δεκέμβριος 1999) · και στην υποστήριξη ηθική και υλική (χρήματα,

⁶¹ Βλέπε “Foreign Policy-Greece”, “New Horizons in Turkish-Greek Relations”, “Turkish-Greek Relations Aegean Problems” και “Turkish Minority in Western Thrace”, σε www.mfa.gov.tr. Επίσκεψη 5-13-2003 και 20-6-2006.

όπλα, εκπαίδευση, κλπ.) που, κατά τους Τούρκους, η Ελλάδα παρέσχε στο PKK (κατά την Άγκυρα από τα μέσα της δεκαετίας του 1981 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990), δηλαδή στους «αρχιτρομοκράτες» που επιδιώκουν το βίαιο διαμελισμό της χώρας τους.⁶²

Γενικά η Τουρκία έχει την τάση να προβαίνει σε σαφή διάκριση μεταξύ των στενών ελληνοτουρκικών διαφορών και άλλων προβλημάτων στα οποία μπορεί να εμπλέκονται οι δύο χώρες ως αντίπαλοι, με προεξέχον θέμα το Κυπριακό. Ακόμη και στα πρόθυρα της κυπριακής κρίσης του 1974, η Άγκυρα επέδωσε στην Αθήνα (τον Μάιο του 1974) κατάλογο εκκρεμοτήτων στα ελληνοτουρκικά ζητήματα, χωρίς αναφορά στην Κύπρο, με την ακόλουθη κατάταξη: (1) «τουρκική μειονότητα» στη Θράκη, (2) «τουρκική μειονότητα στα Δωδεκάνησα», (3) μη τήρηση από την Ελλάδα των συνθηκών περί αφοπλισμού των ελληνικών νησιών και (4) χωρικά ύδατα και υφαλοκρηπίδα.⁶³

Ένας στοιχειώδης κατάλογος των ελληνοτουρκικών διαφορών που συνιστούν την ελληνοτουρκική διένεξη στη σύγχρονη (μετά το 1945) εποχή θα συμπεριλάμβανε τουλάχιστον τέσσερις κατηγορίες διαφορών:

1. Τις διαφορές που αφορούν θέματα του Αιγαίου Πελάγους.
2. Το Κυπριακό.
3. Τα μειονοτικά: τη μουσουλμανική (τουρκική) μειονότητα στη Θράκη και τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου.
4. Άλλα θέματα έντασης και τριβής που έρχονται και παρέρχονται, όπως η ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας, το θέμα του PKK, η στάση της Τουρκίας έναντι του Οικουμενικού Πατριαρχείου και ορισμένα άλλα θέματα που αναφύονται κατά καιρούς ως τριγμοί και μετά χάνονται ή ξαναεμφανίζονται με τη μία ή την άλλη μορφή (π.χ. ρωσικοί πύραυλοι S-300, Ευρωστρατός, κ.ά.).

Ιστορικά η πρώτη διαφορά που παρουσιάζεται είναι τα μειονοτικά, κατά την περίοδο 1923-1929. Στη συνέχεια είναι το Κυπριακό, από το 1954 που δεσπόζει όλων των θεμάτων. Τα θέματα του Αιγαίου δεν υφίστανται πριν το 1973 και τα περισσότερα ζητήματα εμφανίζονται λόγω της μεγάλης κρίσης του Κυπριακού που λειτούργησε σαν «κουτί της Πανδώρας».⁶⁴

⁶² Βλέπε Γιλμάζ 1995, 26-8. Μπράντ 1995, 29-32.

⁶³ Βλέπε Κοσμάδοπουλος 1988, 68.

⁶⁴ Veremis 1996, 20.

Οι ελληνοτουρκικές διαφορές στο Αιγαίο

Η ελληνοτουρκική διένεξη στο Αιγαίο, όπως εμφανίστηκε από το 1973 και έπειτα, μπορεί να εξετασθεί επιστημονικά από πολλές οπτικές γωνίες, όπως από την ιστορική της διάσταση, τη διπλωματική ή τη νομική διάσταση. Αξίζει να αναφερθούμε και σε δύο άλλες πτυχές από την οπτική της ακολουθητέας στρατηγικής και της επίλυσης της διένεξης.

- ❖ Στην «αντικειμενική σύγκρουση συμφερόντων» σε σχέση με το Αιγαίο.
- ❖ Στην «υποκειμενική σύγκρουση» στο Αιγαίο, δηλαδή τα διπολικά εχθρικά στερεότυπα, η αμοιβαία δαιμονοποίηση, η παντελής έλλειψη εμπιστοσύνης και η σύγκρουση εθνικών ταυτοτήτων και εθνικών ιστορικών αφηγήσεων.

Κατά την πιο παραδοσιακή θέση το πρωτεύον είναι η αντικειμενική πλευρά, που τρέφει την υποκειμενική διάσταση που θεωρείται παρεπόμενη και δευτερεύουσας σημασίας. Δηλαδή στο Αιγαίο διακυβεύονται ζωτικά συμφέροντα των δύο χωρών. Ως εκ τούτου θα πρέπει «πλευρά μας» να κάνει το παν για να εξασφαλίσει όσο γίνεται περισσότερα υπέρ αυτής και σε βάρος της άλλης πλευράς στο Αιγαίο. Η θέση αυτή κινείται με όρους «μηδενικού αθροίσματος» (*zero-sum*) στη λογική της θεωρητικής προσέγγισης της σχολής (θεωρητικού Παραδείγματος) του Ρεαλισμού στις Διεθνείς Σχέσεις. Κατά μία άλλη πιο ήπια εκδοχή με όρους μηδενικού αθροίσματος, η επιδίωξη θα πρέπει να είναι μία όσο γίνεται πιο δίκαιη και ισομερής λύση (ισομερής στη βάση της παρουσίας της κάθε πλευράς στο Αιγαίο) που να μη θίγει τα ζωτικά συμφέροντα καμίας πλευράς με την τελική λύση να βρίσκεται κάπου στη μέση, με ισόβαρες αμοιβαίες υποχωρήσεις και από τις δύο πλευρές σε σύγκριση με τις μαξιμαλιστικές τους αρχικές τοποθετήσεις.

Κατά την άλλη άποψη η υποκειμενική κοινωνικοψυχολογική διάσταση έχει τον κύριο λόγο, εκείνη είναι που τρέφει και ενισχύει την αντικειμενική διάσταση και δίνει την εντύπωση ότι διακυβεύονται ζωτικά συμφέροντα. Αν και δεν αποκλείει το γεγονός ότι σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις μπορεί να τίθεται θέμα συμφερόντων των δύο πλευρών, όπως π.χ. σε σχέση με το πετρέλαιο στη υφαλοκρηπίδα ή με την κυριαρχία στον εναέριο χώρο, θεωρεί ότι όλα ξεκινούν από την αίσθηση του άλλου ως εχθρού και ως απειλής, γεγονός που με τη σειρά του δίνει λαβή κατασκευάζοντας τη διένεξη ως αντικειμενική, σχεδόν άλυτη σύγκρουση συμφερόντων, ενώ κάθε άλλο παρά άλυτη είναι ή μηδενικού αθροίσματος, αλλά υπόκειται σε λύσεις και μάλιστα με όρους θετικού αθροίσματος.

Οι διαφορές στο Αιγαίο είναι επτά, πέντε σοβαρές και δύο παρεπόμενες. Οι κύριες διαφορές και οι πλέον δυσεπίλυτες είναι αυτές που άπτονται της κυριαρχίας ή/και της ασφάλειας των δύο χωρών. Αυτές είναι οι ακόλουθες πέντε:

1. Τα κυριαρχικά δικαιώματα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου.
2. Το θέμα των ορίων της αιγιαλίτιδας ζώνης (χωρικών υδάτων).
3. Τα όρια του εναέριου χώρου.
4. Η αποστρατικοποίηση των ελληνικών νήσων του ανατολικού Αιγαίου.
5. Τα Ίμια/Καρντάκ και, κατά την Τουρκία και άλλες «γκρίζες ζώνες» στο Αιγαίο.

Οι δύο παρεπόμενες διαφορές που είναι πιο εύκολα επιλύσιμες αν λυθούν οι κύριες διαφορές, είναι (6) ο έλεγχος της εναερίου κυκλοφορίας και (7) ο επιχειρησιακός έλεγχος του NATO στο Αιγαίο.

Μία διάκριση που μπορεί να γίνει σε σχέση με αυτές τις διαφορές είναι ότι υπάρχουν από τη μία μεριά κατεξοχήν διμερείς διαφορές, όπως η υφαλοκρηπίδα, η αιγιαλίτιδα ζώνη και ο εναέριος χώρος, και από την άλλη διμερείς διαφορές που ενέχουν και διεθνή διάσταση, επειδή αφορούν διεθνή καθεστώτα και στηρίζονται σε πολυμερείς συνθήκες, όπως η αποστρατικοποίηση, ο έλεγχος της εναερίου κυκλοφορίας και ο επιχειρησιακός έλεγχος του NATO στο Αιγαίο.⁶⁵

Ο αριθμός αυτός (επτά διαφορές) δεν είναι αναγκαστικά και ο τελικός αριθμός όπως φάνηκε και από την προσθήκη, το 1996, του έβδομου θέματος στην ήδη βεβαρημένη ατζέντα του Αιγαίου, η υπόθεση Ίμια/Καρντάκ. Στο μέλλον και στο μέτρο που δεν επιλύεται η διένεξη του Αιγαίου, ήδη ορατά είναι τέσσερα ακόμη θέματα: η αποκλειστική οικονομική ζώνη (ΑΟΖ), η αποκλειστική αλιευτική ζώνη, η συνορεύουσα ζώνη και η έρευνα και διάσωση στο Αιγαίο. Επίσης στα θέματα του Αιγαίου θα μπορούσε να τεθεί ως εντελώς ξεχωριστό θέμα από την πλευρά της Ελλάδας το θέμα της 4^{ης} Τουρκικής Στρατιάς (της γνωστής και ως Στρατιάς του Αιγαίου). Δηλαδή χωρίς καλά-καλά να το πολυκαταλάβουμε οι διαφορές στο Αιγαίο μπορεί να φτάσουν τις δώδεκα. Αυτό δύσκολα θα αποφευχθεί όσο οι διαφορές δεν επιλύονται και τα λιμνάζοντα ύδατα παραμένουν, μαζί και οι εκατέρωθεν καχυποψίες που δεν έχουν εξανεμισθεί παρά την πρόσφατη ύφεση και τους χαμηλούς τόνους που προσπαθούν να διατηρήσουν οι δύο πλευρές από το 1999 μέχρι σήμερα.

⁶⁵ Βλέπε Ροζάκης 1989, 22.

Περιοδολόγηση και επίσημες θέσεις και στρατηγικές των δύο πλευρών

Η διένεξη του Αιγαίου, οι κρίσεις και οι προσπάθειες επίλυσης ή διαχείρισης του προβλήματος μπορούν, αδρομερώς, να διαχωριστούν σε τέσσερις περιόδους:

- 1973-Σεπτέμβριος 1981: περίοδος έντασης αλλά και έντονης διπλωματικής κινητικότητας για επίλυση των διαφορών, με έμφαση στην υφαλοκρηπίδα.
- Οκτώβριος 1981-1989: περιορισμένη διπλωματική κινητικότητα και σχέσεις από το ναδίρ (1983-1987) στη στιγμιαία ύφεση (Νταβός-Ιανουάριος 1988) και μετά πάλι επιστροφή στην αντιπαλότητα (1989).
- 1990-Ιανουάριος 1999: αποτυχημένες προσπάθειες εκτόνωσης (1990-1993) και αναζωπύρωση ψυχρού πολέμου (1994-Ιανουάριος 1999).
- 1999-2015: ύφεση και ελληνοτουρκικός διάλογος για το Αιγαίο («διερευνητικές επαφές»).

Για την Ελλάδα η σοβαρότερη διαφορά και η μόνη εκκρεμούσα διαφορά στο Αιγαίο είναι αυτή της υφαλοκρηπίδας. Η κυρίαρχη άποψη είναι ότι η Τουρκία είναι αναθεωρητική στο Αιγαίο. Δεν σέβεται δηλαδή το υπάρχον συνοριακό *status quo*. Ως εκ τούτου κεντρικό θέμα της ελληνικής εθνικής στρατηγικής είναι πώς να αντιμετωπισθεί πιο αποτελεσματικά αυτός ο τουρκικός αναθεωρητισμός που θεωρείται δεδομένος. Υπάρχουν κατά βάση δύο αντίθετες λογικές που έχουν και οι δύο προκριθεί κατά καιρούς: η απόρριψη οποιουδήποτε ελληνοτουρκικού διαλόγου για τα θέματα του Αιγαίου και η ειρηνική επίλυση κυρίως δια της δικαστικής οδού, αλλά μόνο σε σχέση με την υφαλοκρηπίδα.

Η απορριπτική γραμμή που βρήκε ως κύριο εκφραστή της τον Ανδρέα Παπανδρέου είναι ότι δεν υπάρχει τίποτε προς συζήτηση μια και η Τουρκία είναι που θέλει αλλαγή του *status quo* στο Αιγαίο και όχι η Ελλάδα. Η αδιαλλαξία αυτή δεν ήταν χρήσιμη μόνο για το έντονο λαϊκισμό και εθνικισμό που καλλιεργούσε ο Α. Παπανδρέου, αλλά αναδεικνύει και μία βασική πτυχή των διαφορών στο Αιγαίο που τις κάνουν να διαφέρουν από το Κυπριακό: στο Αιγαίο η Τουρκία ζητάει αλλαγή του υπάρχοντος καθεστώτος, ενώ στο Κυπριακό η ελληνική πλευρά είναι που κανονικά ζητάει αλλαγή από την υπάρχουσα διχοτόμηση της νήσου.

Στη λογική Α. Παπανδρέου αν η Ελλάδα ξεκινήσει διάλογο και διαπραγματεύσεις με την Τουρκία θα βγει στο τέλος χαμένη γιατί θα επιδιωχθεί μία μέση λύση, με την Ελλάδα να υποχωρεί αναγκαστικά, ενώ είναι ικανοποιημένη από το υπάρχον *status quo*. Προφανώς δεν γίνεται αντιληπτό ότι μπορεί να ισχύσει κάτι άλλο: επειδή ακριβώς η Τουρκία είναι ο ζητών (*demandeur*) που θέλει την αλλαγή, σε αυτές τις περιπτώσεις ο ζητών πληρώνει ένα τίμημα

για να δεχθεί το άλλο μέρος την αλλαγή (το άλλο μέρος που έχει συμφέρον στη διατήρηση της υπάρχουσας κατάστασης). Επίσης όταν λαμβάνει χώρα μία διαπραγμάτευση και οι δύο πλευρές στην αρχή παρουσιάζουν μαξιμαλιστικές θέσεις για να έχουν, στην συνέχεια, τη δυνατότητα να υποχωρήσουν χωρίς από την άλλη να χάσουν ή να περάσουν τις κόκκινες γραμμές που έχουν θέσει και τις οποίες δεν γνωρίζει η άλλη πλευρά (π.χ. στην περίπτωση της υφαλοκρηπίδας η θέση ότι όλο το Αιγαίο είναι ελληνικό δεν αποτελεί το υπάρχον *status quo* στο Αιγαίο αλλά μαξιμαλιστική θέση που δεν θα δεχόταν κανένα διεθνές δικαστήριο).

Πιο πρόσφατα, από τον Μάρτιο του 2004 μέχρι το 2008, στοιχεία της απορριπτικής γραμμής βλέπουμε στη πολιτική που τήρησε η Κυβέρνηση του Κώστα Καραμανλή. Το σκεπτικό εδώ (η θέση κυρίως του Πέτρου Μολυβιάτη του κύριου υπεύθυνου για την εξωτερική πολιτική στο κόμμα της Νέας Δημοκρατίας από το 1998 μέχρι το 2008) είναι ότι επειδή με την υφαλοκρηπίδα και άλλα θέματα (ειδικά στην περίπτωση της αιγιαλίτιδας ζώνης και του εθνικού εναερίου χώρου), η Ελλάδα θα χρειαστεί να υποχωρήσει περισσότερο απ' ότι αναμένει το ελληνικό κοινό, καλό είναι η όλη κατάσταση να τεθεί στις Ελληνικές καλένδες. Και αυτό γιατί μία ελληνική κυβέρνηση (και πάντως η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας που ανέλαβε την εξουσία τον Μάρτιο του 2004) θα πρέπει να αποφύγει πάση θυσία να βρεθεί στη χαλεπή θέση να σηκώσει το πολιτικό κόστος τέτοιων συμβιβασμών. Έχουμε δηλαδή, θα λέγαμε, μία πιο *soft* απορριπτική γραμμή: τυπικά ναι στο διάλογο, αλλά ουσιαστικά πάγωμα του διαλόγου για τους λόγους που είπαμε.

Η νομική προσέγγιση που επικράτησε επί των κυβερνήσεων Καραμανλή και Ράλλη (1975-1981) και επί της Κυβέρνησης του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη (1990-1993) και Κώστα Σημίτη (1996-Ιανουάριος 2004), πρεσβεύει ότι οι διαφορές στο Αιγαίο είναι νομικής υφής και αφορούν κυρίως ή αποκλειστικά το θέμα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Η στρατηγική αυτή βασίζεται στο σκεπτικό ότι το υπάρχον διεθνές δίκαιο και η διαδικασία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης (ΔΔ), εξασφαλίζουν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα και την ελληνική κυριαρχία στον αιγιατικό χώρο. Αντιθέτως, η Τουρκία παρουσιάζει έλλειμμα στα νομικά της επιχειρήματα, γι' αυτό και τάσσεται υπέρ των διαπραγματεύσεων, με την ελπίδα ότι έτσι θα μπορέσει, λόγω ισχύος, να εκμαιεύσει λύση της αρεσκείας της που θα αλλάζει το υπάρχον νομικό καθεστώς του Αιγαίου και αυτό που δικαιούται η Ελλάδα στη βάση του υπάρχοντος διεθνούς δικαίου της θάλασσας.⁶⁶

Το Αιγαίο τίθεται από ελληνικής πλευράς και στα πλαίσια της ελληνικής εθνικής (αμυντικής) στρατηγικής, ως ικανότητα «αποτροπής» (*deterrence*) και «ανάσχεσης»

⁶⁶ Ροζάκης 1988, 271-491. Του ιδίου 1989, 21-68. Οικονομίδης 1993. Ιοαννου 1997, 117-52. Syrigos 1998.

(*containment*) της «επεκτατικής Τουρκίας», δια της στρατιωτικής ετοιμότητας και των αυξημένων εξοπλισμών.⁶⁷

Ας περάσουμε τώρα στην Τουρκία. Η Τουρκία ανέκαθεν δήλωνε (από τα μέσα της δεκαετίας του 1970) ότι οι διαφορές στο Αιγαίο δεν είναι μόνο η υφαλοκρηπίδα, αλλά πλείονες διαφορές και σημεία τριβής. Για την Τουρκία η πρώτη και σοβαρότερη διαφορά στο Αιγαίο είναι η διένεξη για την αιγιαλίτιδα ζώνη (ελληνική απειλή για επέκταση της στα 12 ναυτικά μίλια, ειδικά από το 1981 και μετά) και έπονται οι διαφορές για την υφαλοκρηπίδα, για την αποστρατικοποίηση και για τον εναέριο χώρο σε συνδυασμό με την εναέρια κυκλοφορία (FIR).

Πρόσφατα η τουρκική ιεράρχηση των διαφορών του Αιγαίου φαίνεται να είναι η ακόλουθη:⁶⁸

1. Το εύρος των χωρικών υδάτων.
2. Ο καθορισμός των ορίων της υφαλοκρηπίδας.
3. Η στρατικοποίηση των νήσων του ανατολικού Αιγαίου.
4. Τα θέματα εναερίου χώρου (ελληνικός εθνικός εναέριος χώρος συν εναέρια κυκλοφορία).
5. Το θέμα των νησιών, νησίδων και βράχων στο Αιγαίο που δε έχουν δοθεί στην Ελλάδα ρητά με διεθνείς συνθήκες.
6. Η έλλειψη συμφωνίας με την Ελλάδα για τον καθορισμό των θαλασσίων συνόρων μεταξύ τους.
7. Τα προβλήματα του NATO στο Αιγαίο που αφορούν τη στρατιωτική NATOική διοίκηση και τον έλεγχο του Αιγαίου.

Η Άγκυρα θεωρεί πολύ σοβαρά τα πρώτα έξι ζητήματα.⁶⁹ Αν και δεν φαίνεται να απορρίπτει τελείως τη νομική-δικαστική οδό, ειδικά σε θέματα που θεωρεί τη νομική θέση της ισχυρή, πιστεύει ότι τα προβλήματα του Αιγαίου είναι κατά βάση πολιτικά και σε αυτό το επίπεδο θα επιλυθούν πολύ πιο ικανοποιητικά και όχι με την εμπλοκή ενός τρίτου μέρους.

Κατά την τουρκική πεποίθηση όλα ξεκινούν από το ότι η Ελλάδα εκλαμβάνει το Αιγαίο ως καθαρά ελληνικό, ως «ελληνική θάλασσα», σαν αν μην υπήρχε άλλη παράκτια

⁶⁷ Βλέπε για το σκεπτικό της ελληνικής αποτρεπτικής δύναμης Veremis 1982. Platias 1991.

⁶⁸ Βλέπε “Turkish-Greek Relations Aegean Problems” & “Further Reading on the Aegean Issues”, σε “Foreign Policy-Greece”, www.mfa.gov.tr. Επίσκεψη 5-12-2003 και 20-6-2006. Βλέπε επίσης S.Bolukbasi 1992. Gurel 1993. Gunduz 1996, 2001. Aydin 1997. Acer 2003.

⁶⁹ Βλέπε “Further Reading on the Aegean Issues”, σε “Foreign Policy-Greece”, www.mfa.gov.tr, Επίσκεψη 5-12-2003.

χώρα στη θάλασσα αυτή και μάλιστα με ακτογραμμή στο Αιγαίο σχεδόν 3000 μιλίων. Από τη δεκαετία του 1960 «η παράνομη στρατικοποίηση» των νήσων του ανατολικού Αιγαίου και οι πολλές άδειες σε ξένες εταιρίες για την υφαλοκρηπίδα σε περιοχές που δεν έχουν οριοθετηθεί και η πρόθεση για επέκταση των χωρικών υδάτων στα 12 μίλια, καθιστά την Ελλάδα απειλητική στο Αιγαίο και αναθεωρητική των θαλασσίων συνόρων και του *status quo* σε μία περιοχή στην οποία διακυβεύονται ζωτικά φύσης τουρκικά εθνικά συμφέροντα.

Μπροστά σε αυτή την «ελληνική πρόκληση» η Άγκυρα θεωρεί ότι διαθέτει δύο κύρια εργαλεία: (α) την πειθώ των νομικών και πολιτικών επιχειρημάτων της που ίσως τελικά οδηγήσουν την Ελλάδα στον ουσιαστικό διάλογο και στις διαπραγματεύσεις για συμφωνία συνολική στο Αιγαίο με στόχο λύσεις αμοιβαία αποδεκτές· και (β) την απειλή του *causus belli* (σε σχέση με την επέκταση της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12 μίλια) που δεν υπήρχε η Ελλάδα θα επέκτεινε τα χωρικά της ύδατα φιμώνοντας την Τουρκία και ζημιώνοντας την ανυπολόγιστα.⁷⁰

Ας δούμε τώρα μία-μία τις επτά διαφορές με έμφαση στη νομική τους διάσταση.

Υφαλοκρηπίδα

Η ελληνοτουρκική διαφορά ως προς την υφαλοκρηπίδα, για την ακρίβεια «ηπειρωτική υφαλοκρηπίδα» (*continental shelf*), όπως λέγεται στο διεθνές δίκαιο, του Αιγαίου αφορά την οριοθέτηση των εκατέρωθεν «κυριαρχικών δικαιωμάτων»⁷¹ μεταξύ των δύο παράκτιων χωρών του Αιγαίου Πελάγους.

Το ζήτημα παραμένει εκκρεμές και δεν έχει επιλυθεί με τους τρόπους που επιλύονται οι διάφορες που αφορούν υφαλοκρηπίδα μεταξύ παράκτιων χωρών. Οι διαφορές αυτές σε άλλες ανάλογες διενέξεις έχουν επιλυθεί οριστικά με τέσσερις τρόπους (α) με διακρατική συμφωνία κατόπιν διαπραγματεύσεων μεταξύ των παρακτίων χωρών (π.χ. περίπτωση Ελλάδας-Ιταλίας για την υφαλοκρηπίδα), (β) με συνδιαλλαγή (Ισλανδία-Norβηγίας σε σχέση με την υφαλοκρηπίδα της νορβηγικής νήσου Jan Mayen), (γ) με δικαστική απόφαση του

⁷⁰ Sezer 1984. Pazarcı 1988. Bilge 1989. Gurkan 1989. Yolga 1989. S.Bolukbasi 1992. Gurel 1993. Inan 1995. Inan & Baseren 1996. Aydin 1997. Gunduz 1996, 2001. Ayman 2001. Inan & Acer 2003. Acer 2003. D. Bolukbasi 2004. Βλέπε επίσης “Turkish-Greek Relations Aegean Problems”, “Further Reading on the Aegean Issues” και “Background Note on Aegean Dispute” σε “Foreign Policy-Greece”, www.mfa.gov.tr.

⁷¹ Όταν πρόκειται για υφαλοκρηπίδα τίθεται θέμα κυριαρχικών δικαιωμάτων (*sovereign rights*) και όχι κυριαρχίας καθεαυτής. Για τη νομική διαφορά μεταξύ κυριαρχίας και κυριαρχικών δικαιωμάτων, βλέπε λεπτομέρειες σε Ιωάννου & Στρατή 2000, 176-84.

Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης (ΔΔ) (π.χ. Μάλτα-Λιβύη για την υφαλοκρηπίδα), διαιτητικού δικαστηρίου (π.χ. Βρετανία-Γαλλία για την υφαλοκρηπίδα της Μάγχης) ή του Δικαστηρίου του Αμβούργου για το Δίκαιο της Θάλασσας και (δ) με συνδυασμό δικαστικών και διπλωματικών διαδικασιών, δηλαδή δικαστικών μορφών ειρηνικής επίλυσης των διαφορών που οδηγούν στη συνέχεια σε διπλωματικές μεθόδους επίλυσης (π.χ. υφαλοκρηπίδα Βόρειας Θάλασσας, μεταξύ Δανίας-Νορβηγίας-Γερμανίας, Κόλπος του Maine μεταξύ ΗΠΑ και Καναδά).

Το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας εμφανίστηκε ως διένεξη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στα μέσα της δεκαετίας του 1970. Κατά την Ελλάδα το θέμα έθεσε πρώτη η Τουρκία το 1973, με τις άδειες που έδωσε αφειδώς στην τουρκική εταιρεία πετρελαίου για εκμετάλλευση σε περιοχές που η Ελλάδα θεωρούσε ελληνική υφαλοκρηπίδα. Κατά την τουρκική άποψη τα πράγματα ξεκινάνε νωρίτερα με τις έρευνες στις οποίες είχε προβεί η Ελλάδα από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, σε περιοχές της ανοικτής θάλασσας όπου βέβαια η υφαλοκρηπίδα δεν έχει οριοθετηθεί.

Ας δούμε τα εκατέρωθεν επιχειρήματα. Τα νομικά επιχειρήματα της Ελλάδας είναι κατά βάση τέσσερα:⁷²

(α) Ότι κάθε κράτος και βέβαια η Ελλάδα έχει δικαίωμα μονομερούς οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας του, εν προκειμένω της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου.

(β) Τα νησιά έχουν πλήρη δικαιώματα στην υφαλοκρηπίδα όπως και τα ηπειρωτικά εδάφη, με βάση το ισχύον διεθνές δίκαιο, όπως προβλέπεται από τη Σύμβαση της Γενεύης του 1958 και από τη Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας (Μοντέγκο Μπέϊ, Τζαμάικας) του 1982. Πρόκειται για κανόνα που ισχύει και εθιμικά (στο εθιμικό διεθνές δίκαιο), οπότε δεσμεύει και την Τουρκία και ας μην έχει υπογράψει τις δύο αυτές συμβάσεις.

(γ) Για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας εφαρμοστέα είναι η αρχή της μέσης απόστασης, όπως προβλέπεται στο άρθρο 6 της Σύμβασης για την Υφαλοκρηπίδα του 1958 που επαναλήφθηκε στη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (1982), δηλαδή στο Αιγαίο η μέση απόσταση μεταξύ των ελληνικών νήσων του ανατολικού Αιγαίου και των τουρκικών παραλίων.

⁷² Βλέπε Ροζάκης 1976, 218-20. Του ιδίου 1988, 312-13 και 1989, 33. Επίσης Βαληνάκης 1989, 124. Ιωάννου & Στρατή 2000, 443-84. Ελληνικό υπουργείο εξωτερικών, «Η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας», σε «Εξωτερική Πολιτική-Τουρκία», www.mfa.gr. Επίσκεψη 4-12-2003.

(δ) Τα περί «ειδικών περιστάσεων» (στα οποία επιμένουν οι Τούρκοι) μπορεί να ληφθούν υπόψη κατ'εξάιρεση για άλλα ζητήματα των θαλασσών και όχι σε σχέση με την υφαλοκρηπίδα. Συνεπώς για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου δεν ισχύουν οι ειδικές περιστάσεις που να ακυρώνουν ή περιορίζουν την υφαλοκρηπίδα των ελληνικών νησιών, ούτε των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, που βρίσκονται πολύ κοντά στα τουρκικά παράλια.

Τα νομικά επιχειρήματα της Τουρκίας είναι επίσης τέσσερα:⁷³

(α) Η γεωλογική διαμόρφωση της ηπειρωτικής υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου που τέμνει το Αιγαίο περίπου στη μέση, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, όπως το 1969, στο Διεθνές Δικαστήριο (ΔΔ) (στην υπόθεση για την υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας σε σχέση με τη Γερμανία). Στη βάση της γεωλογίας, τα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου δεν δικαιούνται υφαλοκρηπίδας (παρά μόνο χωρικών υδάτων) μια και αποτελούν, γεωλογικά, προέκταση της Ανατολίας.

(β) Στο Αιγαίο ισχύουν οι γνωστές ως «ειδικές περιστάσεις» και «σχετικές περιστάσεις» ένεκα του γεγονότος ότι τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου είναι τόσο κοντά στα τουρκικά παράλια. Άρα δεν μπορεί να ισχύσει η μέση απόσταση ελληνικών νησιών ανατολικού Αιγαίου και Ανατολίας σε σχέση με τη υφαλοκρηπίδα, γιατί αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα η Τουρκία, η ετέρα παράκτια χώρα του Αιγαίου, με τεράστιο «μέτωπο» στη θάλασσα αυτή, να βρεθεί με μηδαμινή υφαλοκρηπίδα, κάτι το προδήλως άδικο.

(γ) Το Αιγαίο λόγω της διαμόρφωσης του και των νήσων του αποτελεί «ημίκλειστη θάλασσα» και ως εκ τούτου χρήζει ειδικών ρυθμίσεων. Στη θάλασσα αυτή δεν μπορούν να βρουν εφαρμογή οι γενικές προβλέψεις που ισχύουν για άλλες θάλασσες πιο ανοικτές. Στο πλαίσιο μιας θάλασσας όπως το Αιγαίο, τα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου δεν δικαιούνται να έχουν υφαλοκρηπίδα.

(δ) Υπό τις συνθήκες αυτές θα πρέπει για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας να εφαρμοστούν οι αρχές της ευθυδικίας (*equity*) γιατί μόνο έτσι μπορεί να προκύψει ένα δίκαιο και λογικό αποτέλεσμα στο διαμοιρασμό της υφαλοκρηπίδας μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας. Η υφαλοκρηπίδα προς οριοθέτηση είναι το σύνολο του Αιγαίου πέρα από τα 6 μίλια χωρικών

⁷³ Βλέπε ειδικά Pazarci 1988, 104-6. Gunduz 1996, 97-8, 103-12. Yolga 1989, 138-141. Επίσης Gurel 1993, 167-71. S.Bolukbasi 1992, 28, 33-36. Inan & Acer 2003, 33-35. Acer 2003, 152-56. D. Bolukbasi 2004. Περιέργως το τουρκικό υπουργείο εξωτερικών δεν αναφέρεται στα τουρκικά επιχειρήματα στην ιστοσελίδα του.

υδάτων των ηπειρωτικών και νησιωτικών περιοχών. Κατόπιν αυτού πιο λογικό και δίκαιο είναι να ισχύσει ως βάση της οριοθέτησης η μέση απόσταση μεταξύ των ηπειρωτικών εδαφών Ελλάδας και Τουρκίας.

Από το 1975 και έπειτα η ελληνοτουρκική διαφορά ως προς την υφαλοκρηπίδα έχει αποβεί, όπως διαπιστώνει ο Χρήστος Ροζάκης, κατά βάση «διαδικαστική διαφορά».⁷⁴ Ελλάδα και Τουρκία εμμένουν ανυποχώρητες στις θέσεις τους, που είναι πλέον ευρέως γνωστές και λίγο-πολύ οι ίδιες, από τη δεκαετία του 1970. Η κύρια μέριμνα και των δύο είναι ποια μέθοδος θα χρησιμοποιηθεί για να επιλυθεί η διαφορά αυτή ή, για την ακρίβεια, να πεισθεί η άλλη πλευρά να αποδεχθεί τη μέθοδο της «προτίμησης μας», τη δικαστική οδό η Ελλάδα, τις διαπραγματεύσεις που θα καταλήξουν σε συμφωνία η Τουρκία.

Η Ελλάδα υποστηρίζει, από τα τέλη του 1974 μέχρι και σήμερα (με εξαίρεση την περίοδο από τον Οκτώβριο του 1981 έως τα μέσα του 1986 που δεν δεχόταν καν τον στοιχειώδη διάλογο με την Τουρκία), ότι η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας είναι θέμα καθαρά νομικό και η μόνη υπάρχουσα διαφορά προς επίλυση στο Αιγαίο. Θα δεχόταν διαπραγματεύσεις μόνο στο μέτρο που αυτό θα οδηγούσαν σε συνυποσχετικό για προσφυγή σε διεθνή δικανική μηχανισμό επίλυσης. Πέρα από τη νομική διάσταση που συνηγορεί υπέρ της δικανικής λύσης, ένα βασικό πλεονέκτημα εδώ, η κρυφή γοητεία, θα λέγαμε, της διεθνούς δικαστικής απόφασης είναι το επιχείρημα που είχε διατυπώσει κατ'επανάληψη ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, στις κατ'ιδίαν συνομιλίες με Τούρκους ομολόγους τους, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970: ότι έτσι αποφεύγεται η εσωτερική κατακραυγή που αναπόφευκτα θα προκύψει από οποιαδήποτε διμερή συμφωνία για την οριοθέτηση, όσο αμοιβαία συμφέρουσα και να ήταν αυτή.

Ειδικά από το 1986 και έπειτα, η Αθήνα κλίνει περισσότερο προς την προσφυγή στο ΔΔ και όχι σε ένα *ad hoc* διαιτητικό δικαστήριο, κυρίως γιατί δύο λόγους. Πρώτον, επειδή τα διαιτητικά δικαστήρια είναι εν γένει ελαστικά στη διαδικασία που ακολουθούν. Δεύτερον, μία απόφαση διαιτητικού δικαστηρίου δεν διαθέτει την ίδια βαρύτητα και το κύρος με το ΔΔ, για να δύναται μία κυβέρνηση να δικαιολογήσει την εφαρμογή της, ειδικά αν η απόφαση έχει και δυσμενή στοιχεία για τη χώρα.⁷⁵

Ο Τουρκία θεωρεί τη διαφορά για την υφαλοκρηπίδα κυρίως πολιτική διαφορά, όχι γιατί δεν διαθέτει νομικές πτυχές, αλλά επειδή οι υφιστάμενοι νομικοί κανόνες του διακίου της θάλασσας δεν είναι δίκαιοι και ως εκ τούτου δεν δημιουργούν το κατάλληλο πλαίσιο για

⁷⁴ Βλέπε Rozakis 1997, 95.

⁷⁵ Βλέπε για στάθμιση αυτή κυρίως Dipla 1997, 170-71.

να επιλυθεί η διαφορά με δίκαιο τρόπο. Με άλλα λόγια μία νομική επίλυση θα ήταν μάλλον σε βάρος μίας δίκαιης λύσης. Αντίθετα σε μία διαπραγμάτευση θα ληφθούν υπόψη τόσο οι νομικές όσο και οι πολιτικές πτυχές της διαφοράς και θα ήταν δυνατόν να βρεθεί μία ικανοποιητική λύση και για τις δύο πλευρές που θα ήταν και πιο δίκαιη. Επίσης θεωρεί την ελληνική θέση, ότι υπάρχει μόνο ένα θέμα προς επίλυση και μία μόνο καταλληλότερη μέθοδος επίλυσης (η Χάγη), στάση άκρως αρνητική. Η θέση «ένα πρόβλημα-μία λύση» άλλωστε δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Οι διαφορές αυτές – και όχι μόνο η υφαλοκρηπίδα – είναι ευρέως αποδεκτές ως υπαρκτές από τη διεθνή νομική κοινότητα και βέβαια η ένταση στο Αιγαίο δεν οφείλεται μόνο στην υφαλοκρηπίδα.⁷⁶

Μία άλλη θεμελιώδης πλευρά του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας είναι οι ζωτικές ανάγκες που διακυβεύονται - ή τα δύο μέρη πιστεύουν ότι διακυβεύονται - και οι συναφείς φόβοι των δύο κρατών. Για την Ελλάδα ο κύρια ανησυχία είναι ο εγκλωβισμός των νήσων του ανατολικού Αιγαίου από τουρκική υφαλοκρηπίδα, που θα εμπόδιζε την απρόσκοπτη επικοινωνία και δυσχερή πρόσβαση στα ελληνικά νησιά. Μπορεί βέβαια ο έλεγχος της υφαλοκρηπίδας να μην αποτελεί καθεαυτού κυριαρχία αλλά «κυριαρχικά δικαιώματα», νομικά δηλαδή κάτι λιγότερο, αλλά η διαφορά δεν είναι στην ουσία τόσο μεγάλη ή ευδιάκριτη και πάντως είναι ακατανόητη στους μη νομικούς. Επίσης υπάρχει ο φόβος ότι μπορεί να αποτελέσει εφιαλτήριο για έρπουσα κυριαρχία της Τουρκίας και επί των νήσων του ανατολικού Αιγαίου ή περιορισμό της ελληνικής κυριαρχίας αν όχι *de jure* πάντως *de facto*. Έτσι πολύ πιο ασφαλής θεωρείται η δικαστική διαδικασία της Χάγης μετά από συνομολόγηση κατάλληλου συνυποσχετικού που να αποκλείει τον εγκλωβισμό των νήσων.

Από την πλευρά της η Τουρκία δεν μπορεί να δεχθεί ή να ανεχθεί το Αιγαίο να γίνει στην ουσία ελληνική λίμνη, με την υιοθέτηση της μέσης γραμμής όχι στο μέσο του Αιγαίου αλλά μεταξύ των νήσων του ανατολικού Αιγαίου και της τουρκικής ακτής. Στην περίπτωση αυτή η προς διευθέτηση υφαλοκρηπίδα θα ήταν αμελητέα και το Αιγαίο θα γινόταν πράγματι ελληνικό. Αν μάλιστα η αιγιαλίτιδα ζώνη επεκτεινόταν από την Ελλάδα στα 12 μίλια το θέμα της υφαλοκρηπίδας θα λυνόταν αυτομάτως σε βάρος της.

Αιγιαλίτιδα ζώνη

Το ζήτημα της αιγιαλίτιδας ζώνης (ή των χωρικών υδάτων) προκύπτει από την πιθανότητα η Ελλάδα να επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα στο Αιγαίο από τα 6 ναυτικά μίλια στα οποία

⁷⁶ Βλέπε “Turkey’s Views Regarding the Settlement of the Aegean Problems”, σε “Further Reading on the Aegean Issues”, σε “Foreign Policy-Greece”, mfa.gov.tr. Επίσκεψη 5-12-2003. Επίσης Gunduz 1996, 99.

βρίσκεται τώρα, στ 12, δυνατότητα που της δίδεται από τη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (υιοθέτηση το 1982, εν ισχύει από το 1994). Αν δηλαδή η Ελλάδα εγκαταλείψει αυτό το δικαίωμα που έχει από το διεθνές δίκαιο της θάλασσας, το θέμα δεν υφίσταται καν. Αλλά αυτό δεν έχει συμβεί και, από το 1995 και μετά,⁷⁷ η Ελλάδα επίσημα δηλώνει ότι επιφυλάσσεται να προχωρήσει, με μονομερή εσωτερική πράξη (όπως έχει το δικαίωμα), στη διεύρυνση, όταν κρίνει τη στιγμή κατάλληλη. Τι θα σήμαινε όμως μία τέτοια διεύρυνση;

Με την επέκταση στα 12 μίλια, η Ελλάδα σχεδόν θα διπλασίαζε την κυριαρχία της στα χωρικά ύδατα του Αιγαίου από 35% σήμερα (με τα 6 μίλια) στα 64% (με τα 12 μίλια), ενώ αν η Τουρκία αύξανε τα χωρικά της ύδατα στα 12 μίλια η αύξηση θα ήταν μηδαμινή, από 8.8.% στα 10%. Επίσης με την διεύρυνση η ανοικτή θάλασσα στο Αιγαίο θα περιοριζόταν από 56% μόλις στα 26.1%. Το Αιγαίο θα καθίστατο σχεδόν κλειστή ελληνική θάλασσα μια και θα υπήρχε αδιατάρακτη συνέχεια χωρικών υδάτων από το Σούνιο ως τα Δωδεκάνησα και την Κρήτη. Η Τουρκία από τέσσερα ανοίγματα που έχει τώρα (με τα 6 μίλια), θα είχε μόνο δύο ανοίγματα και μάλιστα πολύ στενά προς την ανοικτή θάλασσα, μεταξύ Λέσβου και Χίου και Χίου και Σάμου, τα οποία όπως θα της επέτρεψαν μία σύντομη διέλευση στην ανοικτή θάλασσα, γιατί στη συνέχεια θα βρισκόταν στην ανάγκη να περάσει από ελληνικά χωρικά ύδατα αν ήθελε να πλεύσει προς τη Μεσόγειο ή προς τα Στενά. Ο μόνος τρόπος για να φθάσει στα Στενά είναι να πλεύσει ακτή-ακτή με διάφορες στροφές ως τον προορισμό της αντί της συντομότερης ευθείας γραμμής. Θα πρέπει δηλαδή η Τουρκία σε όλες τις περιπτώσεις να διέρχεται υπό καθεστώς αβλαβούς διέλευσης, από θάλασσα υπό ελληνική κυριαρχία. Επιπλέον, όπως είπαμε με τη διεύρυνση λύνεται συνολικά και το θέμα της υφαλοκρηπίδας τελείως σε βάρος της Τουρκίας.

Όλες αυτές οι συνέπειες έχουν οδηγήσει την Τουρκία στο να δηλώσει ότι η διεύρυνση συνιστά *casus belli* (αιτία πολέμου) μια και πλήττονται καίρια τα συμφέροντα της ως παράκτιας χώρας. Το κύριο επιχείρημα της Τουρκίας περιστρέφεται γύρω από το γεγονός ότι με τα 12 μίλια το Αιγαίο μετατρέπεται στη πράξη σε «ελληνική λίμνη». Το αποτέλεσμα είναι να περιορισθεί δραστικά η ελευθερία των θαλασσών για την ίδια αλλά και για πολλές άλλες χώρες των οποίων τα πλοία διέρχονται από το Αιγαίο προς την υπόλοιπη Μεσόγειο ή προς τη Μαύρη Θάλασσα. Υποστηρίζει ότι χρειάζεται τουλάχιστον τις τέσσερις υπάρχουσες διεξόδους στην ανοικτή για λόγους εμπορικούς και οικονομικούς, για να μπορεί να καλύψει τον αυξανόμενο πληθυσμό στα παράλια του Αιγαίου, αλλά και για λόγους αμυντικούς. Υποστηρίζει επίσης ότι η διεύρυνση στα 12 μίλια δεν είναι υποχρεωτική για τα κράτη, αλλά

⁷⁷ Στη δεκαετία του 1970 επί Κωνσταντίνου Καραμανλή, ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε διαβεβαιώσει τους Τούρκους ότι η Ελλάδα δεν είχε την πρόθεση να επεκταθεί πέραν των 6 μιλίων, πλην όμως δεν ήθελε να προβεί σε σχετική επίσημη δήλωση.

ένδειξη της μέγιστης δυνατής διερεύνησης που επιτρέπεται (κάτι που είχε υποστηρίξει και κατά την διάρκεια των πολυμερών διαπραγματεύσεων στη τρίτη διάσκεψη του ΟΗΕ για το δίκαιο της θάλασσας) γι' αυτό και δεν έχει εφαρμοσθεί από όλες τις χώρες. Το Αιγαίο ως ημίκλειστη θάλασσα είναι κατεξοχήν ακατάλληλο για μονομερή επέκταση πέραν των 6 μιλίων. Η διεύρυνση στα 12 μίλια ή στα 10 μίλια θα συνιστούσε κατάχρηση δικαιώματος από μέρους τη Ελλάδας και εχθρική πράξη μια και θα εγκλωβιζόταν συνολικά η άλλη παράκτια χώρα. Άλλωστε με τα υπάρχοντα 6 μίλια εξυπηρετούνται πλήρως τα ελληνικά συμφέροντα, προς τι λοιπόν η επέκταση, για να βλάψουν οι Έλληνες τους γείτονες τους;

Η Ελλάδα αντιτάσσει ότι οι τουρκικές απόψεις δεν βρίσκουν έρεισμα στο υπάρχον διεθνές δίκαιο και στη διεθνή πρακτική. Το νέο δίκαιο της θάλασσας δεν μιλάει για εξαιρέσεις και διαφοροποίηση κατά περίπτωση, ανάλογα με τις συνθήκες που υπάρχουν σε κάθε θάλασσα. Όσο για τις ημίκλειστες θάλασσες το δίκαιο της θάλασσας δεν αποδέχεται την καθιέρωση ειδικών καθεστώτων γι' αυτές, ούτε υπάρχει τέτοια έννοια στο υπάρχον διεθνές δίκαιο της θάλασσας. Η μόνη επιταγή σε σχέση με παράκτιες χώρες είναι η συνεργασία για ορισμένα θέματα που αφορούν την κοινή τους θάλασσα. Χρησιμοποιείται επίσης και το αμφιβόλου αξίας επιχείρημα ότι η Τουρκία έχει επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα στη Μαύρη Θάλασσα και τα νότια της παράλια στη Μεσόγειο. Από την άλλη η Ελλάδα δηλώνει ότι ως ναυτική χώρα, ενδιαφέρεται για την ελευθερία της ναυσιπλοΐας και θα ήταν γι' αυτήν αδιανόητο να θέσει όρια στην αβλαβή διέλευση στην περίπτωση που θα επέκτεινε την αιγιαλίτιδα ζώνη της στα 12 μίλια. Τέλος δεν έχει μέχρι σήμερα προβεί στην επέκταση για λόγους προαγωγής των φιλικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών αλλά θα ήταν αδιανόητο να απεμπολήσει ένα δικαίωμα που της δίδεται από το διεθνές δίκαιο.

Από πλευράς ουσίας δεν χωράει αμφιβολία ότι μια διεύρυνση θα έθιγε τα συμφέροντα της Τουρκίας κατά τρόπο καίριο, εγκλωβίζοντας την τελείως. Συνεπώς δικαιολογημένα θεωρεί το ζήτημα αυτό το σημαντικότερο από τις διαφορές στο Αιγαίο και είναι η προτεραιότητα της στη λίστα των διαφορών. Είναι δε σαφές ότι καμία τουρκική κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να σηκώσει το βάρος απώλειας των υπαρχόντων διαδρόμων που τώρα έχει στην ανοικτή θάλασσα. Η αβλαβής διέλευση (ή νέα αντίληψη περί ελεύθερης διέλευσης) από χωρικά ύδατα ενέχει δεσμεύσεις για το διερχόμενο πλοίο. Πρέπει μεταξύ άλλων η διέλευση να είναι συνεχής, ταχεία και να μη θέτει σε κίνδυνο την ειρήνη, τη δημόσια τάξη και την ασφάλεια της παράκτιας χώρας, που σημαίνει ότι δεν επιτρέπονται μία σειρά από ενέργειες όπως η αλιεία, η έρευνα, οι παρεμβολές στις τηλεπικοινωνίες, κλπ. Με άλλα λόγια μπορεί η παράκτιος χώρα να δημιουργήσει αν θέλει επίτηδες προβλήματα στον διερχόμενο ξένο σκάφος σε μία σειρά από θέματα.

Η Ελλάδα από την πλευρά της είναι εύλογο να μην είναι έτοιμη να απεμπολήσει ένα δικαίωμα που της δίδεται ξεκάθαρα από το διεθνές δίκαιο και μάλιστα να το κάνει μονομερώς σε ένδειξη καλής θέλησης, χωρίς τουλάχιστον απτά και άξια λόγου ανταλλάγματα σε μία συνολικότερη διαπραγμάτευση για το Αιγαίο.

Εθνικός εναέριος χώρος

Ως προς τον εθνικό εναέριο χώρο της Ελλάδας, η χώρα παρουσιάζει το εντελώς ανορθόδοξο καθεστώς να έχει εναέριο χώρο μεγαλύτερο, αντί τον ίδιο, με τα χωρικά ύδατα. Η διεύρυνση του εναερίου χώρου στα δέκα μίλια (από τα τρία που προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάννης), έλαβε χώρα το 1931 (Νόμος 5017) επί κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου και είχε γίνει τότε αποδεκτή από την Τουρκία, σε μία εποχή φιλικών σχέσεων που η εναέρια κυκλοφορία, πολιτική και στρατιωτική ήταν αμελητέα.

Δεκαετίες μετά, συγκεκριμένα από το 1975, εμφανίσθηκαν οι πρώτες αμφισβητήσεις από πλευράς Τουρκίας που από λεκτικές έγιναν στη συνέχεια και έμπρακτες με υπερπτήσεις τουρκικών πολεμικών αεροπλάνων στα επιπλέον τέσσερα μίλια προκειμένου να αμφισβητηθεί και στην πράξη το καθεστώς αυτό. Τα τουρκικά επιχειρήματα βασίζονται στο υπάρχον διεθνές δίκαιο, στη Σύμβαση των Παρισίων για την εναέρια κυκλοφορία του 1919 και στη Σύμβαση του Σικάγο του 1944, όπου είναι σαφές ότι ο εθνικός εναέριος χώρος εκάστης χώρας βρίσκεται ακριβώς υπεράνω των εδαφών και της αιγιαλίτιδας ζώνης, όχι πάρα πέρα που ο εναέριος χώρος είναι διεθνής. Η επίσης Τουρκία υποστηρίζει ότι δεν είχε λάβει γνώση του διατάγματος του 1931 για να αντιδράσει αρνητικά (σημειωτέον ότι ως προς αυτό το σημείο ψεύδεται).

Η Ελλάδα υπερασπίζεται τα ανορθόδοξα αυτά καθεστά με τρία επιχειρήματα. Πρώτον, ότι ο εναέριος χώρος συνιστά στην ουσία μία δεύτερη αιγιαλίτιδα ζώνη που δεν ξεπερνάει το όριο των δώδεκα μιλίων. Δεύτερον, ότι η ανεμπόδιστη αυτή εφαρμογή επί σχεδόν μισό αιώνα έχει δημιουργήσει ένα είδος τοπικού διεθνούς εθίμου στην περιοχή. Τρίτον, το καθεστώς είχε γίνει σιωπηρά αποδεκτό από την Τουρκία τότε και δεν την είχε ενοχλήσει επί σχεδόν μισό αιώνα, ως εκ τούτου δεν μπορεί να τίθεται τώρα υπό αμφισβήτηση. Κατά τη θέση Ελλήνων αναλυτών της «σκληρής» γραμμής κατά της Τουρκίας, εφόσον οι τούρκοι κοιμήθηκαν επί δεκαετίας και δεν διαμαρτυρήθηκαν τώρα πρέπει να πληρώσουν για την αμέλεια τους.

Τα ελληνικά επιχειρήματα μπορεί να μην στερούνται από ευρηματικότητα, αλλά η έλλειψη αντιστοιχίας δεν παύει να αποτελεί μοναδική παγκόσμια πρωτοτυπία που δεν

συνάδει με το διεθνές δίκαιο. Από την άλλη είναι κατανοητό η Ελλάδα να μην μπορεί εύκολα να απεμπολήσει ένα δικαίωμα που απολαμβάνει για μισό αιώνα. Πώς θα δικαιολογούσε στην ευέξαπτη ελληνική κοινή γνώμη, τη μείωση της κυριαρχίας της όσο και αν αυτή αντιβαίνει προς τα διεθνώς κείμενα; Επιπλέον διαθέτει και αναμφισβήτητη διαπραγματευτική χρησιμότητα σε ένα ευρύτερο πακέτο επίλυσης των διαφορών του Αιγαίου. Όσο για την Τουρκία το γεγονός ότι φτάνει στο σημείο να παραβιάζει τον ελληνικό εναέριο χώρο, πράγμα που οδηγεί σε επικίνδυνες αναχαιτίσεις, είναι άκρως ανησυχητικό και δείγμα επιθετικής διάθεσης.

Αποστρατικοποίηση των νήσων του ανατολικού Αιγαίου

Η ελληνοτουρκική διαφορά σε σχέση με την αποστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου προκύπτει από το γεγονός της επαναστρατικοποίησης των νησιών από την πλευρά της Ελλάδας, για την ακρίβεια, της στρατικοποίησης, μια και τα νησιά αυτά αποκτήθηκαν από την Ελλάδα με καθεστώς αποστρατικοποίησης.

Το καθεστώς της αποστρατικοποίησης των ελληνικών νήσων του ανατολικού Αιγαίου δεν είναι ενιαίο, αλλά ορίζεται από τρία διαφορετικά νομικά καθεστώτα, ένα για κάθε κατηγορία νησιών. Συγκεκριμένα:

1. Τα νησιά Λήμνος και Σαμοθράκη διέπονται, κατά την Τουρκία, από τη Σύμβαση της Λωζάννης για τα Στενά (1923) και, κατά την Ελλάδα, από τη Σύμβαση του Μοντραί του 1936 που αντικατέστησε την προηγούμενη Σύμβαση συνολικά (κατά την Ελλάδα).
2. Τα νησιά Μυτιλήνη, Χίος, Σάμος και Ικαρία διέπονται από τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης (1923).
3. Τα Δωδεκάνησα διέπονται από τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων (1946).

Η Λήμνος και η Σαμοθράκη μαζί με τις νήσους Ίμβρο, Τένεδο και Λαγούσες που περιήλθαν στην Τουρκία, προβλεπόταν να παραμείνουν αποστρατικοποιημένες μαζί με την περιοχή των Στενών (Δαρδανέλλια και Βόσπορος) με βάση το άρθρο 4 της Συνθήκης της Λωζάννης για τα Στενά (1923). Στο συνέχεια όμως, με τη Συνθήκη του Μοντραί (1936), με τουρκική πρωτοβουλία, κατόπιν προσυνεννόησης με τη Βρετανία και την Ελλάδα, άλλαξε το καθεστώς αποστρατικοποίησης που περιόριζε την τουρκική κυριαρχία στα Στενά. Η Συνθήκη του Μοντραί διευκρινίζει ότι αντικαθιστά το σχετικό καθεστώς της προηγούμενης συνθήκης για τα Στενά αλλά αναφέρεται ρητά μόνο στις νήσους υπό τουρκική κυριαρχία. Η μη αναφορά στις δύο ελληνικές νήσους έχει οδηγήσει τη Τουρκία να αμφισβητήσει το δικαίωμα

της Ελλάδας να στρατικοποιήσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη, θέμα που έχει θέσει από το 1969 και έπειτα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η έλλειψη μνείας στη Συνθήκη του Μοντραί αποτέλεσε παράλειψη και σφάλμα της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Μοντραί για το οποίο ευθύνεται η τότε κυβέρνηση του Ιωάννη Μεταξά και ο αρχηγός της ελληνικής αντιπροσωπείας στη διάσκεψη, μέγας νομικός διεθνολόγος Νικόλαος Πολίτης. Ωστόσο τα ελληνικά νομικά επιχειρήματα σε αυτή την περίπτωση στρατικοποίησης φαίνονται ισχυρά. Η Ελλάδα υποστηρίζει ότι η νέα συνθήκη αντικατέστησε την προηγούμενη κάτι που άλλωστε αναφέρεται στην αρχή της νέας συνθήκης. Επίσης μία μεταγενέστερη συνθήκη για το ίδιο θέμα και από τα ίδια κράτη-μέρη από μόνη της αντικαθιστά την προηγούμενη, με βάση το γενικό νομικό κανόνα *lex posterior derogat priori*. Στις προσυνεννοήσεις που είχαν γίνει η Τουρκία είχε προφορικά αλλά και γραπτά τονίσει την ταυτόχρονη απαλλαγή από το καθεστώς αποστρατικοποίησης των δικών της όσο και των ελληνικών νήσων. Η σχετική βούληση προκύπτει από τις δηλώσεις του Πολίτη στη διάσκεψη και από δηλώσεις εκεί των Τούρκων ομολόγων του. Η παραδοχή αυτή και ερμηνεία γίνεται ακόμη πιο ισχυρή, όταν κατά τη διάρκεια της κύρωσης της Συνθήκης του Μοντραί στη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση, ο Τούρκος υπουργός εξωτερικών Ρουστού Αράς, το αποδέχθηκε κατηγορηματικά παρουσία μάλιστα του πρωθυπουργού Ισμέτ Ίνονου. Επίσης η ελληνική πλευρά επισημαίνει και ένα ακόμη στοιχείο, ότι σε συνέχεια της υιοθέτησης της Συνθήκης, η ελληνική κυβέρνηση προέβη σε στρατιωτική παρουσία στις νήσους, δηλαδή ενάσκησε αμέσως τα δικαιώματα της χωρίς να υπάρξει τότε καμία αρνητική τουρκική αμφισβήτηση ή άλλη αντίδραση.

Η τουρκική πλευρά, αντιτείνει ότι η μη αναφορά στο Μοντραί δεν είναι τυχαία, αφού υπάρχει ρητή μνεία στα τουρκικά νησιά. Συνεπώς για τις δυο ελληνικές νήσους ισχύει το αρχικό καθεστώς της Λωζάννης. Επίσης ότι η Διάσκεψη του Μοντραί έγινε ακριβώς για να απαλλαγεί εκείνη από δουλείες, που ήταν σε βάρος της ασφάλειας και κυριαρχίας της, και όχι για να λάβει χώρα μία συνολική αποστρατικοποίηση. Η Άγκυρα θεωρεί τη δήλωση του Αράς χωρίς νομική ισχύ αλλά απλώς χειρονομία καλής θέλησης προς την Ελλάδα σε μία εποχή που οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών ήταν πολύ φιλικές. Επίσης η Τουρκία υποστηρίζει ότι τα νησιά δεν στρατικοποιήθηκαν τότε αλλά μεταγενέστερα, στη δεκαετία του 1960. Δηλαδή η Ελλάδα δεν άσκησε το όποιο δικαίωμα νόμιζε ότι είχε για να δώσει την ευκαιρία στη Τουρκία να αρνηθεί το δικαίωμα αυτό τότε.

Σε ότι αφορά τη δεύτερη ομάδα νησιών (Λέσβο, Χίο, Σάμο και Ικαρία), κανονικά ισχύει μέχρι σήμερα το άρθρο 13 περί της μερικής αποστρατικοποίησης της Συνθήκης της

Λωζάννης (1923). Η Ελλάδα άρχισε να παραβαίνει το άρθρο αυτό στα μέσα της δεκαετίας του 1960 στρατικοποιώντας τα νησιά πέρα των επιτρεπτών ορίων. Στις σχετικές ωστόσο διαμαρτυρίες της Τουρκίας το 1969 και το 1970 η Ελλάδα απαντούσε ότι δεν είχε υπερβεί τα επιτρεπτά όρια, κάτι που φάνηκε να ικανοποιεί τότε την Τουρκία..

Σε αντίθεση με την προηγούμενη περίπτωση η τουρκική θέση φαίνεται να είναι εδώ νομικά πιο ισχυρή από την ελληνική. Η ελληνική πλευρά κραδαίνει ένα βασικό επιχείρημα, ότι ασκεί το αναφαίρετο δικαίωμα στην άμυνα της, με δεδομένη την απειλητική στάση της Τουρκίας, όπως προκύπτει από την εισβολή και συνεχιζόμενη παράνομη κατοχή της Κύπρου, το *causus belli* που επικρέμεται απειλητικό (κατά παράβαση του Χάρτη του ΟΗΕ που απαγορεύει τόσο τη χρήση όσο και την απειλή βίας) και τη δημιουργία της 4ης Τουρκικής Στρατιάς (τη γνωστή ως Στρατιάς του Αιγαίου).

Η Τουρκία αντιτείνει ότι οι απειλές άρχισαν πρώτα από την ελληνική πλευρά, μια και είχε προηγηθεί η στρατικοποίηση της δημιουργίας της 4ης Στρατιάς και γινόντουσαν σαφείς προσπάθειες ένωσης όλης της Κύπρου με την Ελλάδα και με τη χρήση ένοπλης βίας (1955-1958 και 1964-1974). Όσο για την άμυνα, το δικαίωμα αυτό ισχύει όταν έχει εκδηλωθεί επίθεση και όχι πριν (και όντως έτσι ορίζεται το φυσικό δικαίωμα στην άμυνα στο διεθνές δίκαιο και στον Χάρτη του ΟΗΕ). Σε αυτό το επιχείρημα η ελληνική πλευρά αντιτείνει ότι για να μπορεί να αντιδράσει επιτυχώς και να αποκρούσει τον επιτιθέμενο, θα πρέπει πρώτα να έχει κάνει την απαραίτητη προπαρασκευή. Αλλιώς δεν θα είναι καν σε θέση να ασκήσει το δικαίωμα της αυτό μια και θα είναι πολύ αργά όταν θα έχει υποστεί στρατιωτική επίθεση από τη Τουρκία η οποία μάλιστα διαθέτει εκτεταμένη ακτή και τον μεγαλύτερο αριθμό αποβατικών σκαφών στο ΝΑΤΟ (τον δεύτερο μετά τις ΗΠΑ). Επίσης τονίζει ότι η όλη οχύρωση των νήσων αυτών είναι καθαρά αμυντική και όχι επιθετική και ότι δεν αποτελεί χρήση ή απειλή χρήση ένοπλης βίας και ότι, εν πάση περίπτωση, αν τυπικά η Ελλάδα παρανομεί πρόκειται για «παρανομία έναντι τουρκικής παρανομίας» (συνεχιζόμενη κατοχή στην Κύπρο, *casus belli*, κλπ.).

Σε ότι αφορά τα Δωδεκάνησα οι σχετικές διατάξεις περί αποστρατικοποίησης υπάρχουν στη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων (1946), με τις οποίες οι δεκατέσσερις (και όχι δώδεκα) νήσοι των Δωδεκανήσων παραχωρήθηκαν από την ηττημένη Ιταλία στην Ελλάδα. Στην συνθήκη αυτή κράτη-μέρη είναι εκτός από την Ελλάδα και την Ιταλία, οι κύριοι νικητές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και όχι η Τουρκία. Η ελληνική επιχειρηματολογία, πέραν από τα περί δικαιώματος στην νόμιμη άμυνα, είναι ότι η συμφωνία δεν έχει την Τουρκία ως κράτος-μέρος της Συνθήκης. Πρόκειται για περίπτωση που αφορά άλλα μέρη (*res inter alliis acta*) και έτσι δεν έχει το δικαίωμα να προβάλει αιτιάσεις ή διαμαρτυρίες. Οι υποχρεώσεις

απορρέουν μόνο για τους υπογράψαντες. Επιπλέον ότι η σκοπιμότητα της αποστρατικοποίησης έγινε στο πλαίσιο της σύγκρουσης Ανατολής-Δύσης, κυρίως μπροστά στους φόβους η ΕΣΣΔ να ζητήσει αγκυροβόλια και στρατιωτική της παρουσία στην περιοχή αυτή.

Η τουρκική πλευρά αντιτείνει ότι η αποστρατικοποίηση δεν μπορεί να μην έχει και την ασφάλεια της Τουρκίας στους στόχους της, αφού τα νησιά είναι σε απόσταση αναπνοής από τα τουρκικά παράλια, με προφανή επακόλουθα γι' αυτήν. Τα Δωδεκάνησα αποτελούν σημαντική αλυσίδα νησιών σε καίριο σημείο της θαλάσσιας οδού προς τη Μεσόγειο, οπότε η Συνθήκη των Παρισίων έχει χαρακτήρα που αφορά πλείονα κράτη και βέβαια και την ίδια και δυννητικά τους πάντες (*erga omnes*). Άλλωστε η ελληνική στρατικοποίηση ποιόν στοχεύει;

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πέρα από τα αντανάκλαστικά που έχει δημιουργήσει η εμπειρία της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, ή Ελλάδα αισθάνεται απειλούμενη από την 4η Στρατιά και τον μεγάλο αποβατικό στόλο της Τουρκίας. Οι δε κατά καιρούς αναφορές σημαίνοντων Τούρκων πολιτικών σε «νησιά του Αιγαίου» αντί ελληνικών νησιών ή στο γεγονός ότι η παραχώρηση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα το 1946 ήταν άδικη, ενισχύει την πεποίθηση της μη αναγνώρισης της ελληνικής κυριαρχίας και επερχόμενου τουρκικού επεκτατισμού με πρώτα τα ευάλωτα αυτά νησιά το ανατολικού Αιγαίου. Σε ότι αφορά πάντως την απειλή που δημιουργεί η 4η Στρατιά του Αιγαίου, Τούρκοι ειδικοί διατείνεται ότι πρόκειται περισσότερο για στρατιά «στα χαρτιά» παρά για αξιοσημείωτη δύναμη αντίκρου στα ελληνικά νησιά. Όσο για τα περί νησιών του Αιγαίου ή Στρατιάς του Αιγαίου, είναι απλώς η ονομασία που χρησιμοποιείται στην Τουρκία και για τα παράλια της και δεν ενέχει επεκτατικές βλέψεις ή αμφισβήτηση κυριαρχίας. Άλλωστε χρονικά η 4η Στρατιά συστήθηκε, όπως είπαμε, μετά την στρατικοποίηση των νήσων αυτών. Όσο για τον αποβατικό στόλο είναι σε κακό χάλι, για «παλιοσίδερα» λένε Τούρκοι διεθνολόγοι σε κατ' ιδίαν συζητήσεις με Έλληνες συναδέλφους τους.

Ίμια/Καρντάκ και «γκρίζες ζώνες»

Η υπόθεση των Ίμια/Καρντάκ εμφανίσθηκε, απρόσμενα, τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1996. Οι δύο αυτές νησίδες αποτέλεσαν το εφαλτήριο για να μιλήσει η Τουρκία και για πολλές άλλες περιοχές, «γκρίζες ζώνες» όπως τις αποκαλεί. Πρόκειται κατ' αυτήν για τις περιοχές εκείνες στο Αιγαίο που τα υδάτινα σύνορα Ελλάδας-Τουρκίας δεν είναι επακριβή. Υφίσταται «απροσδιοριστία» (*indeterminacy*) που χρειάζεται αποσαφήνιση, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί καλύτερα με την οδό των διμερών διαπραγματεύσεων.

Ας περάσουμε στη νομική επιχειρηματολογία, ξεκινώντας με τις τουρκικές θέσεις αυτή τη φορά, που στην Ελλάδα θεωρούνται πολύ αδύναμες ειδικά σε αυτή τη διαφορά.⁷⁸ Η τουρκική νομική επιχειρηματολογία στηρίζεται κυρίως στα εξής επιχειρήματα:⁷⁹

1. Κατά τη Συνθήκη της Λωζάννης «τα νησιά που βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη από τα τρία μίλια της ασιατικής ακτής θα παραμείνουν υπό τουρκική κυριαρχία». Η διατύπωση αυτή σημαίνει ότι θα ανήκουν στην Ελλάδα μόνο τα νησιά πέραν των τριών μιλίων που τα ονόματα τους αναφέρονται ρητά στη Συνθήκη.
2. Υπάρχει μία ιταλοτουρκική συμφωνία που υπογράφηκε τον Ιανουάριο του 1932 που αφορά το Καστελόριζο και τα αντίστοιχα τουρκικά παράλια. Πλην όμως αυτή δεν ασχολείται με τους «βράχους Καρντάκ» που βρίσκονται πολύ πιο βόρεια και όχι στην περιοχή αυτή. Υπάρχει και ένα πρωτόκολλο, αυτό της 28^{ης} Δεκεμβρίου του 1932, μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας, που όντως αναφέρει τους «Βράχους Καρντάκ» (όπως υποστηρίζει η Ελλάδα). Αλλά το πρωτόκολλο αυτό δεν ολοκληρώθηκε νομικά, γιατί δεν κυρώθηκε από τη τουρκική βουλή (τη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση) και δεν κατατέθηκε για καταγραφή στην Κοινωνία των Εθνών, όπως αντίθετα έγινε με τη Συμφωνία του Ιανουαρίου. Η ξεχωριστή αυτή συμφωνία δεν ολοκληρώθηκε, λόγω διχογνωμιών μεταξύ Τουρκίας και Ιταλίας.
3. Αναφορά στα Δωδεκάνησα γίνεται στη Συνθήκη της Λωζάννης (1923) και στη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων (1946). Με τη Συνθήκη της Λωζάννης τα Δωδεκάνησα παραμένουν ιταλικά (είχαν καταληφθεί από την Ιταλία το 1912), καθώς η Τουρκία (η διάδοχος χώρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) παραιτείται από αυτά, και με τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων τίθενται υπό ελληνική κυριαρχία. Και στις δύο περιπτώσεις αναφέρονται τα νησιά των Δωδεκανήσων, ένα προς ένα, και γίνεται επιπλέον λόγος για *dependent islets* (εξαρτημένες νησίδες), στη Συνθήκη της Λωζάννης, και *adjacent islets* (συνορεύουσες νησίδες), στη Συνθήκη των Παρισίων. Δεν γίνεται λόγος για «βράχους» όπως είναι τα Καρντάκ. Οι βράχοι Καρντάκ δεν μπορεί να θεωρηθούν νησίδες της Καλύμνου, μια και απέχουν 5,5 ν.μίλια από αυτήν και είναι πολύ μικρά. Η «εξαρτημένη» νησίδα της Καλύμνου είναι προφανώς η νησίδα Καλόλιμνος, σε απόσταση 1,5 ν.μιλίων από την Κάλυμνο. Στο διεθνές δίκαιο δεν υπάρχει η έννοια του «εξαρτημένης της εξαρτημένης» νησίδας. Οι Βράχοι Καρντάκ απέχουν 3,6 και 3,9 ν.μίλια, αντιστοίχως, από τα τουρκικά ηπειρωτικά

⁷⁸ Economides 1997α, 321-52. Ιωάννου & Στρατή 2000, 500.

⁷⁹ Βλέπε κυρίως Pazarcı 1997, 353-89, Inan & Baseren 1996, 64-66 και Baseren 1998, 85-120. Επίσης Acer 2003, 19-22, 32-4, Inan & Acer 2003, 6-9, 25. Kurumahmut & Baseren 2004, 1, 13-33. Επίσης “The Kardak Dispute”, σε “Foreign Policy-Greece”, www.mfa.gov.tr. Επίσκεψη 5-12-2003.

παράλια. Γι αυτό άλλωστε η Τουρκία τα θεώρησε, καλή τη πίστη, μέρος της δικής της αιγιαλίτιδας ζώνης.

Η Ελλάδα αντιτείνει τα ακόλουθα νομικά επιχειρήματα στις τουρκικές αιτιάσεις:⁸⁰

1. Στη Συνθήκη της Λωζάννης η Τουρκία αποποιήθηκε των δικαιωμάτων της επί όλων των νήσων του Αιγαίου που κείνται σε απόσταση μεγαλύτερη των τριών μιλίων από τις τουρκικές ακτές. Δηλαδή στην Τουρκία ανήκουν μόνο οι νήσοι, νησίδες και βραχονησίδες που βρίσκονται σε απόσταση μέχρι τρία μίλια από τα τουρκικά παράλια. Ως εκ τούτου, τα Ίμια, που απέχουν 3,85 και 3,62 μίλια αντιστοίχως από την τουρκική ακτή, δεν μπορεί να ανήκουν στην Τουρκία.
2. Ειδικά για τα Ίμια, σύμφωνα με το άρθρο 15 της Συνθήκης της Λωζάννης (1923), η Τουρκία παραιτείται υπέρ της Ιταλίας παντός δικαιώματος και τίτλου επί των 14 νήσων των Δωδεκανήσων, τα οποία στη συνέχεια, με τη Συνθήκη Συνθήκης Ειρήνης των Παρισίων (που τέθηκε σε ισχύ τον Φεβρουάριο του 1947) παραχωρήθηκαν, ως είχαν, από την Ιταλία στην Ελλάδα. Η Ελλάδα ανέλαβε την κυριαρχία επί των Δωδεκανήσων ως είχε, συμπεριλαμβανομένων και των βραχονησίδων Ίμια/Καρντάκ, όπως συμβαίνει σε όλες τις κλασικές περιπτώσεις διαδοχής κυριαρχίας σε εδάφη.⁸¹
3. Το πρωτόκολλο του Δεκεμβρίου του 1932 είναι συμπληρωματικό της συμφωνίας του Ιανουαρίου γι' αυτό και δεν απαιτεί επικύρωση ή πρωτοκόλληση.
4. Τα περί *dependent islets* και *adjacent islets* και η αναφορά στην Καλόλιμνο, ως δήθεν *adjacent* νησίδα στην Κάλυμνο, δεν ευσταθεί, καθώς η Καλόλιμνος είναι σημαντικό κατοικημένο νησί της περιοχής αυτής, από τα οποία τα Ίμια απέχουν 1.90 και 1.08 μίλια αντιστοίχως, σε μία περιοχή, όπως τα Δωδεκάνησα, που επιπλέον διαθέτουν «αρχιπελαγική ενότητα».⁸²

Η τουρκική πλευρά υποστηρίζει ότι η Ελλάδα συνειδητά προσπαθεί να δημιουργήσει τετελεσμένα (*fait accompli*) στις περιοχές αυτές των οποίων η κυριότητα δεν είναι καθορισμένη από διεθνείς συνθήκες, με την υιοθέτηση για τις νησίδες αυτές τεχνητών εποικισμών, φάρων καθώς και νόμων και κανονισμών. Πρόκειται για καταφανή προσπάθεια της Ελλάδας να κλείσει τελείως το Αιγαίο από την Τουρκία στα τρία μόνο ναυτικά μίλια,

⁸⁰ Βλέπε ειδικά Economides 1997α, 321-52. Και του ιδίου 1997β, 379-89. Ιωάννου & Στρατή 2000, 487-90. Politis 2001, 353-64. Μπρεδήμας 2003, 41-72. Επίσης «Το πρόβλημα των Ιμίων. Τουρκικές απόψεις περί 'γκρίζων ζωνών στο Αιγαίο», σε «Εξωτερική πολιτική-Τουρκία», www.mfa.gr. Επίσκεψη 4-12-2003. Και «Γκρίζες ζώνες» και «Περίπτωση Ιμίων» σε «Τουρκικές αμφισβητήσεις», σε «Εξωτερική πολιτική-Τουρκία», www.mfa.gr. Επίσκεψη 9-6-2006.

⁸¹ Economides 1997α, 345.

⁸² Στο ίδιο, 348.

καθιστώντας το «ελληνική λίμνη».⁸³ Η Ελλάδα ανταπαντά ότι ουδόλως επιχειρεί τετελεσμένα στο Αιγαίο σε νησίδες ακατοίκητες και βράχους. Απλούστατα ασκεί την κυριαρχία της εκεί που διαθέτει, νομίμως, κυριαρχία.⁸⁴

Το θέμα των βραχονησίδων αυτών και τα περί απροσδιοριστίας των θαλασσιών συνόρων και νησιών ή βράχων («γκρίζων ζωνών») εκλαμβάνονται, όχι αδικαιολόγητα, ως ιδιαίτερα σοβαρό από την Ελλάδα, γιατί θεωρείται ότι είναι η πρώτη φορά που η Τουρκία ξεκάθαρα αμφισβητεί την ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο για χερσαίο έδαφος.⁸⁵

Από την πλευρά της Τουρκίας πολλοί υπεύθυνοι Τούρκοι έχουν παραδεχθεί από το 1996 και έπειτα, ότι το όλο θέμα αποτελεί πρώτης γραμμής γκάφα της τότε πρωθυπουργού Τανσού Τσιλλέρ (στην προσωπική της προσπάθεια να επικρατήσει των πάντων πολιτικά) στην οποία την παρέσυρε ο τότε μόνιμος υφυπουργός εξωτερικών πρέσβης Onur Oymen (γνωστός ιέρακας), ο οποίος της απέκρυψε τηλεγράφημα του Τούρκου πρέσβη στη Ρώμη που επιβεβαίωνε ότι η το πρωτόκολλο του Δεκεμβρίου ίσχυε μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας.

Πάντως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υφίσταται κάποια ασάφεια στα θαλάσσια σύνορα μεταξύ των δύο χωρών λόγω της μη επακριβούς οριοθέτησης τους μεταξύ των δύο χωρών από τις εκβολές του Εύρου ως τη Σάμο και την Ικαρία.⁸⁶

Όμως περισσότερο όμως απ' όλα, η βαθύτερη αιτία γι' αυτή τη διένεξη, όπως και για τις άλλες στο Αιγαίο, είναι η εκατέρωθεν υποψία έως απόλυτη βεβαιότητα ότι το άλλο μέρος, ο ιστορικός εχθρός, ακολουθεί στρατηγική αμφισβήτησης του υπάρχοντος *status quo*, εν προκειμένω των ιδίων των «ιερών συνόρων» στο Αιγαίο. Και εδώ επικρατούν κατοπτρικές εικόνες. Η άλλη πλευρά θεωρείται ότι ακολουθεί απαράδεκτη αναθεωρητική πολιτική και, στην περίπτωση Ιμίων/Καρντάκ, δεν δίστασε να παίξει ακόμη και με τη φωτιά, με την απειλή χρήση βίας, προκειμένου να επιβάλει την αναθεωρητική της πολιτική.⁸⁷

⁸³ Baseren 1998, 115. Ayman 2001, 56, 59, 61. Επίσης "Islands, Islets and Rocks in the Aegean Which Where [sic] not Ceded To Greece By International Treaties And Maritime Boundaries" και "The Conflict Claims over the Small Islets and Rocks in the Aegean and the Crisis", www.mfa.gov.tr. Επίσκεψη 20-6-2006.

⁸⁴ Economides 1997β, 386.

⁸⁵ Βλέπε Economides 1997. Veremis 1996. Ιωάννου & Στρατή 2000, 484.

⁸⁶ Κλάδη-Ευσταθοπούλου 1996, 55-62. Acer 2003, 32-34. Inan & Acer 2003, 25.

⁸⁷ Για την ελληνική πεποίθηση στο σημείο αυτό βλέπε Ιωάννου & Στρατή 2000, 486, 500. Βλέπε Economides 1997, 351. Για την τουρκική βλέπε Baseren 1998, 115. Ayman 2001, 56, 59, 61.

Έλεγχος διεθνούς εναερίου κυκλοφορίας και επιχειρησιακός έλεγχος του NATO

Ο ICAO (ο Διεθνής Οργανισμός Πολιτικής Αεροπορίας), διακρίνει το σύνολο της υδρογείου σε «περιοχές πληροφοριών πτήσης» (*FIR: Flight Information Regions*). Στόχος είναι η ασφάλεια των πτήσεων και ο έλεγχος από μία χώρα ενός διεθνούς εναερίου χώρου. Δεν συνιστά άσκηση κυριαρχίας ή εφιαλτήριο για μελλοντική επέκταση του εθνικού εναερίου χώρου. Πρόκειται μόνο για ζώνες αρμοδιότητας χάριν μίας διεθνούς λειτουργίας που είναι η ασφάλεια των πτήσεων.

Στα πλαίσια αυτού του διεθνούς καθεστώτος έχει ανατεθεί στο Κέντρο Ελέγχου Αθηνών ο έλεγχος της διεθνούς εναερίου κυκλοφορίας δυτικά μέχρι το σημείο που συναντάται με το ιταλικό *FIR*, νότια με τα αντίστοιχα της Λιβύης, Αιγύπτου και Κύπρου και ανατολικά με το τουρκικό (*FIR-Istanbul*) μεταξύ της τουρκικής ακτής στο Αιγαίο και των ελληνικών νήσων του ανατολικού Αιγαίου. Η αρμοδιότητα αυτή είχε οριστεί από τον ICAO το 1952 χωρίς αμφισβήτηση από πλευράς Τουρκίας ή άλλου κράτους. Η Τουρκία άρχισε να αμφισβητεί το καθεστώς αυτό από τον Αύγουστο του 1974, προσπαθώντας να εδραιώσει μέση γραμμή στο Αιγαίο μεταξύ των δύο περιοχών πληροφόρησης πτήσεων, κάτι που οδήγησε στον αποκλεισμό όλων των διεθνών πτήσεων πάνω από το Αιγαίο από το 1974 μέχρι το 1980. Η Τουρκία τελικά δεν επέτυχε την αναθεώρηση του καθεστώτος και οι πτήσεις αποκαταστάθηκαν από τα μέσα του 1980. Ωστόσο η διαφορά συνεχίζει να υφίσταται μια και η Τουρκία δεν έχει αποσύρει το σχετικό αίτημα της προς τον ICAO για αναθεώρηση του καθεστώτος πάνω από το Αιγαίο και επίσης, κατά την ελληνική εκδοχή των πραγμάτων, αμφισβητεί το *FIR*-Αθηνών «παραβαίνοντας» το συστηματικά με τα πολεμικά της αεροσκάφη τα οποία επιμένουν να μην επιδίδουν σχέδια πτήσης στο *FIR*-Αθηνών.

Η Τουρκία ζητάει να εξασφαλίσει τον επιχειρησιακό έλεγχο του μισού Αιγαίου και εναλλακτικά να επιτύχει συννυευθυνότητα. Το κίνητρο της, πέραν από το να προσθέσει μία ακόμη διαφορά στο Αιγαίο για μελλοντική διαπραγμάτευση, φαίνεται να είναι ότι πιστεύει ότι η Ελλάδα, μέσω του επιχειρησιακού της ελέγχου προσπαθεί να εδραιώσει το Αιγαίο ως ελληνική θάλασσα και ελληνικό εναέριο χώρο. Το σκεπτικό της στηρίζεται σε αιτιάσεις σε βάρος της Ελλάδας που συνιστούν, κατ' αυτή σαφή περίπτωση «κατάχρησης δικαιώματος», αφού δεν απαιτούνται σχέδια πτήσης όπως αντίθετα επιμένει η Ελλάδα. Συγκεκριμένα κατηγορεί την Ελλάδα, ότι αποφασίζει μονομερώς χωρίς προσυνεννόηση με το δικό της *FIR*, για νέους διεθνείς αεροδιάδρομους με στόχο όχι πραγματικές ανάγκες της αεροπλοΐας αλλά για να παρεμποδίσει την έξοδο τουρκικών αεροσκαφών. Επίσης ότι κλείνει μονομερώς εκτεταμένες περιοχές του διεθνούς εναερίου χώρου για ασκήσεις της ελληνικής πολεμικής

αεροπορίας, ότι ορίζει υπερβολικά χαμηλά και πολύ ψηλά το ελάχιστο και το μέγιστο διαφορών αεροδιαδρόμων με στόχο να περιορίσει την χρήση του εναερίου χώρου και άλλα.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι τουλάχιστον ορισμένες από αυτές τις κατηγορίες έχουν βάση, με αποτέλεσμα να δίδεται όντως η εντύπωση στην Τουρκία και διεθνώς ότι η Ελλάδα προβαίνει σε κατάχρηση δικαιώματος. Επιπλέον η Αθήνα υστερεί τεχνικά ως προς την κάλυψη κάτι που ενισχύει το τουρκικό επιχείρημα ότι αν διδόταν σε αυτή ο έλεγχος θα ήταν πιο αποτελεσματικός. Το κυριότερο όμως είναι ότι όντως δεν απαιτούνται σχέδια πτήσης. Στο διεθνές δίκαιο, σε ότι αφορά το FIR είναι σαφές ότι «δεν υπάρχει θέμα προηγούμενης άδειας των αρχών για υπέρπτηση»,⁸⁸ μια και το κράτος δεν ασκεί κυριαρχία στο χώρο αυτό, αντίθετα απ' ότι συμβαίνει με τον εθνικό εναέριο χώρο εκάστης χώρας.

Σε ότι αφορά τον επιχειρησιακό, εναέριο κυρίως, έλεγχο του NATO (που κινείται περίπου στα πλαίσια του FIR), η Ελλάδα είχε μέχρι το 1974, μέχρι δηλαδή την πρόσκαιρη αποχώρηση της από το στρατιωτικό σκέλος του NATO (σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την τουρκική εισβολή στην Κύπρο), την αρμοδιότητα του ελέγχου των αεροπορικών επιχειρήσεων που λάμβαναν χώρα από το NATO. Με την επιστροφή της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος η Τουρκία δεν δέχθηκε το προηγούμενο καθεστώς και το θέμα έχει παραμείνει εκκρεμές ως προς τα όρια ευθύνης της αεράμυνας (γι' αυτό και η Ελλάδα δεν προχωράει, όπως θα όφειλε, στην ίδρυση συμμαχικού στρατηγείου στη Λάρισα).

Το ζήτημα του επιχειρησιακού ελέγχου του NATO έλαβε διαστάσεις το 1974, με τη αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τις εξελίξεις στο Κυπριακό. Πλην όμως το ζήτημα προϋπήρχε, ως τεχνικό μεν θέμα αλλά και με σαφή πολιτική και συμβολική διάσταση. Το ζήτημα αυτό αφορά κατά βάση τη διοίκηση και τον έλεγχο των πολεμικών επιχειρήσεων στο Αιγαίο, σε περίπτωση πολέμου με δυνάμεις εκτός του NATO. Από το ενδεχόμενο αυτό προκύπτει το θέμα κοινών επιχειρήσεων Ελλάδας και Τουρκίας και από εκεί ακριβώς πηγάζει το ζήτημα του ποιος από τους δύο θα ελέγχει και θα διευθύνει τις επιχειρήσεις αυτές στη θάλασσα και ειδικά στον υπερκείμενο εναέριο χώρο του Αιγαίου.⁸⁹

Σε σχέση με τις θαλάσσιες επιχειρήσεις, που βρίσκονται υπό τη γενική ευθύνη της νότιας πτέρυγας του NATO (υπό το συμμαχικό ναυτικό διοικητή με έδρα της Νεάπολη), ο Έλληνας διοικητής στα πλαίσια του NATO έχει υπό τον έλεγχο του όλο το Αιγαίο πλην των

⁸⁸ Ροζάκης 1988, 395.

⁸⁹ Θεοδωρόπουλος 1988, 297.

τουρκικών παραλίων, στα οποία περιορίζεται ο Τούρκος διοικητής. Το καθεστώς αυτό που ισχύει από το 1957, το αμφισβήτησε η Τουρκία το 1964, υποστηρίζοντας ότι η ζώνη ευθύνης για εκείνη είναι πολύ περιορισμένη, οπότε απαραίτητος ήταν ένας άλλος καταμερισμός της ναυτικής επιχειρησιακής ευθύνης στα πλαίσια του ΝΑΤΟ στο Αιγαίο. Η Ελλάδα αρνείται οποιαδήποτε τέτοια προσπάθεια αλλαγής αλλά η Τουρκία δεν φαίνεται να έχει εγκαταλείψει την προσπάθεια της για αλλαγή.⁹⁰

Σε σχέση με τις αεροπορικές επιχειρήσεις η διαφορά είναι ευρύτερη και πιο εκτεταμένη. Αφορά το ποιος θα έχει το πρόσταγμα σε κοινές αεροπορικές επιχειρήσεις υπό τον ΝΑΤΟ σε περίπτωση πολέμου με κράτος ή κράτη εκτός, εννοείται, της Συμμαχίας. Πρόκειται κατά βάση για θέμα αεράμυνας. Το αρχικό καθεστώς - από τότε που η Ελλάδα και η Τουρκία έγιναν ταυτόχρονα μέλη του ΝΑΤΟ το 1953 - προέβλεπε έδρα συμμαχική στη Σμύρνη, υπό Αμερικανό διοικητή, ο οποίος ηγείτο της 6^{ης} Συμμαχικής Δύναμης Τακτικής Αεροπορίας. Στη Σμύρνη υπαγόταν η ελληνική τακτική αεροπορική δύναμη (υπό Έλληνα διοικητή), με έδρα τη Λάρισα και η τουρκική τακτική αεροπορική δύναμη (υπό Τούρκο διοικητή), με έδρα το Εσκή Σεχίρ. Η αεράμυνα στο Αιγαίο ανατέθηκε στον Έλληνα διοικητή, σε σχεδόν όλο το FIR-Αθηνών, πλην των Δωδεκανήσων, που για τεχνικούς λόγους δεν δόθηκε στη Λάρισα. Η αεράμυνα της Τουρκίας από το Εσκή Σεχίρ περιοριζόταν στο Αιγαίο στα όρια του *FIR-Istanbul*, κάτι που δυσανασχετούσε την Άγκυρα. Όταν όμως η Ελλάδα αποχώρησε από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, το 1974, η Τουρκία ζήτησε να αναλάβει Τούρκος διοικητής της συμμαχική διοίκηση στη Σμύρνη, κάτι που έγινε αποδεκτό από το ΝΑΤΟ, στο τέλος του 1977, ακριβώς την εποχή που είχαν αρχίσει οι συνομιλίες Ελλάδας-ΝΑΤΟ για την επανένταξη της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας. Η ελληνική θέση τότε ήταν ότι, με την επανένταξη της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, θα έπρεπε να ισχύσει και πάλι το καθεστώς που εφαρμόζονταν έως το 1974 σε σχέση με τα όρια μεταξύ Λάρισας και Εσκή Σεχίρ.

Στις συνομιλίες μεταξύ του αμερικανού στρατηγού Haig, του ανώτατου συμμαχικού διοικητή Ευρώπης (SACEUR: Supreme Allied Commander-Europe) και του στρατηγού Ντάβου, επιτεύχθηκε προς στιγμή συμφωνία που ευνοούσε την Ελλάδα αλλά απορρίφθηκε από την Τουρκία (στο ΝΑΤΟ οι αποφάσεις λαμβάνονται με ομοφωνία, οπότε όλα τα κράτη-μέλη έχουν τη δυνατότητα να προβάλουν βέτο). Στη συνέχεια δραστηριοποιήθηκε για το θέμα αυτό ο διάδοχος του Haig, στρατηγός Rogers, και τελικά έγινε αποδεκτό από την Ελλάδα, το γνωστό ως Σχέδιο Rogers, στις 18 Οκτωβρίου 1980. Το Σχέδιο Rogers, έθετε τους όρους για την επανένταξη της Ελλάδας. Η Ελλάδα επανεντάχθηκε στο στρατιωτικό

⁹⁰ Στο ίδιο, 297-98.

σκέλος του NATO δύο μέρες μετά (στις 20 Οκτωβρίου 1980). Η Συμφωνία Rogers προέβλεπε να ιδρυθεί ξεχωριστή συμμαχική διοίκηση με έδρα τη Λάρισα, αφήνοντας όμως ανοιχτό το θέμα των ορίων της αεράμυνας μεταξύ Λάρισας και Εσκή Σεχίρ. Τον Δεκέμβριο του 1992 η Αθήνα προσπάθησε να επιλύσει το θέμα αποφεύγοντας να ορίσει καθορισμένα όρια επιχειρησιακής ευθύνης, αλλά δεν βρήκε ανταπόκριση από την Άγκυρα.⁹¹

Έτσι η εκκρεμότητα αυτή παραμένει ως μία ακόμη ελληνοτουρκική διαφορά στο Αιγαίο. Κατά το ελληνικό υπουργείο εξωτερικών. «[Η] Τουρκία εκμεταλλευόμενη το πλαίσιο και τους κανονισμούς της Συμμαχίας, προβάλλει αιτιάσεις και προσκόμματα σχετικά με: α) τη διοίκηση και τον έλεγχο των αεροπορικών επιχειρήσεων στο Αιγαίο, β) τον αμυντικό σχεδιασμό του NATO σε σχέση με το καθεστώς των νήσων του Ανατολικού Αιγαίου, και κυρίως της Λήμνου».⁹² Από την άλλη η Τουρκία σήμερα περιέργως δεν φαίνεται να συμπεριλαμβάνει τη διαφορά αυτή στις εκκρεμούσες ελληνοτουρκικές διαφορές του Αιγαίου.⁹³

Η Τουρκία επιμένει ότι πρώτα η Ελλάδα θα πρέπει να ιδρύσει τη συμμαχική διοίκηση στη Λάρισα και μετά να λάβουν χώρα συνομιλίες μεταξύ Εσκή Σεχίρ και Λάρισας για τα μεταξύ τους όρια ως προς την αεράμυνα. Η Ελλάδα από την πλευρά της θέτει το θέμα αντιστρόφως: πρώτα να τεθούν τα όρια επιχειρησιακής ευθύνης και ύστερα να ιδρυθεί η NATOική διοίκηση στη Λάρισα. Απ' ότι φαίνεται με βάση τα υπάρχοντα κείμενα του NATO και τα διαμειφθέντα στους κόλπους της Συμμαχίας, στο σημείο αυτό ευνοείται περισσότερο η τουρκική θέση.⁹⁴ Πάντως το πρακτικό αποτέλεσμα είναι ο εναέριος επιχειρησιακός έλεγχος του NATO στο Αιγαίο να παραμένει σε εκκρεμότητα. Κατόπιν αυτού η Ελλάδα δεν συμμετέχει στις αεροπορικές ασκήσεις του NATO στο Αιγαίο. Η ελληνική άρνηση οφείλεται και στο ότι η Τουρκία δεν δέχεται τη συμπερίληψη του εναερίου χώρου της Λήμνου στις NATOικές ασκήσεις γιατί θεωρεί ότι η Λήμνος παραμένει υπό καθεστώς αποστρατικοποίησης, κάτι που βέβαια η Ελλάδα δεν δέχεται αφού έχει στρατικοποιήσει τη Λήμνο και θεωρεί ότι το καθεστώς αποστρατικοποίησης δεν ισχύει εδώ και εβδομήντα χρόνια, από το 1936 (βλέπε κεφάλαιο «Αποστρατικοποίηση»).⁹⁵

⁹¹ Στο ίδιο, 297-99. Βερέμης 1991, 79-81. Βερέμης 2005, 194-99. Βαληνάκης 2005, 253-66. Για το θέμα αυτό από νομικής σκοπιάς βλέπε λεπτομερή παρουσίαση στο Ροζάκης 1988, 407-23.

⁹² Βλέπε «Σχέσεις εντός NATO» στο «Παράμετροι ελληνοτουρκικών σχέσεων», www.mfa.gr. Επίσκεψη 19-10-2006.

⁹³ Χαρακτηριστικό είναι ότι δεν υπάρχει σχετική αναφορά στο σχετικό κεφάλαιο στην ιστοσελίδα του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών. Επίσης λείπει από τις μελέτες Τούρκων νομικών και διπλωματών. Βλέπε π.χ. Acer 2003 ή D.Bolukbasi 2004. Αντιθέτως το ζήτημα υπάρχει στις ελληνικές μελέτες (βλέπε υποσημείωση 23) και ακόμη και σε πιο πρόσφατα έργα, π.χ. Βερέμης 2005, 194-2000, επίσης Βαληνάκης 2005, 253-66.

⁹⁴ Βλέπε Θεοδωρόπουλος 1988, 299.

⁹⁵ Στο ίδιο, 299-300.

Σε αναζήτηση λογικών λύσεων στη διένεξη του Αιγαίου

Για την επίλυση της διένεξης του Αιγαίου έχουν γίνει τρεις συνειδητοί ελληνοτουρκικοί διάλογοι: το 1976-81, το 2002-3 και το 2010-11.

Ο πρώτος διάλογος έλαβε χώρα σε τέσσερα επίπεδα:

(α) Στο επίπεδο εμπειρογνομόνων (πρέσβων, με συμβούλους, νομικούς και άλλους), για δύο θέματα παραλλήλως (1976-1981): για την υφαλοκρηπίδα (οι πρέσβεις Τζούνης και Bilge) και για τον εναέριο χώρο (συγκεκριμένα για την εναέρια κυκλοφορία, το FIR) (από την ελληνική πλευρά οι πρέσβεις Καραγιάννης και Μακρής).

(β) Στο επίπεδο πρωθυπουργών, με την ουσιαστική ανταλλαγή απόψεων κατά τη διμερή συνάντηση κορυφής Καραμανλή - Ετζεβίτ στο Μοντραί (Μάρτιος 1978).

(γ) Στο επίπεδο γενικών γραμματέων των δύο υπουργείων εξωτερικών (1978-1981) (από ελληνικής πλευράς ο πρέσβης Θεοδωρόπουλος το 1978-80 και ο πρέσβης Ρούσσος το 1981).

(δ) Στις άτυπες ανεπίσημες συναντήσεις του Τούρκου πρωθυπουργού Ετζεβίτ και του Έλληνα τέως πρέσβη Κοσμάδοπουλου στην οικία του πρώτου (Οκτώβριος 1978-Φεβρουάριος 1979).

Στις συνομιλίες της περιόδου 1976-81, τα κυρία σημεία σύγκλισης των δύο πλευρών φαίνεται ότι ήταν τα εξής:

1. Η επίλυση του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας με διαπραγματεύσεις και σε περίπτωση μη ανεύρεσης ικανοποιητικής λύσης η παραπομπή στο Διεθνές Δικαστήριο ή σε άλλο διεθνές δικαστικό όργανο (διαιτητικό δικαστήριο).
2. Η τουρκική υφαλοκρηπίδα δεν θα πρέπει να περικυκλώνει ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου.
3. Η ελληνική υφαλοκρηπίδα δεν θα πρέπει να κλείνει τις υπάρχουσες τέσσερις εξόδους της Τουρκίας στην ανοικτή θάλασσα τους Αιγαίου.
4. Η Ελλάδα δεν θα επεκτείνει μονομερώς την αιγιαλίτιδα ζώνη της.

Οι δεύτερες συνομιλίες, γνωστές ως «διερευνητικές επαφές» ξεκίνησαν τον Μάρτιο του 2002 σε συνέχεια της σχετικής αναφοράς που υπάρχει στην Απόφαση της Συνόδου Κορυφής του Ελσίνκι (Δεκέμβριος 1999), με την οποία η Τουρκία έγινε αποδεκτή ως υποψήφια χώρα προς ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ουσιαστικές συνομιλίες σε αυτό το

πλαίσιο έλαβαν χώρα μέχρι το τέλος του 2003 (πρέσβης Σκοπελίτης και καθηγητής Φατούρος από ελληνικής πλευράς).

Τα σημεία σύγκλισης των συνομιλιών αυτών ήταν τα εξής: (1) η παραπομπή του θέματος της υφαλοκρηπίδας στο Διεθνές Δικαστήριο, μετά εννοείται από επιτυχείς διαπραγματεύσεις για τη σύνταξη κατάλληλου συνυποσχετικού, (2) πριν από την παραπομπή η μερική επέκταση της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης από τα 6 στα 8 μίλια, για την ηπειρωτική χώρα και για τα νησιά εκείνα που δεν βρίσκονται κοντά στα τουρκικά παράλια και εφόσον με την επέκταση δεν κλείνει η ανοικτή θάλασσα του Αιγαίου και (3) η ταυτόχρονη εναρμόνιση του εναερίου χώρου με την αιγιαλίτιδα ζώνη.

Τέλος οι συνομιλίες του 2010-11, με συνομιλητή από ελληνικής πλευράς τον τέως πρέσβη Αποστολίδη, επί της κυβέρνησης του Γιώργου Παπαναδρέου (Νοέμβριος 2009-2011), ξεκίνησαν με καλούς οιωνούς αλλά στη συνέχεια βάλτωσαν, γιατί η Ελλάδα λόγω των οικονομικών της δεινών δεν ήταν σε θέση να προχωρήσει σε ουσιαστικό διάλογο ούτε η Τουρκία, από την πλευρά της φαινόταν ιδιαίτερα πρόθυμη για αμοιβαίες υποχωρήσεις όπως αντίθετα είχε συμβεί το 2003.

Στόχος του εγχειρήματος μας εδώ δεν είναι η ανεύρεση συγκεκριμένων λογικών και δίκαιων λύσεων. Αυτό εναπόκειται στα δύο μέρη όταν ωριμάσει η στιγμή, μετά από ουσιαστικές και ειλικρινείς διαπραγματεύσεις. Θα περιοριστούμε στο να προσπαθήσουμε να καταδείξουμε πόσο πρόδηλες είναι τέτοιες λύσεις, λύσεις που δεν συνιστούν απαράδεκτους συμβιβασμούς και απεμπόληση κυριαρχίας ούτε για τη μία ούτε για την άλλη πλευρά.

Η τελική επίλυση πρέπει να είναι (α) αμοιβαία αποδεκτή, λύση «θετικού αθροίσματος», με δύο νικητές (*win-win*) που (β) να απαντάει ικανοποιητικά στους κύριους φόβους και στις βασικές ανησυχίες των δύο πλευρών, (γ) να αποκλείει στο μέλλον οποιαδήποτε προσφυγή στη βία – ή στην απειλή χρήσης βίας – στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, (δ) να καλύπτει της νομιμοποιημένες και εύλογες ανάγκες και τα εθνικά συμφέροντα των δύο πλευρών και (ε) να θεωρείται και να εκληφθεί ως δίκαιη λύση και έντιμος συμβιβασμός και από τις δύο πλευρές.

Για την Ελλάδα στις διαφορές στο Αιγαίο κεντρικό ρόλο έχει η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδα μια και εκεί ελλοχεύει ο κίνδυνος εγκλωβισμού των νησιών του ανατολικού Αιγαίου από τουρκική υφαλοκρηπίδα. Για την Τουρκία, το υπ' αριθμόν ένα ζήτημα είναι βέβαια η επέκταση των χωρικών υδάτων στα 12 μίλια ή ακόμη και στα 10 μίλια (όπως ο «παράνομος» ελληνικός εναέριος χώρος).

Ειδικά για την υφαλοκρηπίδα, αν και οι δύο πλευρές εγκαταλείβουν τις μαξιμαλιστικές τους τοποθετήσεις - η Τουρκία τη μέση γραμμή στο Αιγαίο, η Ελλάδα τη μέση απόσταση νησιών παραλίων που μετατρέπει το Αιγαίο σε ελληνική λίμνη - το θέμα είναι κατάλληλο προς δικαστική επίλυση όπως και σε άλλες περιπτώσεις παρομοίων διαφορών μεταξύ κρατών. Όμως και εδώ, όπως και στα άλλα θέματα του Αιγαίου, θέση έχουν και οι διαπραγματεύσεις γιατί σε ορισμένα θέματα μπορεί να υπάρξει ικανοποιητική συμφωνία, ίσως πιο ικανοποιητική από την έξωθεν λύση από ένα τρίτο μέρος (δικαστήριο).

Από πλευράς ουσίας οι μορφές επίλυσης σε σχέση με την υφαλοκρηπίδα είναι η οριοθέτηση και η συνεκμετάλλευση ή ένας συνδυασμός των δύο αυτών λύσεων, π.χ. αλλού οριοθέτηση και αλλού, στα οριακά σημεία που δύσκολα οριοθετούνται λόγω κοιτασμάτων, να υπάρχει περιορισμένου εύρους συνεκμετάλλευση. Ως τώρα η ελληνική πλευρά υπήρξε αρνητική σε αυτή την ιδέα που τη θεωρεί εγκαθίδρυση καθεστώτος συγκυριαρχίας στο Αιγαίο.

Η συνεκμετάλλευση πάντως δεν είναι εντελώς αδιανόητη και ίσως έτσι θα μπορούσε να τεθεί σε ενέργεια η δυναμική που υπάρχει σε διεθνείς λειτουργικούς οργανισμούς και κυρίως στην αρχική ΕΟΚ, ότι δηλαδή μία από κοινού συνεργασία για ένα ζήτημα λειτουργικό που ωφελεί τα μέρη έχει ως τελικό επακόλουθο η αντιπαράθεση να αρχίζει να φαντάζει ξεπερασμένη, *irrelevant*, κατά τη λειτουργική θεωρία περί ειρήνης του David Mitrany που υλοποίησε στην ΕΟΚ ο Jean Monnet και στη συνέχεια θεωρητικοποίησε ο Ernest Haas και άλλοι.

Στο σημείο αυτό ερχόμαστε σε ένα ακόμη παρεμφερή λόγο που θα συνηγορούσε υπέρ της συνεκμετάλλευσης, στην ενύπαρξη στην περίπτωση αυτή υπέρτατων στόχων (*superordinate goals*), κατά τη θεωρία επίλυσης συγκρούσεων του Mujafer Sherif, ενός από τους κύριους θεμελιωτές της κοινωνικής ψυχολογίας. Ως *superordinate goals* ονόμασε τις επιδιώξεις εκείνες οι οποίες είναι πολλοί σημαντικές αλλά όμως δεν μπορούν να εκπληρωθούν από τη μία πλευρά από μόνη της. Για την εκπλήρωση των επιδιώξεων αυτών απαραίτητη είναι η συνεργασία και της άλλης πλευρές, οι κοινές προσπάθειες. Η έρευνα των συγκρούσεων σε άλλα επίπεδα ανάλυσης, από τον Sherif και άλλους, έχει δείξει ότι σε αυτές τις περιπτώσεις αν οι δύο αντίπαλοι κατορθώσουν, εκόντες άκοντες, να συνεργασθούν προς επίτευξη του δύσκολου αυτού στόχου, το αποτέλεσμα είναι ότι μειώνεται η εκατέρωθεν δυσπιστία και ανοίγει ο δρόμος για την εκτόνωση της αντιπαλότητας.⁹⁶ Ενδέχεται πάντως στο

⁹⁶ Sherif 1966.

Αιγαίο να μην υπάρχουν καν εκμεταλλεύσιμα κοιτάσματα πετρελαίου κατάλληλα για γεώτρηση, κάτι που θα ήταν, νομίζω, ευχής έργο μια και η κύρια πηγή πλούτου για τις δύο χώρες (και ειδικά για την Ελλάδα) στο πέλαγος αυτό είναι οι καθαρές θάλασσες και το καθαρό περιβάλλον και όχι να γεμίσει το Αιγαίο με πλατφόρμες άντλησης πετρελαίου ή να κινδυνεύει με μόλυνση η περιοχή από κάποιο ατύχημα με τις δεξαμενές πετρελαίου.

Σε ένα διεθνές δικαστήριο μία απόφαση για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου μάλλον θα κινηθεί μεταξύ 20-30% της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου στην Τουρκία και 80-70 στην Ελλάδα, με κύριο δεδομένο ότι οι ακτογραμμές των δύο χωρών στο Αιγαίο είναι τέσσερα προς ένα.

Το ζήτημα της αιγιαλίτιδας ζώνης θα πρέπει επίσης να κινηθεί εκτός μαξιμαλιστικών στόχων και από τις δύο πλευρές. Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι η ελληνική κυριαρχία επί των χωρικών υδάτων στα 6 μίλια δεν αμφισβητείται από τη Τουρκία. Η Ελλάδα έχει βέβαια το νομικό δικαίωμα της επέκτασης έως τα 12 μίλια και αυτό παρά το γεγονός ότι η Τουρκία δεν έχει προσχωρήσει, για προφανείς λόγους, στη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (1982). Άλλο πράγμα όμως είναι ένα νομικό δικαίωμα και άλλο το κατά πόσον το νομικό αυτό δικαίωμα συμβάλλει στην πολιτική της εκτόνωσης της έντασης και στην προσέγγιση μεταξύ των δύο γειτονικών κρατών και των λαών τους που είναι και το ζητούμενο εδώ. Δεν χωράει καμία αμφιβολία ότι μία επέκταση βλάπτει τα τουρκικά εθνικά συμφέροντα. Επίσης βλάπτει τη διεθνή ναυσιπλοΐα στην περιοχή αυτή που αποτελεί σημαντικό διεθνή ναυτικό δίαυλο από τη Μαύρη Θάλασσα στη λοιπή Μεσόγειο και δια του Σουέζ στον Ινδικό Ωκεανό.

Πάντως εκεί που όντως αμφισβητείται η ελληνική κυριαρχία από την Τουρκία είναι ως προς τον εναέριο χώρο. Είναι προφανές ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να παραμείνει με το καθεστώς αυτό που, αν μη τι άλλο, την εκθέτει διεθνώς. Από την άλλη δεν νοείται μονομερής επέκταση των χωρικών υδάτων στα 10 μίλια, παρεκτός αν η Ελλάδα έχει σκοπό να εγκαινιάσει ένα νέο ακόμη ψυχρότερο ψυχρό πόλεμο με την Τουρκία απ' αυτόν της περιόδου 1981-1998. Εδώ μία προφανής οδός θα ήταν ο αυτοπεριορισμός του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου στα 6 μίλια, παρά το γνωστό πολιτικό κόστος, αυτοπεριορισμός που συμβαδίζει απολύτως με το διεθνές δίκαιο. Η άλλη οδός είναι να τεθεί το ζήτημα του περιορισμού σε ένα ευρύτερο πακέτο λύσης για το Αιγαίο, με την κατανόηση ότι όντως στο τέλος ο εναέριος θα αντιστοιχεί με τα χωρικά ύδατα, όποια και να είναι τελικά το εύρος τους, κάτι που θα αποφασισθεί από τα δύο κράτη από κοινού.

Σχετικά με τη στρατικοποίηση των νήσων του ανατολικού Αιγαίου υπάρχουν και εδώ δύο προφανείς λύσεις. Η μία είναι η διατήρηση της κατάστασης ως έχει στη λογική της

αμοιβαίας αποτροπής: στρατικοποίηση νησιών από την μια και τουρκική 4η Στρατιά από την άλλη. Η αποτροπή όμως είναι εξ ορισμού εύθραυστη και κινείται στη λογική του ψυχρού πολέμου και του ανταγωνισμού των εξοπλισμών. Η συγκέντρωση τόσο στρατού και οπλικών συστημάτων στην περιοχή από μόνη της είναι επικίνδυνη. Ειδικά για τη Τουρκία είναι και περιττή μια και ρεαλιστικά δεν κινδυνεύει από ελληνική επίθεση-εισβολή (πάρα τη γνωστή αντίληψη που έχει περί «μαχαιριών» κατά μήκος του τουρκικού «σώματος» και «εφαλτηρίου» για πλήγματα στην τουρκική ενδοχώρα λόγω ιστορικής μνήμης από την εμπειρία του 1919) και θα μπορούσε αλλιώς να διαθέσει τις δυνάμεις στις άλλες πολύ πιο ευαίσθητες περιοχές των εκτεταμένων συνόρων της. Μία άλλη λύση προσφυέστερη λύση θα ήταν η συμβιβαστική της αμοιβαίας υποχώρησης, δηλαδή η μερική αποστρατικοποίηση όλων των νήσων, πλην ίσως της Λήμνου και της Σαμοθράκης - αν όντως η νομική θέση της Ελλάδας είναι εκεί πιο ισχυρή - με αντάλλαγμα την κατάργηση της 4ης Στρατίας και του αποβατικού στόλου, σε συνδυασμό με Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης και γενικά η απομάκρυνση επιθετικών όπλων από την περιοχή σε συνδυασμό με ένα ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας και συνεργασίας. Δεν εννοούμε ένα σύμφωνο μη επίθεσης, κάτι που θα ήταν σόλοικο για δύο συμμάχους και μάλιστα εν μέσω ύφεσης, αλλά μία ιστορική γενικής φύσης συμφωνία που να διακηρύσσει, κατά τον πλέον επίσημο και με κύρος τρόπο, τις βουλήσεις των δύο κρατών για τη συνέχιση και εμβάθυνση των φιλικών σχέσεων, υπονοώντας ότι οποιαδήποτε προσφυγή στην ένοπλη βία ή στη στρατηγική των απειλών είναι αδιανόητη.

Τέλος σε ότι αφορά τα Ιμια/Καρντάκ ή νησίδες ή απροσδιόριστες θαλάσσιες περιοχές («γκρίζες ζώνες») υπάρχουν και πάλι δύο επιλογές: (α) να καθοριστούν επακριβώς τα θαλάσσια σύνορα μεταξύ των δύο χωρών από την εκβολή του Εύρου προς βορρά έως το σημείο που αρχίζουν τα επακριβή σύνορα μεταξύ Δωδεκανήσων και τουρκικής αιγιατικής ακτής· (β) να παραμείνει η εκκρεμότητα αλλά να «ξεδοντιαστεί», να μην αποτελεί πλέον σημείο προστριβής, όπως δεν αποτελούσε μέχρι πριν το 1996.

Ένα άλλο ζήτημα είναι από ποιο θέμα θα ξεκινούσε μία διαδικασία επίλυσης, αφήνοντας εννοείται κατά μέρος την παραδοσιακή ελληνική θέση περί «υφαλοκρηπίδας μόνο και στη βάση της Χάγης μόνο» που δεν ευσταθεί. Η δέσμευση για τη Χάγη, που αποτελεί την ελληνική προτίμηση σε ότι αφορά την υφαλοκρηπίδα θα ήταν πιο ρεαλιστική αν υπάρχει δέσμευση, από πλευράς Ελλάδας, για ουσιαστική ελληνοτουρκική διαπραγμάτευση σε σχέση με την αιγιαλίτιδα ζώνη αμέσως πριν ή έστω παραλλήλως. Όπως έχει υποστηριχθεί, η επίλυση του συνόλου των διαφορών στο Αιγαίο θα «ξεμπλοκαριζόταν» αν υπήρχε πρώτα απ' όλα αντιμετώπιση του ζητήματος της αιγιαλίτιδος ζώνης, αφήνοντας, εννοείται, κατά μέρος τα 10

ή 12 μίλια.⁹⁷ Άλλωστε, όπως έχει πολύ σωστά λεχθεί, ως προς την επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12 μίλια «η Ελλάδα διατηρεί ένα δικαίωμα το οποίο δεν προτίθεται να ασκήσει και η Τουρκία μία απειλή που δεν προτίθεται να πραγματοποιήσει».⁹⁸ Από την άλλη αφού η Αθήνα κρατάει αυτό το ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί είναι εύλογο να μη θέλει να το εγκαταλείψει μονομερώς και μάλιστα χωρίς σημαντικά χειροπιαστά ανταλλάγματα.⁹⁹

Η έναρξη των ουσιαστικών διαπραγματεύσεων θα μπορούσε να επέλθει με μία κίνηση καλής θέλησης από την πλευρά της Άγκυρας σε σχέση με τα στρατιωτικά θέματα, π.χ. η κατάργηση του 4ης Στρατιάς του Αιγαίου ή μία συμβολική χειρονομία στο Κυπριακό, όπως μία ουσιαστική μείωση της τουρκικής στρατιωτικής της παρουσίας στη Κύπρο.

Κανονικά η Τουρκία, ως το ισχυρότερο μέρος που είναι, διαθέτει την πολυτέλεια να μπορεί ευκολότερα να προβεί σε μία γενναιόδωρη χειρονομία καλής θέλησης χωρίς να θέσει εαυτόν σε κίνδυνο. Ωστόσο δεν το έχει κάνει ως τώρα, βοηθώντας έτσι την επιχειρηματολογία των εθνικιστών και άλλων ανένδοτων στην Ελλάδα και στην Κυπριακή Δημοκρατία (σχολή Τάσσου Παπαδόπουλου) που θέλουν η ελληνοτουρκική ύφεση των τελευταίων ετών να ναυαγήσει. Στην πραγματικότητα όμως τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά για την Τουρκία. Υπάρχει, κατά πρώτον λόγο, η διάχυτη αίσθηση στους Τούρκους (και ειδικά στο στρατιωτικό-διπλωματικό κατεστημένο) ότι η τουρκική κυβέρνηση έχει δώσει πολλά για την ύφεση των τελευταίων ετών (όπως με τη θεαματική στροφή της στο Κυπριακό ο 2003-2004), παίρνοντας ως αντάλλαγμα «ψίχουλα» από την Αθήνα (την ίδια αίσθηση έχουν και οι Έλληνες, αντεστραμμένη βέβαια). Επιπλέον για την Τουρκία η Ελλάδα μπορεί να είναι εμφανώς μικρότερη και στρατιωτικά πιο αδύναμη, αλλά έχει άλλα στοιχεία – άλλους παράγοντες ισχύος – που την καθιστούν επίφοβο αντίπαλο, όπως η θέση της εντός της ΕΕ, από την οποία είχε προκαλέσει ανυπολόγιστη ζημία στην Τουρκία (μέχρι την Απόφαση της Συνόδου Κορυφής του Ελσίνκι τον Δεκέμβριο του 1999) αλλά και σε σχέση με το Κυπριακό (να ενταχθεί στην ΕΕ η «νότια Κύπρος» και χωρίς επίλυση, κάτι που τελικά έγινε λόγω της ελληνοκυπριακής και όχι της τουρκοκυπριακής αδιαλλαξίας, επιβραβεύτηκε δηλαδή, ως μη έδει, η αδιαλλαξία).

Υπάρχει και το αρχικό ερώτημα το κατά πόσον η υπάρχουσα εκκρεμότητα και ασάφεια είναι προτιμητέα από τους καρπούς μίας επίλυσης και συνεργασίας στο Αιγαίο; Αν πάντως η πάγια ελληνική κατηγορία περί του τουρκικού επεκτατισμού στο Αιγαίο - που η

⁹⁷ Βλέπε Bahcheli 1990, 143. Stearns 1992, 143. Κύρκος 2001. Θεοδωρόπουλος σε Θεοδωρόπουλος και Αφεντούλη 2005, 182.

⁹⁸ Stearns 1992, 143.

⁹⁹ Bahcheli 1990, 143.

Τουρκία emphaticά αρνείται - δεν έχει βάση τουλάχιστον στις μέρες μας, και επίσης δεν ευσταθεί και η αντίστοιχη τουρκική κατηγορία περί σταδιακού ελληνικού επεκτατισμού στο Αιγαίο - δηλαδή αν εξαφανιστεί η «διπλή δαμόκλεια σπάθη» που επικρέμεται πάνω από τις δύο χώρες¹⁰⁰ - τότε θα έρθει η στιγμή για την επίλυση των διαφορών με αμοιβαία συμφέρουσες λύσεις χωρίς υπερβολικές υποχωρήσεις ούτε από τη μία ούτε από την άλλη πλευρά. Μόνο έτσι οι δύο χώρες θα μπορούσαν να απολαύσουν τους καρπούς και τις δυνατότητες που τους δίνει το Αιγαίο. Ειδικότερα σε ότι αφορά ένα συνολικό πακέτο λύσης χρήσιμο θα ήταν να καταλήξουν πρώτα οι δύο πλευρές από κοινού σε ένα κατάλογο με όρους ή προϋποθέσεις για μία ικανοποιητική συνολική λύση. Ένα τέτοιος κατάλογος με προϋποθέσεις ή στόχους για την τελική λύση θα μπορούσε να είναι ο ακόλουθος:¹⁰¹

1. Συμφωνία με βάση την ελεύθερη βούληση των μερών, συνεπεία ενός ειλικρινούς απευθείας διαλόγου.
2. Παραίτηση από εκατέρωθεν μαξιμαλιστικούς στόχους, όπως «ελληνική λίμνη» από τη μία (με τα 10 ή 12 μίλια) ή το «μισό Αιγαίο» από την άλλη (σε σχέση με την υφαλοκρηπίδα ή το FIR).
3. Παραίτηση από προσπάθειες επιβολής λύσης σε βάρος της άλλης πλευράς και εγκατάλειψη της επιδίωξης διπλωματικής νίκης ή ξεγελάσματος της άλλης πλευράς.
4. Επιδίωξη μέσης λύσης και, ει δυνατόν, αμοιβαία συμφέρουσες λύσεις («θετικό άθροισμα») και όχι λύσεις αρνητικού αθροίσματος, με έναν κερδισμένο και τον άλλο συγκριτικά χαμένο από την επίλυση.
5. Επιδίωξη λύσεων που κρίνονται ως δίκαιες και λογικές και πάντως όχι άδικες και από τα δύο μέρη.
6. Τελική επιδίωξη η εδραίωση ενός Αιγαίου αμοιβαίου σεβασμού των θαλασσίων συνόρων, ενός Αιγαίου ειρήνης, σταθερότητας και συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών.

¹⁰⁰ Βλέπε για αυτή την παραστατική διατύπωση τη συζήτηση του Ετζεβίτ με τον Κοσμαδόπουλο, στο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο: Γεγονότα & κείμενα, γενική επιμέλεια Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1992-1997), τόμος 10, 381.

¹⁰¹ Ο πίνακας αυτός αποτελεί σύμπτυξη ενός αντίστοιχου πίνακα προϋποθέσεων στο Ηρακλείδης 2001, 332.

Μέρος Τρίτο

Ο μίτος της Αριάδνης

Αναλύοντας την ελληνοτουρκική αντιπαράθεση και τη διένεξη του Αιγαίου

Αποτελεί κοινό τόπο ότι η διένεξη στο Αιγαίο άπτεται των εθνικών συμφερόντων των δύο κρατών και πάντως γι' αυτό είναι απόλυτα πεπεισμένες οι δύο πλευρές. Κατά συνέπεια η επίλυση – συνολική ή για κάθε διαφορά – είναι δύσκολη υπόθεση. Ωστόσο θα μπορούσε να επιτευχθεί, σε μία ιστορική στιγμή, αν η στιγμή ήταν «ώριμη», αν δηλαδή πρυτάνευε η λογική και η διαλλακτικότητα και από τα δύο κράτη ταυτοχρόνως. Άλλωστε κάποτε η διένεξη στο Αιγαίο πρέπει να επιλυθεί, ειδάλλως οι ελληνοτουρκικές σχέσεις δεν θα ομαλοποιηθούν μια και θα διατηρούνται οι εστίες έντασης επιπλέον του άλυτου Κυπριακού. Διαπιστώσεις όπως αυτές είναι γενικά αποδεκτές απ' όλους όσους έχουν εντρυφήσει στα θέματα του Αιγαίου, με στόχο την ανεύρεση αποδεκτών λύσεων.

Ας επιχειρήσουμε λοιπόν να εντοπίσουμε την ουσία της διένεξης στο Αιγαίο. Καταρχήν θα δούμε ορισμένες νηφάλιες αναλύσεις που έχουν γίνει μέχρι σήμερα. Οι αναλύσεις αυτές έχουν ιδιαίτερη αξία γιατί διατυπώθηκαν πριν από την ύφεση του 1999, σε μία εποχή που ήταν πολύ δύσκολο να διακρίνει κανείς φως στην άκρη της σήραγγας της ελληνοτουρκικής αντιπαλότητας.

Ο Βρετανός δημοσιογράφος και αναλυτής Andrew Wilson, στην κλασική μελέτη του για τη διένεξη στο Αιγαίο που ακόμη και σήμερα διατηρεί την αξία της, εκκινεί από τη θέση ότι οι διαφορές αυτές δεν είναι αντεξούσιες, αλλά πηγάζουν από το γεγονός της επανεμφάνισης της ελληνοτουρκικής διένεξης το 1954 (τότε λόγω Κυπριακού). Η καρδιά της διένεξης τους Αιγαίου βρίσκεται, κατά τον Wilson, από την τουρκική πλευρά, στο φόβο δημιουργίας «ελληνικής λίμνης» στο Αιγαίο· και από την ελληνική, στον φόβο μη πρόσβασης στα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου. Οι λογικές αμοιβαία συμφέρουσες λύσεις είναι προφανείς, αλλά τα δύο μέρη εμμένουν αδιάλλακτα στις θέσεις τους κάτι που μπορεί να ερμηνευθεί «μόνο με βάση τις αντιλήψεις περί της εθνικής ταυτότητας εκάστου μέρους και τις προθέσεις του άλλου».¹⁰² Ο Wilson επισημαίνει επίσης τον αρνητικό ρόλο του εσωτερικού παράγοντα στην ανεύρεση λύσεων, υπό την έννοια ότι ένας ελληνοτουρκικός συμβιβασμός στα θέματα του Αιγαίου, όσο λογικός και δίκαιος και να ήταν, είναι βέβαιο ότι θα καταδικαζόταν από μεγάλη μερίδα του κοινού και από την αντιπολίτευση και στις δύο χώρες ως «ξεπούλημα». Κατ' αυτόν, ειδικά οι Έλληνες,

¹⁰² Wilson 1979/1980, 13.

αισθάνονται, ίσως και για ιστορικούς λόγους, ιδιαίτερα ανασφαλείς, κάτι που διαπερνάει το ελληνικό πολιτικό σκηνικό στο σύνολο του. Καταλήγει δε ότι τα κύρια προβλήματα περιστρέφονται γύρω από κυρίαρχα δικαιώματα, εθνική ασφάλεια, ελευθερία ναυσιπλοΐας, κ.ά. που, χωρίς άλλο, είναι σημαντικά ζητήματα. Ωστόσο αυτά τα ζητήματα, δεν είναι απαραίτητα και τα «πραγματικά» θέματα που ταλανίζουν τις δύο χώρες με επίκεντρο το Αιγαίο. Κατά Wilson το κύριο πρόβλημα είναι η έλλειψη αυτοπεποίθησης και εμπιστοσύνης προς τον άλλο σε συνδυασμό με την εθνική υπερηφάνεια εκάστου μέρους. Το τελευταίο σημείο ειδικά αφορά την Τουρκία, που γι' αυτήν το Αιγαίο αποτελεί θέμα «αυτοσεβασμού» όπως το αποκαλεί, ευαισθησία που οι Έλληνες δεν φαίνεται να κατανοούν. Από την άλλη, οι Τούρκοι δεν φαίνεται να αντιλαμβάνονται τη μεγάλη συναισθηματική ταύτιση που έχουν τα νησιά του Αιγαίου για τους Έλληνες που στην προκειμένη περίπτωση μεταφράζεται στην ανάγκη για «πολιτική συνέχεια» μεταξύ ελληνικής ηπειρωτικής χώρας και νησιών του Αιγαίου.¹⁰³

Ο Βρετανός ελληνιστής ιστορικός Richard Clogg σε ένα διεισδυτικό πρώιμο κείμενο του για τα ελληνοτουρκικά, ξεκινάει από την επισήμανση ότι από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, το 1832 έως το 1922 ήταν εμφανής και κατανοητός ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο πλευρών (λόγω της Μεγάλης Ιδέας και του ανάμικτου των δύο πληθυσμών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία). Πλην όμως μετά την συνολολόγηση της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης η συνέχιση των τεταμένων σχέσεων δεν είναι προφανής και μπορεί να ερμηνευθεί κυρίως ως προϊόν της ιστορίας ή ακριβέστερα του πώς προσλαμβάνεται η ιστορία των μεταξύ τους σχέσεων από τους σημερινούς Έλληνες και Τούρκους, αντιστοίχως.¹⁰⁴ Κατά τον Clogg οι διαφορές στο Αιγαίο μπορεί να είναι σύνθετες και δύσκολες στην επίλυση τους αλλά αυτές καθαυτές δεν αποτελούν την ουσία του προβλήματος. Η ουσία βρίσκεται αλλού: στην εθνική υπερηφάνεια, στην εθνική τιμή, στο «εθνικό φιλότιμο» εκάστου, με θεσμοφύλακα εδώ και τις ένοπλες δυνάμεις (ειδικά στην Τουρκία) και πώς εκείνες βλέπουν το ρόλο τους ως υπερασπιστές της τιμής του έθνους.¹⁰⁵ Πάνω απ' όλα η καρδιά της ελληνοτουρκικής διένεξης (σε Αιγαίο, Κύπρο και άλλου) βρίσκεται «στις ιστορικές μνήμες πράξεων σε βάρος μας, αληθινών ή φαντασιακών»¹⁰⁶ που με τη σειρά του «καθορίζουν τις στάσεις και τις συμπεριφορές που στους εκτός περιοχής φαντάζουν αδικαιολόγητες, ατυχείς ή παράλογες».¹⁰⁷ Έτσι από τη μία πλευρά οι Τούρκοι νομίζουν ότι στο Αιγαίο (και στην Κύπρο) έχουν να αντιμετωπίσουν την αναβίωση της Μεγάλης Ιδέας· από την άλλη οι Έλληνες έχοντας τόσο πολλά νησιά πλησίον των τουρκικών ακτών - και με δεδομένη την

¹⁰³ Για τελευταίο σημείο βλέπε Wilson, 1979/1980, 29, επίσης 1, 13, 27 & passim.

¹⁰⁴ Clogg 1983, 124-25.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, 125.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, 128.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, 128.

τουρκική στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο το 1974, αισθάνεται ότι η Τουρκία είναι επεκτατική. Και ο ελληνιστής ιστορικός καταλήγει με μία ακόμη εύστοχη διαπίστωση που είναι επίκαιρη και σήμερα, με την ελληνοτουρκική ύφεση που διανύουμε από το 1999 και έπειτα: «Ακόμη και αν επιτευχθεί μία ελληνοτουρκική προσέγγιση σε επίσημο επίπεδο, η αλλαγή στις λαϊκές αντιλήψεις, στα αμοιβαία στερεότυπα και στους αμοιβαίους φόβους ... θα είναι μία διαδικασία πολύ πιο χρονοβόρα και δύσκολη».¹⁰⁸

Ο Βρετανός διεθνολόγος και αναλυτής συγκρούσεων, A.J.R. Groom, σ' ένα πρωτοποριακό άρθρο του για το Κυπριακό και το Αιγαίο, ξεκινάει από μία χρήσιμη διαπίστωση: ότι στο Αιγαίο το *status quo* ικανοποιεί την Ελλάδα και το αντίθετο συμβαίνει με το Κυπριακό, όπου το *status quo* της *de facto* διχοτόμησης ικανοποιεί την Τουρκία. Παρατηρεί ότι οι Έλληνες δύσκολα μπορούν να αντιληφθούν ότι οι Τούρκοι έχουν και αυτοί τους φόβους τους και ότι τα τουρκικά επιχειρήματα για το Αιγαίο δεν είναι αμελητέα. Αυτή η στρεβλή ελληνική αντίληψη οφείλεται «στην ελληνική εμμονή στην αντιπάθεια [*obsessive antipathy*] προς την Τουρκία, εμμονή που δεν ανταποδίδεται, αν και η τουρκική πολιτική δεν στερείται αντιπάθειας».¹⁰⁹ Η Τουρκία, από την πλευρά της, δεν φαίνεται «υπνωτισμένη από την Ελλάδα όσο είναι η Ελλάδα από αυτήν».¹¹⁰ Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι η Άγκυρα δεν θεωρεί τα ζητήματα του Αιγαίου σοβαρά, γι' αυτό και επιμένει στην επίλυση τους με ψύχραιμο διμερή διάλογο. Και προσθέτει ότι αν η Τουρκία δεν διαθέτει τόσο «ακόρεστη όρεξη» επεκτατισμού (όπως της προσάπτει η Ελλάδα) τότε, όταν η Τουρκία έχει φόβους, οι Ελλάδα θα έχει προβλήματα. Κατά τον Βρετανό διεθνολόγο, αυτό που χρειάζεται είναι η διερεύνηση του ζητήματος, μακριά από τη λογική του εξαναγκασμού του άλλου και της διαπραγματευτικής νίκης σε βάρος του, στη λογική της «επίλυσης προβλήματος» (*problem-solving*),¹¹¹ όπου δεν θα υπάρχουν νικητές και χαμένοι, αλλά δύο κερδισμένοι από την οριστική συνολική επίλυση.¹¹² Στον Groom οφείλεται και η ακόλουθη σημαντική διαπίστωση: ότι η ελληνοτουρκική διένεξη και η συνέχιση της οφείλεται, εν πολλοίς, στο γεγονός ότι η κάθε χώρα, για διαφορετικούς λόγους η κάθε μία, θέλει να λησμονήσει το κοινό τους «οθωμανικό-λεβαντίνικο παρελθόν», με αποτέλεσμα «κανένα από τα δύο κράτη να μην τελεί εν ειρήνη με τον εαυτό του, γιατί το να αρνείται κανείς το παρελθόν του, ένα παρελθόν που επιβιώνει στο παρόν είναι σαν να μην αποδέχεται τη δική του ταυτότητα».¹¹³

¹⁰⁸ Στο ίδιο, 141.

¹⁰⁹ Groom 1986, 147-8.

¹¹⁰ Στο ίδιο, 148.

¹¹¹ Η λογική της «επίλυσης προβλήματος» που αποτελεί την κύρια προσφορά της σχολής του John Burton, στην οποία ανήκει ο Groom και ο γράφων.

¹¹² Groom 1986, 148.

¹¹³ Στο ίδιο, 152.

Ο διεθνολόγος Θεόδωρος Κουλουμπής, στην κλασική μελέτη του για τις ελληνο-τουρκο-αμερικανικές σχέσεις, *The United States, Greece, and Turkey: The Troubled Triangle* (1983), διαπιστώνει και εκείνος με τη σειρά του, ότι οι βασικές αιτίες των διαφορών στο Αιγαίο (και στο Κυπριακό), είναι η ιστορία, η εκατέρωθεν μεγάλη καχυποψία, η έλλειψη εμπιστοσύνης, τα αρνητικά στερεότυπα και οι στρεβλές αντιλήψεις για τον αντίπαλο και τις προθέσεις του.¹¹⁴ Έτσι, εξηγείται το γεγονός ότι αυτές οι κατά βάση «διαχειρίσιμες» και «τεχνικές» διαφορές του Αιγαίου, δεν έχουν επιλυθεί και αντίθετα έχουν παγώσει, θέτοντας και τις δύο χώρες σε κατάσταση ύψιστης ετοιμότητας και έντονης ανησυχίας. Το βέβαιο είναι ότι και οι δύο πλευρές (και ειδικά η ελληνική πλευρά) εκλαμβάνουν ακόμη και την παραμικρή υποψία αλλαγής της υπάρχουσας κατάστασης στο Αιγαίο ως ένα προμελετημένο βήμα για επεκτατισμό και αναθεώρηση του *status quo* από πλευράς Τουρκίας.¹¹⁵ Αργότερα, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ο Κουλουμπής εξέφρασε την άποψη ότι οι συνθήκες ήταν πλέον υπερώριμες για ειρηνική επίλυση, για από κοινού λύσεις από τις οποίες και τα δύο μέρη θα έβγαιναν κερδισμένα. Για το Αιγαίο το όλο εγχείρημα θα πρέπει, κατ'αυτόν, να στηρίζεται σε τέσσερα προαπαιτούμενα: σε δύο «γενικές αρχές» και σε δύο «επιχειρησιακές αρχές», όπως τις αποκαλεί. Οι δύο γενικές είναι (1) η αμοιβαία αποκήρυξη της χρήσης στρατιωτικής βίας, με τη σύναψη συμφωνίας φιλίας και μη επίθεσης και (2) η επίλυση στα πλαίσια των προβλεπόμενων μορφών ειρηνικής επίλυσης των διαφορών. Οι δύο επιχειρησιακές αρχές είναι (3) να μη μεταβληθεί το Αιγαίο σε «ελληνική λίμνη» και (4) να μη διχοτομηθεί η θάλασσα με εγκλωβισμό από τη Τουρκία, σε σχέση με την υφαλοκρηπίδα, της ανατολικής νησιωτικής επικράτειας της Ελλάδας.¹¹⁶

Ο τουρκοκυπριακής καταγωγής Καναδός διεθνολόγος, Tozun Bahcheli, στην προσεκτική του μελέτη για την ελληνοτουρκική διένεξη του 1990, *The Greek-Turkish Conflict since 1955*, υποστηρίζει και εκείνος από την πλευρά του, ότι τελικά η κύρια δυσκολία στη διένεξη στο Αιγαίο βρίσκεται στην έλλειψη εμπιστοσύνης και στην εχθρότητα των δύο λαών που έχει ιστορική προέλευση. Ωστόσο, κατ' αυτόν η σύγκρουση δεν είναι δεδομένη και μη επιλύσιμη. Η ισορροπία που επέφερε το 1923 η Συνθήκη της Λωζάννης στο Αιγαίο και αλλού ήταν τέτοια ώστε δεν παρουσιάστηκε κανένα σοβαρό πρόβλημα μεταξύ τους επί μισό αιώνα και ακόμη και τώρα, παρά την αντιπαράθεση (μιλάει για την περίοδο 1974-1990), τα δύο μέρη έχουν αποφύγει το θερμό επεισόδιο. Κατά τον Καναδό διεθνολόγο, η ουσία των διαφορών στο Αιγαίο βρίσκεται στην επικάλυψη ελληνικών και τουρκικών εθνικών συμφερόντων στην περιοχή, με τους Έλληνες να θεωρούν το Αιγαίο ως ελληνική θάλασσα, διασπαρμένη από 2,000 (ελληνικά) νησιά· και τους Τούρκους να

¹¹⁴ Couloumbis 1983, 124-30.

¹¹⁵ Στο ίδιο, 124-30.

¹¹⁶ Κουλουμπής 1992, 30. Couloumbis & Klarevas 1998, 128-30.

θεωρούν ότι δικαιούνται, ως λαός του Αιγαίου που είναι και αυτοί, ισότιμη μερίδα στους πόρους της θάλασσας αυτής και δυνατότητα πρόσβασης στην ανοικτή θάλασσα.¹¹⁷ Ο εν λόγω αναλυτής επιρρίπτει μεγάλη ευθύνη για τη μη επίλυση στις πολιτικές ηγεσίες των δύο χωρών που έθρεψαν την εχθρότητα και ειδικά στην στάση του Α. Παπανδρέου. Ο Παπανδρέου, όταν ήρθε στην εξουσία το 1981, διέκοψε τον υφιστάμενο μέχρι τότε διάλογο, εδραιώνοντας για τα καλά τη θέση του «εξ ανατολών κινδύνου» από «τον τουρκικό επεκτατισμό», αν και, όπως σημειώνει, είναι αμφίβολο αν ο λαϊκιστής Έλληνας πρωθυπουργός πράγματι πίστευε ότι υφίσταται τέτοιος επεκτατισμός.¹¹⁸ Ωστόσο ο Bahcheli παραδέχεται ότι πολλές προκλητικές τοποθετήσεις Τούρκων ιθυνόντων της εποχής εκείνης τροφοδοτούσαν αυτές τις θέσεις του Παπανδρέου. Καταλήγει ότι οποιαδήποτε νέα πρωτοβουλία ομαλοποίησης και επίλυσης πρέπει να έρθει από την Αθήνα και την Άγκυρα από κοινού, την ίδια ιστορική στιγμή (και όχι από τρίτους) σε ένα πλαίσιο βελτιωμένου κλίματος μεταξύ των δύο που στόχο θα έχει τη διατήρηση του *status quo* στο Αιγαίο με λογικές και δίκαιες λύσεις που θα περιορίζουν τις μαξιμαλιστικές διεκδικήσεις που κατά καιρούς έχουν ακουστεί και από τις δύο πλευρές.¹¹⁹

Ο Αμερικανός αναλυτής, Richard Haass, που είχε χρηματίσει ως ειδικός σύμβουλος του προέδρου των ΗΠΑ Κάρτερ και ως μέλος του Εθνικού Συμβούλιο Ασφαλείας (στα τέλη της δεκαετίας του 1980), στο ευρύτερης συμβολής έργο του *Conflicts Unending* του 1990, ανάγει τις ελληνοτουρκικές διαφορές στο γεγονός ότι «οι Έλληνες πιστεύουν ότι τα συμφέροντά τους στο Αιγαίο απειλούνται από την Τουρκία, ενώ για τη Τουρκία το Αιγαίο είναι η άλλη περιοχή (εκτός της Κύπρου) που πιστεύει ότι γίνονται διακρίσεις σε βάρος της».¹²⁰ Κατ' αυτόν η επίλυση στη διένεξη του Αιγαίου μπορεί να είναι δύσκολη και να μην έχει ακόμη «ωριμάσει».¹²¹ Αυτό όμως δεν οφείλεται στην απουσία λογικών συμβιβαστικών λύσεων. Κατά την άποψη του, δεν είναι τα θέματα του Αιγαίου που δημιουργούν την ένταση μεταξύ των δυο χωρών αλλά οι εντάσεις μεταξύ τους που καθιστούν αδύνατη την ανεύρεση λύσεων. Όπως επισημαίνει και οι δύο πλευρές είναι απολύτως πεπεισμένες για το δίκιο τους και για το άδικο της άλλης πλευράς. Επιπλέον θα είχαν να αντιμετωπίσουν τεράστια εσωτερική πολιτική αντίδραση αν έδιναν την παραμικρή εντύπωση ότι συμβιβαζόντουσαν

¹¹⁷ Bahcheli 1990, 129.

¹¹⁸ Κατά μία μαρτυρία που καταγράφει ο Bahcheli, ο Παπανδρέου φέρεται να είχε πει σε αξιωματούχο των ΗΠΑ το εξής: «Εγώ μπορεί να μην πιστεύω ότι υπάρχει τουρκική απειλή, εσείς μπορεί να μην πιστεύετε ότι υπάρχει τουρκική απειλή, αλλά το ελληνικό κοινό το πιστεύει, το γεγονός αυτό το καθιστά ελληνική πραγματικότητα και θα πρέπει με αυτούς του όρους να αντιμετωπίσει κανείς την κατάσταση». Βλέπε Bahcheli 1990, 154. Σε σχετική ερώτησή μου, προ τριετίας, ο συγγραφέας μου είπε ότι ο Αμερικανός αξιωματούχος ήταν ο Richard Holbrooke.

¹¹⁹ Bahcheli 1990, 129-30, 152-9, 192-3.

¹²⁰ Haass 1990, 59.

¹²¹ Στην θεωρία της ανάλυσης συγκρούσεων ο Haass είναι κυρίως γνωστός για τη θέση περί «ωρίμανσης» ή μη των δύο πλευρών για διάλογο και επίλυση.

σ' αυτά τα θέματα που θεωρούνται ότι άπτονται της εθνικής ταυτότητας και ασφάλειας. Ο συγγραφέας, γράφοντας το 1990, σημειώνει ότι μόνο δύο ισχυρές κυβερνήσεις, ταυτόχρονα, και στις δύο χώρες, θα μπορούσαν να σηκώσουν το βάρος μία συμφωνίας επίλυσης, αλλά αυτό απουσιάζει κυρίως γιατί οι δύο χώρες εμφανίζονται αβέβαιες για το μέλλον τους και τρωτές σε εθνικά πάθη που τους οδηγούν στην έλλειψη ρεαλισμού. Υπ' αυτές τις συνθήκες στο άμεσο μέλλον ίσως πιο ρεαλιστική δεν είναι τόσο η επίλυση των διαφορών στο Αιγαίο αλλά η διαχείριση των ζητημάτων που αναφέρονται ώστε να αποφευχθεί η ένοπλη σύγκρουση. Προτείνει δε, εύστοχα, τη διεύρυνση της ατζέντας των προς συζήτηση θεμάτων, σε θέματα όπως το εμπόριο, οι επενδύσεις, ο τουρισμός αλλά και την συνειδητή και από τις δύο πλευρές ανασκευή των αρνητικών στερεοτύπων που ενισχύονται στα σχολικά και άλλα βιβλία που διδάσκονται.¹²²

Ο Αμερικανός πρέσβης Monteagle Stearns, με πολυετή θητεία στην Ελλάδα (μεταξύ άλλων, πρέσβης των ΗΠΑ στην Ελλάδα στη δεκαετία του 1980), υποστηρίζει στο ισορροπημένο βιβλίο για τις ΗΠΑ και τα ελληνοτουρκικά, *Entangled Allies: U.S. Policy Toward Greece, Turkey, and Cyprus* (1992), ότι οι λύσεις θα βρεθούν μόνο αν τα δύο μέρη ξεφύγουν από την πολιτικο-στρατιωτική λογική της εθνικής ασφαλείας που τείνει να παρουσιάζει τα πράγματα στο Αιγαίο (και στην Κύπρο) ως «μηδενικού αθροίσματος». Αν επιχειρούσαν να αντιμετωπίσουν τα γεωγραφικά δεδομένα που άλλωστε δεν αλλάζουν, με πολιτικο-οικονομικά κριτήρια και όχι με διάφορες στρατηγικές εναντίον του αντιπάλου ως εχθρού, ίσως θα διαπίστωναν ότι υπάρχουν πολλά περιθώρια για λογικά ανταλλάγματα, σε έναν αμοιβαίο συμβιβασμό στα πλαίσια μίας συνολικής διαπραγμάτευσης. Οι δύο χώρες κατηγορούν την άλλη για επεκτατισμό. Αν όμως, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Αμερικανός διπλωμάτης, το «φάντασμα του υποτιθέμενου επεκτατισμού εξορκιστεί»¹²³ και οι δύο χώρες κάνουν σαφή διάκριση μεταξύ των «ζωτικών συμφερόντων» τους από τα «τακτικά συμφέροντα» τους, τότε ο δρόμος θα άνοιγε για αμοιβαία αποδεκτές λύσεις. Άλλωστε, κανένα μέρος δεν μπορεί να επιβάλει τη λύση της αρεσκείας του στον άλλο, προσθέτοντας ότι με τη στάση τους και το διπλωματικό αδιέξοδο που έχει δημιουργηθεί, δεν επιτρέπουν την εκμετάλλευση των πόρων του Αιγαίου. Επιπλέον, εκφράζει την έκπληξη του που οι δύο χώρες «χρησιμοποιούν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις σαν να ήταν η χρήση ένοπλης βίας ικανό όργανο εθνικής πολιτικής».¹²⁴ Και ο Stearns καταλήγει σε κάτι που ακόμη και σήμερα δεν είναι ευρέως αντιληπτό στα δύο κράτη: ότι στα θέματα του Αιγαίου, αλλά και της

¹²² Στο ίδιο, 60-4.

¹²³ Stearns 1992, 143. Σημειώνεται ότι ο Stearns είχε άριστες προσωπικές σχέσεις με τον Αντρέα Παπανδρέου, σε μία εποχή που οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις ήταν τεταμένες. Το ενδιαφέρον είναι ότι παρά ταύτα δεν φαίνεται να ενστερνίζεται τις απόψεις Παπανδρέου περί τουρκικού επεκτατισμού και αναθεωρητισμού που στον Παπανδρέου και στους Έλληνες τότε αποτελούσε θέσφατο.

¹²⁴ Στο ίδιο, 142.

Κύπρου, οι λύσεις είναι ολοφάνερες εδώ και αρκετό καιρό και αν επιλυθεί η διαφορά ειρηνικά, θα επιφέρει μεγαλύτερη εθνική ασφάλεια και οικονομικά οφέλη και στις δύο χώρες.¹²⁵

Ιδιαίτερη βαρύτητα έχουν και οι απόψεις δύο άλλων *insiders*, πρέσβων, Ελλήνων αυτή τη φορά, του Βύρωνα Θεοδωρόπουλου και του Ιωάννη Τζούνη, που κατά τη διάρκεια της καριέρας τους, γνώρισαν σε βάθος την ελληνοτουρκική διένεξη από πρώτο χέρι, όπως εξελίχθηκε από το 1954 και μετά. Παρά την αναμενόμενη για διπλωματικούς προσεκτική και μεροληπτική (εννοείται υπέρ της Ελλάδας) γραφή, είναι εντυπωσιακό ότι οι απόψεις τους δεν διαφέρουν και πολύ από τις παραπάνω αναλύσεις.

Ο εκλιπών Βύρων Θεοδωρόπουλος, στο κλασικό βιβλίο του *Οι Τούρκοι και Εμείς* του 1988 (που διατηρεί ακόμη και σήμερα αμείωτη την αξία και επικαιρότητα του), θεωρεί και εκείνος σημαντικό το ψυχολογικό παράγοντα, δηλαδή τις αμοιβαίες καχυποψίες και παρανοήσεις που, κατ' αυτόν πηγάζουν από την ιστορία των σχέσεων τους και από τον διαφορετικό «εθνικό χαρακτήρα» Ελλήνων και Τούρκων. Ειδικότερα, σε ότι αφορά το Αιγαίο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι «εκατέρωθεν απαιτήσεις δεν είναι ασυμβίβαστες».¹²⁶ Ο πολύπειρος διπλωμάτης καταλήγει ότι ένας ελληνοτουρκικός διάλογος για τις διαφορές στο Αιγαίο θα μπορούσε να είχε αίσιο τέλος αν η Τουρκία «δεν έχει επεκτατικές βλέψεις ...ή αν παραιτηθεί από όποιες είχε»,¹²⁷ αν εξασφαλιζόταν γι' αυτήν η πρόσβαση στο διεθνή θαλάσσιο και εναέριο χώρο του Αιγαίου και αν, για την Ελλάδα, εξασφαλιζόταν ο μη εγκλωβισμός κανενός νησιού καθ' οποιονδήποτε τρόπο (θαλάσσιο, υποθαλάσσιο ή εναέριο) από την Τουρκία.¹²⁸

Ο εκλιπών Ιωάννης Τζούνης δίνει επίσης μεγάλη έμφαση στους αμοιβαίους φόβους της κάθε πλευράς σε σχέση το Αιγαίο: στο φόβο της Τουρκίας το Αιγαίο να αποβεί «ελληνική λίμνη» και στην πεποίθηση ότι οι Έλληνες προσπαθούν να τους «στραγγαλίσουν» δια του Αιγαίου και να τους επιτεθούν από τα νησιά· και στην έντονη ελληνική αίσθηση απειλής, που στοιχειοθετήθηκε αρχικά με την προσάρτηση της Αλεξανδρέττας πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο από την Τουρκία, την τουρκική δυσφορία που όλα τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου αποκτήθηκαν από την Ελλάδα και κυρίως με την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, και τη σημερινή αμφισβήτηση του ισχύοντος νομικού

¹²⁵ Στο ίδιο, 134-44.

¹²⁶ Θεοδωρόπουλος 1988, 325.

¹²⁷ Στο ίδιο, 324.

¹²⁸ Στο ίδιο, 324-5. Βλέπε επίσης Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος, Παπούλιας & Τζούνης 1995, 61-70. Στη συνέχεια, στη δεκαετία του 1990, πριν από την ύφεση και λίγο μετά, ο Θεοδωρόπουλος άγινε πιο απαισιόδοξος για το μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Βλέπε π.χ. Θεοδωρόπουλος 1995, 1996, 2000 & 2001. Επίσης Theodoropoulos 2001 και Θεοδωρόπουλος & Αφεντούλη 2005, 165-91.

καθεστώτος στο Αιγαίο, που όλα παραπέμπουν, για τους Έλληνες, σε ένα νεο-οθωμανικό επεκτατισμό. Κατά τον Τζούνη, όπως και κατά τον Θεοδωρόπουλο, μόνο ένας ειλικρινής και συνεχής διάλογος θα έφερνε κάποτε απτά αποτελέσματα, εξανεμίζοντας τους εκατέρωθεν φόβους και εστιάζοντας την προσοχή των δύο πλευρών στα προφανή κοινά τους συμφέροντα στο Αιγαίο, στην Κύπρο και αλλού.¹²⁹

Αντίστοιχες απόψεις με τον Θεοδωρόπουλο και τον Τζούνη έχουν εκφράσει και ορισμένα παλαιάμαχοι Τούρκοι διπλωμάτες, όπως ο İter Turkmen και δημοσιογράφοι της μετριοπαθούς σχολής σκέψης σε σχέση με τα ελληνοτουρκικά, όπως ο εκλιπών Mehmet Ali Birand.¹³⁰

Όπως βλέπουμε όλες σχεδόν οι αναλύσεις αποδίδουν τη μέχρι σήμερα μη επίλυση της διένεξης στο Αιγαίο και της ελληνοτουρκικής διένεξης γενικότερα, όχι στις διαφορές καθαυτές αλλά σε άλλους παράγοντες κοινωνικοψυχολογικού χαρακτήρα, κυρίως στην αμοιβαίους φόβους, στην εχθρότητα και στην έλλειψη εμπιστοσύνης για τις προθέσεις του Άλλου. Επίσης προσάπτουν μεγάλο μέρος της συνεχιζόμενης εκκρεμότητας στις εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες των χωρών και στο τρόπο της κατακραυγής εσωτερικά. Κοινή θέση ειδικά των περισσοτέρων μη Ελλήνων είναι η μεγάλη ευθύνη του Ανδρέα Παπανδρέου (σε αντίθεση με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή ή τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη) για την κλιμάκωση της αντιπαράθεσης.

Από τη δική μας πλευρά, είχαμε διατυπώσει, στα τέλη της δεκαετίας του 1970, την άποψη ότι βασικό ρόλο παίζει και η «κοινωνικοποίηση στη σύγκρουση», με τις υπερβολικά θετικές αυτοεικόνες και τις άκρως αρνητικές εικόνες για τον αντίπαλο που μαθαίνουν κατά το στάδιο της εκπαίδευσης, κυρίως με βάση τα σχολικά βιβλία.¹³¹ Στη συνέχεια, αμέσως μετά την κρίση των Ιμίων, διατυπώσαμε τη θέση ότι το κύριο εμπόδιο στην επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών στο Αιγαίο δεν είναι οι διαφορές καθαυτές αλλά το τεράστιο ψυχολογικό φράγμα που εδραιώθηκε μεταξύ των δύο πλευρών που βλέπουν τον άλλο ως το μεγάλο εχθρό που θέλει το «κακό τους». Συναφής και ενισχυτική είναι και η εθνική αφήγηση που ενισχύει την αίσθηση της άλλης πλευράς ως ανεξίτηλης απειλής.¹³²

¹²⁹ Tzounis 1990, 217-21. Βλέπε επίσης Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος, Παπούλιας & Τζούνης 1995, 61-70.

¹³⁰ Από ομιλίες του πρέσβη Turkmen που έχει χρηματίσει και υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας σε διάφορες συναντήσεις για τα ελληνοτουρκικά.

¹³¹ Για την ακρίβεια, σε επίπεδο σχολικών βιβλίων (βιβλία ιστορίας και αναγνωστικά) είχαμε ασχοληθεί με την ελληνική (και όχι με την τουρκική) περίπτωση «κοινωνικοποίησης στη σύγκρουση». Βλέπε Heraclides 1980. Για τα σχολικά βιβλία και στις δύο χώρες και τις αμοιβαίες αναπαραστάσεις Ελλήνων και Τούρκων βλέπε Millas 1991.

¹³² Βλέπε Ηρακλείδης 1996 και 2001. Επίσης Heraclides 2004.

Μεταξύ Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων αναλυτών, στο ίδιο μήκος κύματος έχουν κινηθεί και οι πρωτοποριακές αναλύσεις που είχαν κάνει, πριν από το 1999 για τα ελληνοτουρκικά ο Ηρακλής Μήλλας¹³³ και ο Στέφανος Πεσμαζόγλου,¹³⁴ και για το Κυπριακό, ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης¹³⁵ και ο Γιάννης Παπαδάκης¹³⁶, αν και δεν έχουν ασχοληθεί με τις διαφορές του Αιγαίου.

Τούρκοι και Τουρκοκύπριοι μελετητές της ελληνοτουρκικής διένεξης δίδουν επίσης μεγάλη έμφαση στην υποκειμενική-ψυχολογική διάσταση και μάλιστα, θα λέγαμε, περισσότερο απ' ό,τι οι περισσότεροι Έλληνες, καθώς επίσης και στον εθνικισμό και τις εθνικές αφηγήσεις. Ορισμένοι όμως, ειδικά οι διεθνολόγοι, έχουν την τάση να ξεκινούν από τέτοιες διαπιστώσεις, σχετικά ισορροπημένες, αλλά στη συνέχεια να επιρρίπτουν, συχνά άκομψα, όλα τα ψυχολογικά προβλήματα για τη διένεξη στους Έλληνες, στις ελληνικές στρεβλές εθνικές αφηγήσεις και στην αδυναμία των Ελλήνων (και των Ελληνοκυπρίων και μόνο) να διαχειριστούν τα εθνικά τους τραύματα σε σχέση με τους Τούρκους.¹³⁷ Το επιστημονικό αυτό ατόπημα το αποφεύγει επιμελώς το νέο τουρκικό ρεύμα στην ιστορία και στις κοινωνικές επιστήμες που στέκεται κριτικά στις τουρκικές εθνικές αγκυλώσεις και στον τουρκικό εθνικισμό τόσο σε σχέση με τους Έλληνες όσο με άλλους λαούς ή με την Ευρώπη γενικότερα. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις σημαντικών μελετητών, όπως ο Murat Belge, ο Mete Tuncay, ο Caglar Keyder και ο Ahmet Insel, από τους διεθνολόγους, κυρίως ο Baskin Oran, και μεταξύ των Τουρκοκυπρίων κατεξοχήν ο Niyazi Kizilyurek.¹³⁸

Από την εθνοκεντρική στρατηγική στην επίλυση συγκρούσεων

Η διένεξη του Αιγαίου έχει αντιμετωπιστεί και αναλυθεί μέχρι σήμερα κυρίως από τρεις διαφορετικές οπτικές γωνίες: (α) στη λογική του «πατριωτικού μοραλισμού», (β) τη λογική της «αντικειμενικής σύγκρουσης» συμφερόντων και επιδιώξεων και (γ) τη λογική της «υποκειμενικής σύγκρουσης».

Ο πατριωτικός μοραλισμός κινείται με μανιχαϊστικούς όρους: ότι «εμείς» έχουμε στο Αιγαίο το δίκιο με το μέρος μας και ο αντίπαλος, έχει απολύτως άδικο· δεν σέβεται το διεθνές

¹³³ Εκτός από τα έργα του Μήλλα στα τουρκικά βλέπε στα αγγλικά Millas 1991, 1996, 2004 και 2005. Επίσης στα ελληνικά Μήλλας 2001 και 2002.

¹³⁴ Πεσμαζόγλου 1993.

¹³⁵ Kitromilides 1977 και 1979.

¹³⁶ Papadakis 2005.

¹³⁷ Βλέπε για χαρακτηριστικές τέτοιες περιπτώσεις Volkan & Itzkowitz 1994. Επίσης Gurel 1993α και Gurel 1993β. Για εύστοχη κριτική των θέσεων του Volkan βλέπε Millas 2000.

¹³⁸ Βλέπε Belge 1994. Tuncay 1995. Keyder 2003 και 2005. Berkay 2006. Oran 2003. Kizilyurek 1999 και Κιζιλγιουρέκ 1999.

δίκαιο, τις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και τρέφει καταχθόνιους σκοπούς σε βάρος μας. Η άποψη αυτή επικρατεί στις νομικές αναλύσεις στην Ελλάδα και την Τουρκία, που καταλήγουν ότι η «θέση μας είναι πιο ισχυρή» νομικά, και στη βάση του τι είναι λογικό και δίκαιο, και ότι, ως εκ τούτου, αν το πεδίο επίλυσης είναι νομικό, «θα δικαιωθούμε». Ο διπολισμός αυτός υπεισέρχεται και στις γεωστρατηγικές αναλύσεις που καταλήγουν σε προτάσεις για «επιθετική στρατηγική», με στόχο τη «νίκη» επί του αντιπάλου. Η θέσεις αυτές έχουν ιδιαίτερη απήχηση σε ιέρακες και εθνικιστές και στις δύο χώρες. Το ενδιαφέρον δηλαδή είναι αυτοί που διακατέχονται από μίσος και απέχθεια για τους Τούρκους ή για τους Έλληνες, αντιστοίχως, είναι αυτοί ακριβώς που είναι βέβαιοι για την επιθετικότητα της άλλης πλευράς. Με φροϋδικούς όρους θα μιλούσε κανείς για περίπτωση προβολής.

Η δεύτερη λογική θεωρεί τη διένεξη του Αιγαίου μία αντιπαράθεση για απτά συμφέροντα, όπως το πετρέλαιο, η ελευθερία της ναυσιπλοΐας, η απρόσκοπτη πρόσβαση στις ηπειρωτικές ακτές ή στα νησιά. Επιπλέον στη διένεξη αυτή διακυβεύεται η εθνική κυριαρχία, η ενότητα της επικράτειας, η εθνική ασφάλεια και ο διεθνής ρόλος και η επιρροή (ισχύς) εκάστης χώρας. Η διένεξη εκλαμβάνεται κατά βάση ως ασυμβίβαστη και «μηδενικού αθροίσματος», με δυνητικά «νικητή/κερδισμένο» και «ηττημένο/ζημιωμένο». Πρόκειται για σύλληψη στατική, όπου το ρεαλιστικό ζητούμενο είναι η προσπάθεια πρόληψης και διαχείρισης των κρίσεων (ο «μη πόλεμος») και όχι η συνολική επίλυση, παρεκτός από θέση ισχύος, ή αν θεωρείται συμφέρουσα μία συμφωνία στη βάση του «ελάχιστου κοινού παρανομαστή» ή στη βάση του «μοιράσματος της διαφοράς».

Η τρίτη λογική αυτή της υποκειμενικής σύγκρουσης, θεωρεί ότι τα πράγματα δεν είναι στατικά και δεδομένα, αλλά προϊόν της συγκεκριμένης διαπλοκής και υπόκεινται σε αλλαγή, και αυτό γιατί ισχύει ότι «αν ορίσεις κάτι ως πραγματικό είναι πραγματικό στις συνέπειες του». Αν είσαι προκλητικός και επιθετικός θα εισπράξεις το ίδιο νόμισμα και το αντίθετο αν είσαι διαλλακτικός. Οι δύο πλευρές μπορούν να συλλάβουν μία λιγότερο συγκρουσιακή μεταξύ τους κατάσταση και να ανατρέψουν το φαύλο κύκλο της αντιπαλότητας.

Από την πλευρά του επιστημονικού κλάδου των Διεθνών Σχέσεων, οι δύο πρώτες λογικές παραπέμπουν σε δύο εκδοχές της σχολής του ρεαλισμού, στον άκαμπτο και εθνοκεντρικό που δίνει έμφαση στην ισχύ (στρατιωτική κυρίως) και στην εξωτερική πολιτική της ισχύος (*power politics*) και των απειλών· και στον ευέλικτο ρεαλισμό που διευρύνει την έννοια της ισχύος (πέρα από τη στρατιωτική ισχύ) και δίνει έμφαση κυρίως στην ικανή διπλωματία. Σε γενικές γραμμές η αναζήτηση λύσης σε μια διένεξη επιτυγχάνεται με την επιβολή λύσης στον αντίπαλο λόγω ισχύος και πιο επιτήδειας στρατηγικής. Όσο για τον

συγκριτικά ασθενέστερο θα πρέπει να επιδιώξει εξισορρόπηση ισχύος (εσωτερική, με εξοπλισμούς και στρατικοποίηση και εξωτερική, με ικανές συμμαχίες) για να εξασφαλίσει αξιόπιστη αποτροπή. Σε μεγάλες διακρατικές διενέξεις, όπως η ελληνοτουρκική, η διαλλακτική στάση δεν έχει θέση γιατί η διαλλακτικότητα θεωρείται βέβαιο ότι θα εκληφθεί από την άλλη πλευρά ως αδυναμία και θα γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης, αυξάνοντας τις διεκδικήσεις. Απαραίτητη είναι λοιπόν η στρατηγική που κινείται με γνώμονα το «χειρότερο δυνατό ενδεχόμενο». Άλλωστε στην περίπτωση Ελλάδας-Τουρκίας και οι δύο πλευρές θα προτιμούσαν – πάντα στη λογική του ρεαλισμού - ένα καθεστώς στο Αιγαίο που να καθιστούσε την πλευρά τους ισχυρότερη και καλύτερα εδραιωμένη απ’ ότι είναι σήμερα. Οπότε η κύρια οδός είναι η σκληρή διαπραγματευτική τακτική (ένα «σκληρό πόκερ» όπως λένε συχνά οι δημοσιογράφοι που ασχολούνται με τα ελληνοτουρκικά), το καλό *timing*, η συγκυρία, για να αποσπάσουμε όσο γίνεται περισσότερα από τον αντίπαλο και «να του τη φέρουμε» διπλωματικά χρησιμοποιώντας έντεχνα την ΕΕ, τον ΟΗΕ, το ΝΑΤΟ, τις ΗΠΑ ή άλλους συμμάχους και εταίρους.

Η τρίτη λογική που έχει εδραιωθεί εδώ και δεκαετίες στον επιστημονικό υποκλάδο της ανάλυσης συγκρούσεων, κινείται στις Διεθνείς Σχέσεις στο χώρο του πλουραλισμού, του κονστρουκτιβισμού και των μεταθετικιστικών αναλύσεων. Υποστηρίζει ότι οι συγκρούσεις έχουν τη δική τους δυναμική και, ειδικά οι δυσεπίλυτες και χρόνιες, άπτονται της εθνικής ταυτότητας και της κυρίαρχης εθνικής αφήγησης. Πιο πρακτικά, αν το κόστος της συνεχιζόμενης σύγκρουσης γίνει δυσβάστακτο, τότε αρχίζει και ωριμάζει η ιδέα - και η ανάγκη - ειρηνικής επίλυσης μεταξύ των δύο αντιπάλων. Η μακρόπνοη βιώσιμη λύση δεν επέρχεται με υπερφαλάγγιση, με επιτυχείς στρατηγικές του ενός σε βάρος του άλλου. Οι νίκες αυτού του είδους είναι, τις περισσότερες φορές, εφήμερες, στην καλύτερη περίπτωση απλή αναβολή. Η αντιπαράθεση σύντομα θα αναζωπυρωθεί, με τον «ζημιωμένο-ηττημένο» να επιζητάει «δεύτερο γύρο». Η συνολική λύση επέρχεται ειρηνικά κυρίως με ουσιαστικές απευθείας διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο μερών στη διένεξη. Για να επέλθει ειρήνη συνολική επίλυση της διένεξης (*conflict resolution*), σε αντίθεση με απλή πρόσκαιρη διαχείριση ή διευθέτηση της, θα πρέπει, η λύση να είναι προς όφελος και των δύο μερών, να ικανοποιεί τις ουσιαστικές ανάγκες τους, κατά κύριο λόγο την ασφάλεια τους. Λίγες διενέξεις είναι πράγματι, στην ουσία τους, μηδενικού αθροίσματος. Οι περισσότερες μπορούν να αποβούν «θετικού αθροίσματος», υπό την έννοια ότι επιδέχονται όχι μόνο ικανοποιητικό ισομερές μοίρασμα της διαφοράς, αλλά και αύξησή της «πίττας» κατά το πρότυπο της ΕΟΚ μεταπολεμικά που με αυτό τον τρόπο ξεπέρασε τον ιστορικό γαλλογερμανικό ανταγωνισμό.

Αναζητώντας το νήμα: η σύντομη οδός

Στο Αιγαίο, η Αθήνα και η Άγκυρα είναι πεπεισμένες ότι στη διένεξη αυτή διακυβεύονται ζωτικά εθνικά συμφέροντα και η εθνική κυριαρχία, ένεκα της στάσης της άλλης πλευράς που είναι διεκδικητική. Δηλαδή Ελλάδα και Τουρκία κινούνται με όρους πατριωτικού μοραλισμού ή έστω στη λογική ότι «η πατρίδα μου έχει πάντοτε δίκιο ακόμη και όταν έχει άδικο», οπότε ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. Η θέση αυτή περί του άλλου ως απειλητικού και επεκτατικού είναι αμοιβαία, και, στο μέτρο που αποτελεί ανακριβή εκτίμηση (στρεβλή αντίληψη), έχουμε να κάνουμε κατά βάση με ακούσια επινόηση-κατασκευή του άλλου ως επιθετικού σε βάρος μας.

Πιο συγκεκριμένα, η διένεξη συνεχίζεται και δεν λύνεται όχι λόγω των εθνικών δικών μας επιδιώξεων (όπως σε παλιότερες εποχές, μέχρι το 1922), αλλά λόγω της όλης πολιτικής της άλλης πλευράς που είναι εχθρική και αναθεωρητική. Η καρδιά της διένεξης είναι οι φόβοι για τις προθέσεις του άλλου. Από τη μία υπάρχει η αίσθηση ενός αναδυόμενου τουρκικού «νέο-οθωμανικού» κράτους, που θέλει να ελέγχει το Αιγαίο και την Κύπρο (ίσως και την ελληνική Θράκη), και από την άλλη, ο φόβος το Αιγαίο να γίνει «ελληνική λίμνη» που εκλαμβάνεται, μαζί με την Κύπρο (Ενωση χθες, σήμερα έμμεση ένωση μέσω της ΕΕ) ως αναζωπύρωση της Μεγάλης Ιδέας.

Εδώ ακριβώς βρίσκεται, νομίζω, ο μίτος της Αριάδνης της συνεχιζόμενης ελληνοτουρκικής διένεξης στο Αιγαίο. Ωστόσο η διαπίστωση αυτή που, όπως είδαμε, αποτελεί κοινό τόπο στους περισσότερους νηφάλιους αναλυτές της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης, γίνεται πολύ δύσκολα πιστευτή από τις δύο πλευρές. Πάντως, η Ελλάδα και η Τουρκία άγγιξαν, ορισμένες στιγμές, ακόμη και σε ανώτατο επίπεδο, τη βασική αυτή πτυχή του προβλήματος, όπως ο Καραμανλής και ο Ετζεβίτ στη συνάντησή τους στο Μοντραί στις αρχές Μαρτίου του 1978. Ίσως η πιο εύστοχη έκφραση της ουσίας της διαφοράς στο Αιγαίο, βρίσκεται στα διαμειφθέντα μεταξύ Ετζεβίτ και πρέσβη Κοσμαδόπουλου (Οκτώβριος 1978), με την παραστατική εικόνα του Ετζεβίτ περί «διπλής δαμοκλείου σπάθης» να επικρέμεται πάνω από τις χώρες και να μην τους επιτρέπει να σκεφτούν με μεγαλύτερη νηφαλιότητα και τόλμη την ειρηνική επίλυση της διένεξης αυτής, επίλυση που θα ήταν προς όφελος και των δύο κρατών.

Για την Ελλάδα εκ των ουκ άνευ στο Αιγαίο είναι βέβαια, σε ότι αφορά την υφαλοκρηπίδα, η μη υιοθέτηση μίας μέσης γραμμής που να διχοτομεί το Αιγαίο στα δύο και να εγκλωβίζονται ελληνικά νησιά από τουρκική υφαλοκρηπίδα. Για την Τουρκία πάλι δεν θα ήταν ανεκτό το Αιγαίο Πέλαγος να αποβεί νομικά ή πρακτικά ελληνικό, κάτι που θα συμβεί αν η Ελλάδα επέκτεινε τα χωρικά ύδατά της στα 12 ή και στα 10 μίλια. Αν σε ένα διάλογο

και οι δύο πλευρές εγκαταλείψουν αυτές τις μαξιμαλιστικές τους τοποθετήσεις (που προτάσσουν κατά καιρούς για λόγους διαπραγματευτικούς ή για εσωτερική κατανάλωση), τότε η επίλυση των διαφορών του Αιγαίου θα ήταν δυνατή όταν η στιγμή θα είναι κατάλληλη: όταν υπάρχουν εκατέρωθεν ισχυρές κυβερνήσεις, νηφάλιες και δυναμικές ηγεσίες, ευνοϊκό διεθνές πλαίσιο, κλπ..

Κλειδί για την επίλυση των διαφορών στο Αιγαίο είναι, σε ότι αφορά την ελληνική πλευρά, η εγκατάλειψη της ανεδαφικής, αλλά ευρέως διαδεδομένης άποψης, ότι το Αιγαίο είναι λίγο-πολύ ελληνικό, ή άλλως πως ότι Ελλάδα δικαιούται και πρέπει να επεκταθεί στα 12 ή έστω στα 10 μίλια, με το δικαιολογητικό ότι η Τουρκία έχει περιορισμένα δικαιώματα στη θάλασσα αυτή και στο υπέδαφός της, μόνο μεταξύ των και ακτών της και των ελληνικών νησιών το ανατολικού Αιγαίου. Πρόκειται για θέση που είναι προδήλως άδικη, όπως είχε αντιληφθεί και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Παράλληλα όμως θα πρέπει και η τουρκική πλευρά να εγκαταλείψει μια για πάντα τη θέση ότι τα νησιά δεν έχουν την ίδια βαρύτητα και σημασία με τα ηπειρωτικά εδάφη και ότι ως εκ τούτου πιο δίκαιος θα ήταν ο διαμοιρασμός του θαλασσιού τμήματος του Αιγαίου στα δύο, τουλάχιστον σε σχέση με την υφαλοκρηπίδα.

Υπάρχει ωστόσο στο σημείο αυτό μία παρενέργεια που όσο περνάει ο καιρός και οι διαφορές δεν λύνονται, μπορεί να αποβεί ναρκοπέδιο: η αγκύλωση σε μαξιμαλιστικές εκατέρωθεν θέσεις που, με τη σειρά τους, γενούν εξωπραγματικές προσδοκίες στο κοινό των δύο χωρών. Εφόσον συνεχίζει και επικρατεί η άποψη ότι ο αντίπαλος είναι επεκτατικός και αναθεωρητικός σε βάρος μας, προκρίνεται η τακτική του να «απαιτούμαι» το μέγιστο: η Ελλάδα τη δυνατότητα μονομερούς επέκτασης, στα 12 μίλια (ή στα 10 ως ύστατη υποχώρηση), που παραπέμπει σε «ελληνική λίμνη» και «φίμωση» του αντιπάλου· η Τουρκία τη μέση γραμμή στο Αιγαίο (σε σχέση με κυριαρχικά δικαιώματα στην υφαλοκρηπίδα και το FIR), για τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου ως γεωλογική προέκταση της Ανατολίας και, πιο πρόσφατα, για σωρεία γκρίζων ζωνών στο Αιγαίο.

Με άλλα λόγια, λόγω της όλης δυναμικής της διένεξης στο Αιγαίο, στον απόηχο του άλυτου Κυπριακού, υπάρχει ο κίνδυνος αυτοπαγίδευσης σε αδιέξοδες μαξιμαλιστικές θέσεις. Η λογική είναι λίγο-πολύ η ακόλουθη: αφού ο αντίπαλος θέλει να επεκταθεί σε βάρος μας, εμείς θα πρέπει πάση θυσία, να βρούμε όσο γίνεται περισσότερα ερείσματα, για να επεκταθούμε πριν απ' αυτόν όσο γίνεται περισσότερο, όσο μας επιτρέπεται νομικά, και έτσι να τον σταματήσουμε, παράλληλα ισχυροποιούμενοι και στρατιωτικά, για λόγους αποτρεπτικούς (ανάσχεση). Μόνο έτσι, με ένα ισχυρό ανάχωμα, θα σταματήσουμε αυτόν τον αδυσώπητο αντίπαλο, αλλιώς θα μας «πάρει φαλάγγι».

Οι αγκυλώσεις αυτές και οι μαξιμαλιστικές θέσεις ενισχύονται από κοινωνική αδράνεια, από τη δυσκολία να αλλάξει κανείς τις απλουστευτικές βεβαιότητες και υπερβολικές προσδοκίες στις οποίες έχει εθιστεί και στη βάση των οποίων πορεύεται επί δεκαετίες. Επιπλέον υπάρχει χωρίς άλλο και ο φόβος του εσωτερικού πολιτικού κόστους που αποτελεί μόνιμη ανησυχία όλων των κυβερνήσεων των δύο χωρών, όσο νηφάλιες και να είναι: να μην εκληφθούν ως υποχωρητικοί και ενδοτικοί σε θέματα κυριαρχίας και ζωτικών εθνικών συμφερόντων, κατηγορία που συνήθως εμφανίζεται με την παραμικρή υποψία φιλικής διάθεσης από την Αθήνα ή την Άγκυρα, από το 1975 μέχρι και σήμερα. Άλλωστε η διένεξη του Αιγαίου δεν είναι αυτοδύναμη, αλλά απόηχος της ιστορικής ελληνοτουρκικής αντιπαλότητας στο σύνολο της, με ότι αυτό συνεπάγεται. Το προφανές επακόλουθο είναι οι διαφορές στο Αιγαίο να μην ευνοούν τις λογικές και αμοιβαία συμφέρουσες λύσεις που είναι προφανείς σε οποιονδήποτε καλοπροαίρετο τρίτο αναλυτή.

Αν και οι καιροί έχουν αλλάξει, λόγω ΕΕ και όχι μόνον, η πλειονότητα των Ελλήνων, σε ένα ποσοστό από 70 έως και 80% συνεχίζει να πιστεύει στον «εξ ανατολών κίνδυνο» από την Τουρκία, όπως προκύπτει και από σχετικές δειγματοληπτικές έρευνες της κοινής γνώμης, ακόμη και μετά τους σεισμούς του 1999 και το νέο πνεύμα που άρχισε να εδραιώνεται μεταξύ των δύο λαών τα τελευταία χρόνια. Επίσης οι Έλληνες τάσσονται κατά της ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ, σε ένα ποσοστό 75-79%. Η μεγάλη πλειοψηφία θεωρεί, μέχρι και σήμερα, την Τουρκία επεκτατική και αναθεωρητική των συνόρων της με την Ελλάδα και την Κύπρο, μία Τουρκία που παραβιάζει το διεθνές δίκαιο και τη διεθνή νομιμότητα και θέλει τη συρρίκνωση και δορυφοριοποίηση της Ελλάδας. Η Τουρκία χρησιμοποιεί έντεχνα το ισχυρό γεωπολιτικό της χαρτί και έτσι παραμένει «το αγαπημένο παιδί των Αμερικανών» και ορισμένων ισχυρών Ευρωπαίων που «δεν της χαλάνε ποτέ χατίρι».

Στην άλλη πλευρά του Αιγαίου τα πράγματα δεν είναι διαφορετικά. Όπως προκύπτει πάλι από έρευνες της κοινής γνώμης, η πλειονότητα των Τούρκων (70-80%) συνεχίζει, και μετά το 1999, να θεωρεί την Ελλάδα και τους Έλληνες τον υπ' αριθμόν ένα εχθρό και απειλή για την Τουρκία, μαζί με τους Αρμένιους. Οι Τούρκοι έχουν μία τρομερή εμμονή με τη Μεγάλη Ιδέα, που θεωρούν ότι έχει αναβιώσει από τη δεκαετία του 1950 και ισχύει μέχρι και σήμερα. Ευρέως διαδεδομένο είναι το γνωστό ως «σύνδρομο των Σεβρών», δηλαδή ο τρόμος της επανεμφάνισης μίας συμφωνίας όπως εκείνη, που είχε διαμελίσει ακόμη και την ίδια την Ανατολία, τη σύγχρονη πατρίδα τους. Αυτή η φοβία συνδυάζεται και με μία άλλη, που ορισμένοι Τούρκοι αναλυτές έχουν αποκαλέσει «σύνδρομο του Τανζιμάτ»: ότι αν φανείς ελαστικός και δώσεις δικαιώματα στον άλλο, θα του ανοίξει η όρεξη και θα ζητάει όλο και περισσότερα, και στο τέλος θα στραφεί εναντίον σου με τις χειρότερες των προθέσεων. Αν και ελάχιστοι Τούρκοι παραδέχονται ανοικτά πόσο πολύ φοβούνται τους Έλληνες, αν μη τι

άλλο γιατί οι περισσότεροι έχουν την τάση να κομπάζουν ότι είναι «μεγάλη και ισχυρή χώρα» και παράγοντας σταθερότητας στην περιοχή (και, θα προσθέταμε, επειδή διατηρούν ακόμη την ιστορική μνήμη των Ελλήνων ως ραγιάδων, ως «υπόδουλου λαού») εν τούτοις θεωρούν τον ελληνικό επεκτατισμό δεδομένο, τόσο στο Αιγαίο, όσο και στην Κύπρο ή και πάρα πέρα (στήριξη στο PKK, υπερβολικό ενδιαφέρον για τον Πόντο). Η Αθήνα θεωρείται λίαν επίφοβη, ένεκα του «ελληνικού διπλωματικού δαιμονίου», των Ελλήνων της διασποράς (ειδικά στις ΗΠΑ), των πλεονεκτημάτων που δίνει στην Ελλάδα η συμμετοχή της στην ΕΕ, σε μία Ευρώπη μάλιστα που δυσκολεύεται να δει την Τουρκία ως ευρωπαϊκή και μελλοντική της συνέταιρο και μέλος, και συνεχίζει να αντιμετωπίζει την «μικρή Ελλάδα» ως «το αγαπημένο της παιδί».

Κοντολογίς, θα λέγαμε, *«φοβάται ο Γιάννης/ο Μεχμέτ το θειό και το θειό τον Γιάννη/τον Μεχμέτ»* και υπάρχει περίσσειμα καχυποψίας, κακής διάθεσης και εχθρότητας και από τους δύο. Πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση αντικατοπτρισμού (*mirror image*) και για στρεβλή αντίληψη (*misperception*). Οι στρεβλές αυτές αντιλήψεις που ενέχουν και τον κίνδυνο αυτοεκπληρούμενης προφητείας, ενισχύονται από το γεγονός ότι και στις δύο χώρες υπάρχει μία σχετικά μικρή αλλά ορατή ομάδα ακραίων εθνικιστών που όντως κινείται με όρους αναθεωρητικούς, νοσταλγούς «χαμένων πατρίδων» και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ως ελληνικής, οι Έλληνες, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως τουρκικής, οι Τούρκοι.

Ωστόσο καμία υπεύθυνη κυβέρνηση στην Ελλάδα ή στην Τουρκία δεν κινείται με τέτοιους όρους, ειδικά από το Σεπτέμβριο του 1974 και έπειτα. Και τα δύο κράτη σε επίπεδο κυβέρνησης και πολιτικού-διπλωματικού κατεστημένου (και για την Τουρκία και στρατιωτικού) είναι ταγμένα υπέρ του υπάρχοντος μεταξύ τους συνοριακού *status quo*. Παρά ταύτα αυτή η διαπίστωση γίνεται πολύ δύσκολα πιστευτή στους περισσότερους Έλληνες και Τούρκους, που από τη μία δεν αμφισβητούν την ειλικρίνεια της δικής τους πλευράς για το σεβασμό των συνόρων (χερσαίων και θαλασσίων), αλλά από την άλλη είναι απολύτως πεπεισμένοι ότι δεν υπάρχει ίχνος αντίστοιχου σεβασμού από τον άλλο. Γιατί άραγε να θεωρούνται πιο γνήσιοι εκφραστές της άλλης πλευράς για τους Έλληνες, το τουρκικό Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης και οι παραφυάδες του, για τους Τούρκους το κόμμα ΛΑΟΣ, η Χρυσή Αυγή και διάφορες ελληνικές εθνικιστικές ομάδες και σύλλογοι; Ένας λόγος γι' αυτή τη διαστρέβλωση είναι ότι τα ΜΜΕ και στις δύο χώρες (ειδικά τα ιδιωτικά κανάλια της τηλεόρασης), ενίσχυαν ειδικά παλιότερα τους φόβους και υπερέβαλαν στην επιλεκτική προβολή των θέσεων των πιο ακραίων από την άλλη πλευρά.

Το τελικό αποτέλεσμα είναι να διατηρείται η εντύπωση ότι ο επεκτατισμός είναι πιο διάχυτος απ' ό,τι είναι, και όχι μόνο περιορισμένος στους εκατέρωθεν ακραίους εθνικιστές. Γίνεται σιγά-σιγά ανεπαίσθητα πεποίθηση ότι ο αντίπαλος μας - ο ιστορικός εχθρός - είναι στο σύνολο του ή στη μεγάλη του πλειοψηφία, αναθεωρητικός, ή ότι είναι κατά βάθος, στις μύχιες σκέψεις του, αθεράπευτα επεκτατικός. Διψάει ακόμη και στις μέρες μας, στις αρχές του 21^{ου} πρώτου αιώνα, για τα εδάφη μας. Επιζητάει δηλαδή, θα λέγαμε, μία ρεβάνς του 1912-1913 και του 1919-1921 (η Τουρκία) και του 1922 και του 1974 (η Ελλάδα).

Αν όμως αποδειχθεί πέρα από κάθε αμφιβολία ότι όντως τα δύο κράτη *είναι*, ή *πιστεύουν ότι είναι* ή *θεωρούν ότι είναι προς όφελος τους να είναι*, κράτη του εδαφικού *status quo*, τότε η διένεξη του Αιγαίου και η συνολική ελληνοτουρκική σύγκρουση θα βρει κάποτε τη λύση της. Αν εδραιωθεί για τα καλά η αξιοπιστία του μη αναθεωρητισμού της άλλης πλευράς, τότε θα ξεπεραστεί και το «δίλημμα ασφαλείας» που ισχύει στη διένεξη του Αιγαίου και θα πάψει και η μία και η άλλη πλευρά να κινείται σχεδόν πάντοτε με βάση το «χειρότερο δυνατό σενάριο».

Ας προχωρήσουμε όμως και πιο βαθιά, στην προσπάθεια να καλύψουμε όσο γίνεται πιο συνολικά την ελληνοτουρκική αντιπαλότητα.

Αναζητώντας το νήμα: η μακρύτερη και δύσβατη οδός

Στην προσπάθεια εντοπισμού του τελικού λόγου γιατί τη μη επίλυση της διένεξης του Αιγαίου παρά τα 15 έτη ύφεσης (1999-σήμερα), τίθεται και το γνωστό ερώτημα του κατά πόσον θα μπορούσε να υπάρχει λύση χωρίς προγενέστερη, παράλληλη ή ταυτόχρονη επίλυση του Κυπριακού;

Η αντιπαλότητα που επιφέρει το άλυτο Κυπριακό προφανώς δεν δημιουργεί την κατάλληλη ατμόσφαιρα για επίλυση των διαφορών του Αιγαίου. Και αυτό κυρίως γιατί το Κυπριακό και η *de facto* διχοτόμηση του νησιού φέρνουν στους μεν Έλληνες αυτόματα στο νου το 1974 (την «τουρκική εισβολή και κατοχή»), ως εθνική καταστροφή σχεδόν εφάμιλλη με αυτήν του 1922· στους δε Τούρκους θυμίζει τον γι' αυτούς εφιάλτη της περίφημης Ένωσης που παραπέμπει στη Μεγάλη Ιδέα (την «ελληνική εισβολή και κατοχή» του 1919-1922 όπως την λένουν). Έτσι μπαίνουμε σε πιο δύσβατα μονοπάτια.

Αν όντως τα περί επεκτατισμού της άλλης πλευράς αποτελούν εκατέρωθεν εμμονές χωρίς βάση, είναι δύσκολο να μην καταλήξει κανείς στη άποψη ότι η στάση της πλειοψηφίας των Ελλήνων και των Τούρκων, πηγάζει εν πολλοίς από επιλεκτικές μνήμες και την ανάγνωση της ιστορίας, παλιάς και πρόσφατης, υπό τα όμματα της εκατέρωθεν «εθνικής

ιστορίας»· καθώς και από την έντονη ανασφάλεια, υπαρξιακή κυρίως, και των δύο εθνικών-κρατών που προέρχεται από την εθνική τους ταυτότητα, δηλαδή του τι σημαίνει να είναι κανείς Έλληνας ή Τούρκος και να είναι υπερήφανος γι' αυτό.

Ας δούμε λοιπόν με δύο λόγια, ποίοι είναι οι κυρίαρχοι ιστορικοί μύθοι για εμάς και τον Άλλο, τον ιστορικό αντίπαλο.

Για τους Έλληνες ο κυρίαρχος βαθιά εθνικός μύθος σε σχέση με τους ίδιους και τους Τούρκους είναι λίγο-πολύ, ο ακόλουθος: είχαμε μία λαμπρή ελληνική αυτοκρατορία (τη Βυζαντινή), που κράτησε 1100 και πλέον χρόνια, στην οποία δέσποζε ο πολιτισμός και ανεκτικότητα, την οποία όμως, το 1453, κατέλυσαν οι βάρβαροι Τούρκοι (Οθωμανοί), υποδουλώνοντας τους Έλληνες, καταδικάζοντας τους στον τουρκικό ζυγό, σε αιώνες σκλαβιάς, εξευτελισμού, φυλακής και παιδομαζώματος. Το 1821 εμείς οι Έλληνες πήραμε τα όπλα και αποτινάξαμε ηρωικά τον τουρκικό ζυγό, στη συνέχεια απελευθερώνοντας και άλλες περιοχές (Κρήτη, Μακεδονία, Θεσσαλία, Θράκη, νησιά Αιγαίου και προς στιγμή και τη Σμύρνη). Παρά τις βιαιότητες και σφαγές που είχαμε υποστεί από τους Τούρκους από το 1453 μέχρι το 1922 (οι σφαγές, οι βιασμοί, οι βιαιοπραγίες, κ.ά. είναι ίδιον των βάρβαρων Τούρκων), η Ελλάδα απέβη, μετά το 1923, φιλήσυχη και ειρηνική. Ωστόσο από τη δεκαετία του 1950 η Ελλάδα απειλείται συνεχώς από την Τουρκία, που είναι προκλητική και επιθετική, είτε πρόκειται για την Κύπρο, είτε για την ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη και, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, σε σχέση με το Αιγαίο και την ελληνική Θράκη. Πώς άραγε να αντιμετωπίσει κανείς έναν τόσο στυγνό γείτονα, που δεν σέβεται διόλου το διεθνές δίκαιο και τις διεθνείς συμφωνίες, ούτε καν την ανθρώπινη ζωή ή τα ανθρώπινα δικαιώματα στην ίδια του τη χώρα; Σίγουρα όχι με προσπάθειες κατευνασμού (τύπου Μόναχο-1938), γιατί αυτό απλώς θα αποθρασύνει τους Τούρκους ακόμη περισσότερο.

Για τους Τούρκους ο αντίστοιχος βαθιά ριζωμένος και κυρίαρχος εθνικός μύθος είναι, σε γενικές γραμμές, ο εξής: είχαμε μία λαμπρή τουρκική αυτοκρατορία (την Οθωμανική), στην οποία δέσποζε η δικαιοσύνη, η χρηστή διακυβέρνηση και η ανεκτικότητα. Ειδικά οι *Ρουμ* (Ρωμιοί) ήταν προνομιούχοι μέσα στην Αυτοκρατορία, όσο κανένας άλλος λαός, ακόμη περισσότερο και απ' ότι ίδιοι οι Τούρκοι ή άλλοι Μουσουλμάνοι (οι μόνοι που τους πλησίαζαν κάπως στα προνόμια ήταν οι Αρμένιοι). Παρά ταύτα οι Ρωμιοί, δείχνοντας μεγάλη αχαριστία, εξεγέρθηκαν το 1821 (υποκινούμενοι κυρίως από την Ρωσία), και χτύπησαν πισώπλατα τον σωτήρα και ευεργέτη τους. Τελικά απέκτησαν ανεξαρτησία, με την απαραίτητη συνδρομή των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων. Έκτοτε δεν σταμάτησαν να επιτίθενται εναντίον μας, στο όνομα του επεκτατισμού της Μεγάλης Ιδέας, με βιαιότητες,

σφαγές και βιασμούς (όλα αυτά είναι χαρακτηριστική συμπεριφορά των Ελλήνων) έως το 1922, αν και δεν μας νίκησαν ποτέ μόνοι τους. Από το 1923 μέχρι το 1954 οι Έλληνες φάνηκε να λογιούνται, εγκαταλείποντας τη Μεγάλη Ιδέα. Μετά όμως άρχισαν πάλι τα ίδια, με τραγικά θύματα αυτή τη φορά τους Τουρκοκύπριους, προσπαθώντας, μέχρι το 1974, να προσαρτήσουν την Κύπρο στην Ελλάδα. Μπροστά το πάθημα τους - με τη σωτήρια τουρκική επέμβαση που έσωσε τους Τουρκοκύπριους από βέβαιη γενοκτονία - πέρασαν σε άλλες τακτικές επέκτασης, πιο πονηρές και νομικίστικες, αυτή τη φορά στο Αιγαίο Πέλαγος, προσπαθώντας να το οικειοποιηθούν σαν να μην υπάρχει άλλη παράκτια χώρα στη θάλασσα αυτή, με τεράστια ακτογραμμή. Πώς άραγε να αντιμετωπίσει κανείς έναν τόσο πανούργο και επιθετικό γείτονα, που δεν σέβεται το διεθνές δίκαιο, τις σχέσεις καλής γειτονίας, τις ελληνοτουρκικές συμφωνίες και επιπλέον καταπατάει τα μειονοτικά δικαιώματα της τουρκικής μειονότητας στη Θράκη; Σίγουρα όχι με προσπάθειες κατευνασμού, γιατί αυτό θα τον αποθρασύνει ακόμη περισσότερο. Πρέπει πάση θυσία να αποτρέψουμε την επεκτατική τάση των Ελλήνων δια του εκφοβισμού.

Βλέπουμε λοιπόν την αμοιβαία «κατασκευή» του Άλλου ως Εχθρού, τον «απειλητικό Άλλο»: τους Τούρκους συλλήβδην ως «γκρίζους λύκους» και τους Έλληνες, θα έλεγα, ως «δικέφαλους αετούς». Η επινόηση αυτή λειτουργεί σαν «δεκανίκι» της εθνικής ταυτότητας εκάστου λαού και της αιτίας ύπαρξης των δύο κρατών. Εννοείται ότι δεν πρόκειται για εντελώς αυθαίρετη κατασκευή, τύπου «επινόησης της παράδοσης» (Eric Hobsbawm), αλλά για ανάδειξη και τονισμό επιλεγμένων τραυμάτων και ένδοξων στιγμών, και βέβαια πολλές αποσιωπήσεις, όπως τις «δικές μας» βαναυσότητες.

Ας μην λησμονούμε και κάτι που είναι σχεδόν μοναδικό για αντίπαλες δυνάδες (ιστορικούς αντιπάλους): το κορυφαίο γεγονός της ανεξαρτησίας εκάστου έθνους ήρθε, μετά από ηρωικό αγώνα και θυσίες, με τον άλλο ως αντίπαλο και εμπόδιο για την ανεξαρτησία του νέου κράτους: για τους Έλληνες στην Ελληνική Επανάσταση (1821-1830), για τους Τούρκους στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας (1919-1922).

Το γεγονός επίσης ότι και τα δύο κράτη αντλούν τη νομιμοποίηση τους κυρίως ως έθνη, ως εθνικά κράτη - και όχι ως κράτη πολυεθνικά ή πολυπολιτισμικά - και επιπλέον, μετά την ανταλλαγή πληθυσμών του 1923, απέκτησαν εθνική/εθνοτική ομογένεια όσο ποτέ άλλοτε στην ιστορία τους, ενισχύει το κεντρικό ρόλο του έθνους ως το λόγο ύπαρξης του κράτους. Ενισχύει επίσης τη μισαλλοδοξία και τη μη ανεκτικότητα σε άλλες γλωσσικές, θρησκευτικές εθνοτικές ομάδες εντός των δύο χωρών, ειδικά αυτές του ιστορικού εχθρού που θεωρούνται «καρφί στον εθνικό κορμό» και «Δούρειος ίππος» του αδυσώπητου γείτονα. Ειδικά οι απόγονοι προσφύγων του 1923 και οι εκδιωχθέντες πριν (οι Τούρκοι-

Μουσουλμάνοι από την Κρήτη, τη Μακεδονία και την Ήπειρο το 1912-1913) καθώς και οι εκδιωχθέντες πιο πρόσφατα από την Κωνσταντινούπολη (κυρίως το 1964) ή, πιο έμμεσα, από τη Θράκη (κυρίως στη δεκαετία του 1980 επί ΠΑΣΟΚ), αποτελούν τις κατεξοχήν ομάδες πίεσης κατά της ελληνοτουρκικής ύφεσης που εκτρέφουν την εχθρότητα μεταξύ των δύο πλευρών.

Αν οι διαπιστώσεις αυτές αγγίζουν την ουσία των πραγμάτων, τότε δεν αρκεί μόνο η αναγνώριση της «διπλής δαμοκλείου σπάθης», που είπαμε, σε σχέση με το Αιγαίο και η υπέρβαση της. Η διπλή δαμόκλειος σπάθη είναι μόνο η κορυφή του παγόβουνου. Τα πράγματα είναι πολύ πιο δύσκολα στη επίλυση τους. Είναι πολύ πιο δύσκολα, γιατί η πιο θετική εικόνα για τον Άλλο - που βέβαια θα ήταν και πολύ πιο κοντά στην ιστορική αλήθεια - θα έθετε σε αμφισβήτηση την κυρίαρχη εθνική ταυτότητα που στηρίζεται εν πολλοίς στη δαιμονοποίηση του άλλου.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι δύο χώρες είναι καταδικασμένες από την γεωγραφία και την ιστορία (ακριβέστερα από την εθνική τους αφήγηση-μυθολογία) να παραμείνουν για πάντοτε αντίπαλοι και εχθροί. Εδώ η λύση βρίσκεται σε μία πιο *sophisticated* και με μεγαλύτερη αίσθηση αυτοπεποίθησης εθνική ταυτότητα και αυτογνωσία. Άλλωστε δεν τίθεται θέμα να συμβιώσουν σε ένας κράτος, όπως στην περίπτωση των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο, αλλά σε δύο γειτονικά κράτη, ειρηνικά, με «καλούς φράκτες». Μία βασική προτεραιότητα είναι τα σχολικά βιβλία (της ιστορίας και όχι μόνο), να πάψουν να είναι εθνοκεντρικά και ξενόφοβα, κάτι που έχει γίνει με επιτυχία σε άλλες πρώην αντίπαλες δυνάμεις, όπως η Γαλλία και η Γερμανία ή πρόσφατα στο τουρκοκυπριακό τμήμα της Κύπρου επί προεδρίας Ταλάτ (2004-2010).

Ας αφήσουμε όμως κατά μέρος τη δύσβατη εθνική ταυτότητα-αφήγηση ως πηγή της αντιπαλότητας και ας περάσουμε, σε ένα πιο πρακτικό επίπεδο.

Η αντιπαράθεση ως παράδοξο και η γεωπολιτική διάσταση

Ένας βασικός τρόπος για να ξεπεραστεί το αδιέξοδο της ελληνοτουρκικής αντιπαλότητας και μη επίλυσης των διαφορών είναι να εδραιωθεί μία εντελώς διαφορετική λογική από την εθνοκεντρική: η λογική της από κοινού επίλυσης, χωρίς «δίκαιους» και «άδικους», «νικητές» και «ηττημένους».

Προς το σκοπό αυτό θα χρησιμοποιούσαμε ως μοχλό, την ανάδειξη της θέσης ότι υπό τις παρούσες συνθήκες, η συνεχιζόμενη ελληνοτουρκική διένεξη στο Αιγαίο είναι άκρως αναχρονιστική και δεν συμβαδίζει με την ύφεση και τις προσπάθειες προσέγγισης από το

1999 μέχρι σήμερα, με άλλα λόγια ότι η συνεχιζόμενη μη επίλυση είναι το αξιοπερίεργο και το αφύσικο και όχι το αντίθετο, όπως νομίζουν πολλοί Έλληνες και Τούρκοι, εθνικιστές και μη εθνικιστές. Είναι ένα παράδοξο και αυτό για έξι λόγους:

1. Τα σύνορα μεταξύ των δύο κρατών έχουν οριστεί, με επάρκεια, στις συνθήκες ειρήνης της Λωζάννης (1923) και των Παρισίων (1946). Οι όποιες μικρές ασάφειες ειδικά στα θαλάσσια σύνορα μεταξύ Εύρου και βορείως των Δωδεκανήσων, είναι δευτερεύουσας σημασίας και εύκολα θα μπορούσαν να επιλυθούν διμερώς ή και σε ένα διεθνές όργανο.
2. Οι διαφορές στο Αιγαίο, όπως παρουσιάστηκαν η μία μετά την άλλη από το 1973, δεν αποτελούν διαφορές για εδάφη και κατοίκους, κάτι που θα τις καθιστούσε πολύ δύσκολες στην επίλυση τους. Όλες υπόκεινται σε λογικές λύσεις, με το συνολικό αποτέλεσμα «θετικού αθροίσματος» και για τις δύο πλευρές.
3. Οι δύο πλευρές έχουν δηλώσει, κατ' επανάληψη σε επίσημο επίπεδο, ότι δεν τρέφουν καμία απολύτως επεκτατική βλέψη σε βάρος της άλλης πλευράς στο Αιγαίο ή αλλού (στη Θράκη ή στην Κύπρο). Είναι κράτη ταγμένα στο εδαφικό *status quo*, το οποίο και θεωρούν ακρογωνιαίο λίθο της εξωτερικής τους πολιτικής και συνυφασμένο με την προαγωγή του εθνικού τους συμφέροντος.
4. Υπάρχουν μέχρι σήμερα στιγμές σχετικά καλών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών και ειλικρινούς και ουσιαστικού διαλόγου, ειδικά για τα θέματα του Αιγαίου (1977-1980, 2002-2003, 2010-2011), κάτι που δείχνει ότι ύφεση και η πλήρης ομαλοποίηση των σχέσεων, που βέβαια προϋποθέτει επίλυση των διαφορών στο Αιγαίο, δεν είναι αδιανόητη, αλλά εφικτός στόχος.
5. Η μη επίλυση των διαφορών του Αιγαίου έχει μεγάλο κόστος. Βλάπτει υπέρμετρα και τις δύο χώρες (τεράστιο οικονομικό κόστος εξοπλισμών με μεγάλη ζημία σε άλλους τομείς, εθνικιστική αναδίπλωση και ξеноφοβία). Η μη επίλυση απειλεί την ασφάλεια και ειρήνη στο Αιγαίο. Και όσο δεν επιλύονται οι διαφορές τόσο επισωρεύονται και άλλα σημεία τριβής που επιβαρύνουν ακόμη περισσότερο την ελληνοτουρκική ατζέντα.
6. Το σημερινό αξιακό και θεσμικό πλαίσιο διεθνώς ευνοεί τις ειρηνικές σχέσεις μεταξύ των κρατών με τις λύσεις *manu militari* να θεωρούνται αδιανόητες. Αυτό συμβαίνει ακόμη περισσότερο στο σκληρό πυρήνα που λέγεται Ευρωπαϊκή Ένωση, στην κατεξοχήν ζώνη ειρήνης και ασφάλειας, στην οποία βρίσκεται η Ελλάδα και υποτίθεται ότι θέλει να εισέλθει η Τουρκία.

Υπάρχει και μία άλλη πτυχή, η γεωπολιτική διάσταση σε σχέση το Αιγαίο. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα αρκετοί προσπάθησαν να ελέγξουν όλο το Αιγαίο, είτε από την

Ευρώπη, από τη δύση, είτε από την Ασία (Μικρά Ασία) εξ ανατολών, αρχής γενομένης από τον Τρωικό πόλεμο. Υπάρχουν μόνο τέσσερις περιπτώσεις που αυτό επετεύχθη, όλες από πανίσχυρες αυτοκρατορίες: δύο από δυσμάς, η Μακεδονική και η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, μία στη μέση, η Ανατολική Ρωμαϊκή (Βυζαντινή) αυτοκρατορία και η μία εξ ανατολών, η Οθωμανική. Όταν τα κράτη που ήθελαν να ελέγξουν όλο το Αιγαίο και όλα τα παράλια του ήταν πόλεις-κράτη, μικρά ή μεσαία κράτη ή εθνικά κράτη, και όχι αυτοκρατορίες, δεν το επέτυχαν. Αλλά και αυτοκρατορίες απέτυχαν να κυριαρχήσουν σε όλο το Αιγαίο, όπως η Περσική.

Γενικότερα, όταν πρόκειται για μία θάλασσα, όπως το Αιγαίο, η Αδριατική, η Μαύρη Θάλασσα, η Ερυθρά Θάλασσα, ο Περσικός Κόλπος, η Βαλτική ή η Καραϊβική, που είναι ζωτικής σημασίας για πλείονες λαούς και κράτη, που εξυπακούεται θέλουν έξοδο στη θάλασσα αυτή, η κατάληξη είναι κανένα κράτος στο τέλος (στη σύγχρονη εποχή), να μην κατέχει τη θάλασσα αυτή και τα παράλια της κατ' αποκλειστικότητα, κλείνοντας όλους τους άλλους διεκδικητές εκτός. Υπ' αυτή την οπτική, τη γεωπολιτική, η προσπάθεια μονοπώλησης όλου του Αιγαίου, από την Ελλάδα, το 1919-1922, η εσφαλμένη σύλληψη του Ελευθερίου Βενιζέλου, ήταν εξ υπαρχής καταδικασμένη. Σε ότι αφορά στο Αιγαίο, διέξοδο (και όχι βέβαια απόλυτο έλεγχο) στο Αιγαίο επιζητήσαν, με επιμονή, η Βουλγαρία και η Σερβία, με την πρώτη που είχε πολύ ισχυρότερα επιχειρήματα (αρκετός βουλγαρικός ή βουλγαρόφωνος πληθυσμός στη νότια Μακεδονία), να το επιτυγχάνει πρόσκαιρα στη Θράκη (1913-1918) και στα πλαίσια της γερμανικής ηγεμονίας στην Ευρώπη (1941-1944). Η μόνη δυνατότητα ελέγχου όλου του Αιγαίου από μία χώρα, θα ήταν να είχε εδραιωθεί μία ελληνοτουρκική ομοσπονδία ή μία νοτιοβαλκανική ομοσπονδία (το μοντέλο του Ρήγα Φεραίου) που να περιλάμβανε, βέβαια, και την Τουρκία. Υπό τα γεωπολιτικά όμως δεδομένα των εθνικών κρατών στα Βαλκάνια, ο έλεγχος του Αιγαίου από την Ελλάδα ηπειρωτικά κατά τα δύο-τρίτα και από πλευράς νησιών σχεδόν απολύτως, θα πρέπει να θεωρηθεί τεράστια επιτυχία για μία μικρή χώρα σαν την Ελλάδα. Είναι το μάξιμουμ που θα μπορούσε να επιτευχθεί.

Από τη γεωπολιτική διάσταση, η μονοπώληση του Αιγαίου ή το κλείσιμο του Αιγαίου από μία χώρα είναι ιστορικά-γεωπολιτικά αδύνατη αλλά, θα προσθέταμε, και άδικη, όχι μόνο για την άλλη παράκτια χώρα αλλά και για τις άλλες χώρες, και ειδικά για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας και της υπόλοιπης Μεσογείου.

Καταλήγοντας αν Ελλάδα και Τουρκία, Έλληνες και Τούρκοι, κατανοήσουν (α) πόσο οι φόβοι της άλλης πλευράς είναι ειλικρινείς και όχι ψευδείς ή κατασκευασμένες εκ του πονηρού, (β) πόσο αμοιβαίοι είναι οι φόβοι τους και η αίσθηση απειλής, (γ) πόσο υπό τις παρούσες συνθήκες δεν ευσταθεί ότι ο Άλλος είναι επεκτατικός και πως, ως εκ τούτου (γ) το

κόστος και οι θυσίες από την αντιπαλότητα δεν έχουν κανένα νόημα ή όφελος, τότε θα ανοίξει η αυλαία για την οριστική καλή γειτονία και τελική προσέγγιση, όπως μεταπολεμικά μεταξύ Γερμανών και Γάλλων, αλλά στην ελληνοτουρκική περίπτωση, εννοείται, χωρίς ένοπλη σύγκρουση.